

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

З Б І Р Н И К
матеріалів ХХІ студентської
наукової конференції,
присвяченої 100-річчю
історичного факультету

Березень 2018 року

Полтава
2018

ББК 63.3(0) + 26.890(0)
УДК 93(063).378.123

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції, присвяченої 100-річчю історичного факультету. Березень 2018 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2018. 197 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 22 лютого 2018 р. (протокол № 11).

Редколегія: Бабенко Л. Л., Вішнікіна Л. П., Год Б. В.,
Головіна Н. І., Кравченко П. А., Лахно О. П. (голова)

Відповідальний за випуск: декан історичного факультету, доктор філософських наук, професор Кравченко П. А.

Збірник присвячено 100-річчю історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Він містить матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, філософії, географії, історичного та географічного краєзнавства Полтавщини.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

ЗМІСТ

Наукові здобутки історичного факультету за 2017 рік 9

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

<i>А. Сидоренко, учениця Полтавського міського ліцею №1</i> (наук. кер. – доц. Коваленко О.В., учитель Московченко Н.О.)	
КУРИЛЬНИЦЯ ДОНЕЦЬКОЇ КАТАКОМНОЇ КУЛЬТУРИ	13
<i>І. Федосеєва, учениця Полтавського міського ліцею №1</i> (наук. кер. – учитель Цешко О.М.)	
ІНТЕГРАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ПАЛЕОГРУНТОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ҐРУНТІВ ОПШНЯНСЬКОГО ГОРОДИЩА)	15
<i>Д. Полівара, студентка I курсу</i> (наук. кер. – доц. Коваленко О.В.)	
ЖІНОЧИЙ ГОЛОВНИЙ УБІР ЗОЛОТООРДИНСЬКОГО ЧАСУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТОРОЖІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА)	17
<i>А. Бибик, студентка IV курсу</i> (наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)	
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ БРАТСТВ СЕРЕДИНИ XVI – XVII СТ.	20
<i>Б. Городницький, магістрант</i> (наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)	
ЗЛОЧИНИ В ЛОХВИЦЬКІЙ РАТУШНІЙ КНИЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.	23
<i>А. Коротка, студентка IV курсу</i> (наук. кер. – доц. Діптан І.І.)	
«СКАРБ» ПАВЛА ПОЛУБОТКА: ЛЕГЕНДИ І РЕАЛІЇ	26
<i>І. Палкан, студентка IV курсу</i> (наук. кер. – доц. Діптан І.І.)	
ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОБОРНОСТІ В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»	29
<i>В. Парнюк, студент IV курсу</i> (наук. кер. – доц. Діптан І.І.)	
МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО ОЛЕКСАНДРА СТРОНІНА	32
<i>Ж.М. Авраменко, вчителька</i> (Полтавська гімназія «Здоров'я» №14)	
ВИНИКНЕННЯ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПОЛТАВІ	36
<i>Д. Перепадя, учениця Полтавської гімназії «Здоров'я» №14</i> (наук. кер. – учитель Авраменко Ж.М.)	
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ВУЛИЦІ: ВІД ДВОРЯНСЬКОЇ ДО ПИЛИПА ОРЛИКА	40

Є. Бондарчук, студент III курсу

(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У «ЖІНОЧИХ ВОЛИНКАХ»
НА ПОЛТАВЩИНІ У ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ 43

К. Варанкін, учень Полтавської гімназії «Здоров'я» №14

(наук. кер. – учитель Авраменко Ж.М.)

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО І ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ
КОМАНДНОГО СКЛАДУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ
НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 46

Н. Удовиченко, магістрантка

(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВЩИНИ
У ПОВОСННИЙ ПЕРІОД 49

Г. Супрун, магістрант

(наук. кер. – проф. Киридон П.В.)

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ
РУХУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ 52

А.С. Тарасевич, учителька

(Полтавська гімназія «Здоров'я» №14)

ДІЯЛЬНІСТЬ Л. М. ОВДІЄНКО НА НИВІ ЖУРНАЛІСТИКИ 55

О. Голіздра, магістрант

(наук. кер. – доц. Гура О.А.)

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОСІЙСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ
В КУЛЬТОВІЙ АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ 58

М. Марочканич, магістрант

(наук. кер. – доц. Гура О.А.)

ЕКЛЕКТИКА В АРХІТЕКТУРІ 61

А. Приходько, магістрантка

(наук. кер. – доц. Гура О.А.)

РОМАНТИЗМ В КУЛЬТОВІЙ АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ 63

В. Шабельник, студентка III курсу

(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)

ПОБУТУВАННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ГАЛУШКИ ТА УВІЧНЕННЯ
СУЧАСНИКАМИ ТРАДИЦІЙНОЇ СТРАВИ УКРАЇНЦІВ 65

А. Шаповал, студентка IV курсу заочного відділення

(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)

ВИКОРИСТАННЯ ГЛИНЯНОГО КУХОННОГО ПОСУДУ
В КАЛЕНДАРНИЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ 68

Д. Задирієнко, студентка IV курсу

(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)

КАРИКАТУРА ЯК ВІЗУАЛЬНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ 73

<i>Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету</i>	
<i>Б. Роговий, учень Пирогівської ЗОШ І-ІІІ ступенів</i>	
<i>Глобинського району Полтавської області</i>	
СПОГАДИ, НАВІЯНІ СТАТТЕЮ	76

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА **МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ**

<i>Ю. Губаньов, студент ІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.)</i>	
СТАРОГРЕЦЬКИЙ ПОЛІС І ОСОБИСТІСТЬ	78
<i>Е. Дарюга, студент ІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.)</i>	
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
І ДЕРЖАВИ У СТАРОДАВНІЙ СПАРТІ	81
<i>М. Картьянц, студент ІV курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ	
ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН	85
<i>А. Конашенко, студент ІІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
ПІЗНІ НАЦІОНАЛЬНІ (ЕТНОДЕРЖАВНІ) РЕЛІГІЇ	
ТА ЇХ ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК	88
<i>А. Павліченко, студентка ІІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)</i>	
СКАНДИНАВСЬКІ САГИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО	91
<i>А. Максимовський, студент ІІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
ОРДЕНУ ТАМПІЛЬСРІВ	94
<i>Д. Конько, студент ІІІ курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)</i>	
ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	96
<i>В. Куценко, магістрантка</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Год Б.В.)</i>	
НІККОЛО МАКІВЕЛЛІ ПРО ДЕРЖАВУ І ВЛАДУ	97
<i>М. Костенко, магістрантка</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Год Н.В.)</i>	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ	
ВИНИКНЕННЯ МАСОНСТВА В ЄВРОПІ ХVІ СТОЛІТТЯ	100
<i>Д. Лобода, магістрант</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Год Б.В.)</i>	
«ЛИСТ ТУРЕЦЬКОМУ СУЛТАНУ»:	
ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПАПСЬКИЙ ПРЕСТОЛ	104

Ю. Ридун, студентка III курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ГУМАНІСТ ФРАНЦИСК СКОРИНА – ПЕРШОДРУКАР 107

В. Пашико, магістрантка

(наук. кер. – доц. Год Н.В.)

СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ ПРО СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДУ 110

Р. Кисіль, студент III курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ТАДЕУШ КОСТЮШКО: ТАЛАНТ ПОЛКОВОДЦЯ 113

М. Кобиляцький, магістрант

(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)

БЛАГОДІЙНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

ЯК ЧАСТИНА ІМПЕРСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ 120

Л. Грицай, студентка III курсу

(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)

О.М. ГОРЧАКОВ – ТВОРЕЦЬ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ

ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ 123

Д. Волошин, студентка III курсу

(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)

М. І. ПИРОГОВ – ЗАСНОВНИК ВІЙСЬКОВО-

ПОЛЬОВОЇ ХІРУРГІЇ 126

О. Одинець, студентка II курсу

(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)

АНГЛІЙСЬКИЙ СУФРАЖИЗМ ТА ЙОГО ІСТОРИЧНИЙ

РОЗВИТОК У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 129

Д. Литвак, магістрантка

(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ СИСТЕМИ

ЯПОНІЇ У ПОЛІТИЦІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ

ВЛАДИ 132

М. Костенко, магістрантка

(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ІНДІЇ 134

Н. Удовиченко, магістрантка

(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)

ІНДІЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО ТАНЦЮ 138

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Ж. Касимова, магістрантка

(наук. кер. – доц. Блоха Я.Є.)

ІДЕЯ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ

ФРАНЧЕКО ПЕТРАРКИ 141

<i>Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету</i>	
<i>О. Дуднік, магістрант</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)</i>	
КОНЦЕПТ МАСКИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ	143
<i>А. Новохатько, аспірантка</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)</i>	
ЕСКАПІЗМ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ	145
<i>Б. Сулаєв, магістрант</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)</i>	
ПРИКЛАДНА ЕТИКА В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО	
ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ	148
<i>О. Штепа, аспірант</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)</i>	
УЯВЛЕННЯ ПРО ПОКАРАННЯ В ПРАВОВІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ	
УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ: ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДИСКУРС	151
<i>В. Білецька, аспірантка</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)</i>	
ІДЕЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНИХ ПОСТАТЕЙ У ФІЛОСОФСЬКИХ	
ДОСЛІДЖЕННЯХ І.МІРЧУКА (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ	
Г. СКОВОРОДИ ТА Л. ТОЛСТОГО)	153
<i>М. Білоус, студентка IV курсу</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)</i>	
ВІД «НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЖІНКИ» ДО	
«АРХАІЧНОЇ БЕРЕГІНИ»	157
<i>Н. Коршак, аспірантка</i>	
<i>(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)</i>	
МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ	
ЯК НЕВІД'ЄМНА РИСА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	160
<i>Т. Кісельова, магістрантка</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)</i>	
ЧИ МОЖЛИВА ТОТАЛІТАРНА ДЕРЖАВА В ХХІ СТ.	162
<i>А. Приходько, магістрантка</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)</i>	
ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	164
<i>А. Ульяновко, магістрантка</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)</i>	
МОРАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЕСТЕТИЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ	
ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	166

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА КРАСЗНАВСТВА

<i>В. Марків, магістрант</i>	
<i>(наук. кер. – доц. Булава Л.М.)</i>	
АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ	
В ПОЛТАВІ ЗА 2017 РІК	170

Л. Цівінська, студентка

(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МЕХАНІЧНОГО
ЗАБРУДНЕННЯ СВІТОВОГО ОКЕАНУ 172

Т. Опришко, студент

(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)

ВИВЧЕННЯ ХОРОЛОГІЧНОГО РОЗПОДІЛУ АТМОСФЕРНИХ
ОПАДІВ НА ОСНОВІ ЗОНАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНИХ
ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ 175

В. Кокодзій, магістрант

(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ МЕТОДОМ ДИДАКТИЧНИХ
ТЕЗАУРУСІВ 178

М. Попова, магістрантка

(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПОЛТАВЩИНИ 181

В. Перебийніс, магістрант

(наук. кер. – доц. Федій О.А.)

КАРТОГРАФІЧНІ ЗНАННЯ В ШКІЛЬНІЙ
ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ 183

А. Турець, магістрантка

(наук. кер. – доц. Федій О.А.)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ
НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ 186

Є. Титар, магістрант

(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)

ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНІХ ВОД
ПОЛТАВЩИНИ 188

Д. Баталов, магістрант

(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САДИБ
СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ 190

Ю. Дмитренко, студент

(наук. кер. – доц. Булава Л.М.)

В.Н. ТАРАСОВ – ПЕРШИЙ ВИКЛАДАЧ ІСТОРІЇ І ГЕОГРАФІЇ
ПОЛТАВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1914-1917).. 192

Е. Верещака, магістрант

(наук. кер. – доц. Булава Л.М.)

ЗООЛОГІ – ВИКЛАДАЧІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН
У ПНПУ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА ТА ЙОГО ПОПЕРЕДНИКАХ 195

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЗА 2017 РІК

Минулий, 2017 рік, ознаменувався новими досягненнями в галузі дослідницької діяльності науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, магістрантів і бакалаврів історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Викладачі кафедр історії України, всесвітньої історії та методики викладання історії, географії і краєзнавства, філософії, правознавства упродовж 2017 року посідовно займалися науковою роботою. До найбільш вагомих здобутків у цій галузі варто віднести такі:

- опублікування наукових праць у виданнях, унесених до міжнародної наукометричної бази Scopus (проф. Волошин Ю.В., доц. Гавриш П.Я., проф. Цебрій І.В.) – всього 3 найменування;

- опублікування наукових праць у виданнях, унесених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (ст. викл. Бездітько Б.М., доц. Блоха Я.Є., доц. Вішнікіна Л.П., доц. Гавриш П.Я., проф. Год Б.В., доц. Год Н.В., доц. Головіна Н.І., доц. Гура О.А., доц. Коваленко О.В., проф. Кравченко П.А., доц. Лахно О.П., доц. Назаренко Т.Г., доц. Сердюк І.О., доц. Усанова Л.А., доц. Федій О.А., проф. Цебрій І.В., доц. Шевчук С.М., доц. Шуканова А.А., проф. Шуканов П.В.) – всього 20 найменувань;

- вийшли друком такі монографії:

1. Гавриш П.Я. Більська минувшина: нариси з історії села Більська на Полтавщині 1917-1991 років. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 239 с.

2. Пашенко В.О. Олесь Гончар у тоталітарній системі: монографія / [уклад.: М.Степаненко, Л.Бабенко, В.Орехова]. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 276 с.

3. Цебрій І.В., Ващенко Н.Н. Науково-мистецька школа Олександра Мишуги (1853-1922) в контексті розвитку української вокальної педагогіки: монографія. Lambert-Classik, 2017. 204 с.

4. Шевчук С.М. Суспільна географія в Україні (теорія та практика досліджень): монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 481 с.

5. Вішнікіна Л.П. Компетентнісне навчання географії в основній школі: монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 407 с.

- опублікування навчальних посібників для ВНЗ (з грифом Вченої ради):

1. Лахно О.П., Шаповал Л.І. Навчальна архівна та музейна практика: навч.-метод. посіб. Полтава: Друкарська майстерня, 2017. 30 с.

2. Булава Л.М., Машенко О.М. Зональні біогеоценози і ландшафти Землі: Навч.-наочний посіб. у форматі електр. презентацій. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017.

3. Машенко О.М. Організація туристичних подорожей та екскурсій. Навч.-метод. посіб. для студ. напрямів підготовки 6.010201 Фізичне виховання та 6.020101 Культурологія освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 106 с.

4. Машенко О.М. Геоморфологія та палеогеографія: Навч.-метод. посіб. для студ. спец. 6.040104 Географія освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 106 с.

5. Смирнова В.Г. Гідрологія: навч. посіб. для студ. спец.: 014 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю, 106 Географія. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 170 с.

6. Блоха Я.С., Усанова Л.А. Філософія історії: програма навч. дисципліни, метод. рекомендації до семінар. занять та завдання для самост. роботи для студ. істор. факультету напряму підготовки 6.020302 Історія. Полтава, 2017. 61 с.

7. Усанова Л.А. Основи гендерної теорії: програма навч. дисципліни, методич. рекомен. до семінар. занять та завдання для самост. роботи, розроблені відповідно до освітньо-професійної програми спеціаліста «014 Середня освіта (Історія)». Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 45 с.

8. Усанова Л.А. Актуальні проблеми антропологічного дискурсу: програма навч. дисципліни, методич. рекомен. до семінар. занять та завдання для самост. роботи, розроблені відповідно до освітньо-професійної програми спеціаліста «014 Середня освіта (Історія). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 42 с.

- опублікування навчальних посібників для ЗНЗ (з грифом МОН України):

1. Булава Л.М. Природа та населення Полтавської області. Навч. посіб. для учнів 8 класу загальноосв. навч. закладів. Полтава: Полтавський обл. інст. післядипл. освіти пед. працівн. ім. М.В.Остроградського, 2017. 42 с.

2. Булава Л.М. ГЕОГРАФІЯ. 6-9 класи. Навч. програма для загальноосв. навч. закладів. К., 2017. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/07/14/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>

3. Географія: метод. рекомендації МОН України щодо організації навч. процесу в 2017/2018 навч. році; оновлені на компетентнісній основі навч. програми для 6–9-х класів; метод. коментарі провідних науковців щодо впровадження ідеї Нової української школи. Метод. коментар / О.Топузов, О.Надтока, Л.Вішнікіна, Т.Япринець. К.: УОВЦ «Оріон», 2017. 88 с.

Окрім цього, викладачі кафедр історичного факультету опублікували: наукових статей у фахових виданнях за профілем кафедр – 32, у інших (нефахових) виданнях – 22, публікацій у збірниках матеріалів міжнародних конференцій – 55, у збірниках матеріалів Всеукраїнських конференцій – 38, у збірниках матеріалів регіональних конференцій і семінарів – 13.

Історичний факультет традиційно є базою для проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій. Так, зокрема, упродовж минулого року були zorganizовані наступні конференції та науково-практичні семінари: міжнародна – «Родина і домогосподарство в Центральній-Східній Європі ранньомодерного часу (джерела, методологія, міждисциплінарні дослідження)»; всеукраїнські – «Історія. Гендер. Сексуальність. Полтава», «Держава і церква в новітній історії України» (ушосте), «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. До 500-ліття Реформації в Європі»; регіональна – «XX студентська наукова конференція історичного факультету».

Упродовж 2017 року відбулися успішні захисти дисертацій: на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук – доц. Шевчук С.М., наукового ступеня кандидата географічних наук – ас. Мальяренко О.С.

Дослідницька робота студентів і магістрантів факультету концентрувалася навколо проблемних наукових груп і гуртків, які діють при кожній кафедрі. Упродовж звітнього періоду студентами історичного факультету опубліковано понад 100 наукових праць. Молодь факультету гідно представляє Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка на різних конкурсах і олімпіадах. Так, А.Подгорна здобула диплом III ступеня та грошову винагороду за роботу «Шлюбність населення містечка Пирятин у першій половині XIX ст. (за матеріалами метричних книг)» (науковий керівник – проф. Волошин Ю.В.) на XVII конкурсі студентських наукових робіт на здобуття премії імені Ковальських у галузі українознавства. Студент нині III курсу Є.Бондарчук отримав почесне четверте місце та особисту відзнаку голови журі проф. Патриляка І.К. на Всеукраїнському науковому конкурсі «Український визвольний рух 1920-1950-х років» за дослідження на тему «Жіночі «волинки» як форма опору колективізації та Голодомору 1932-1933 років» (науковий керівник – проф. Бабенко Л.Л.). А студент тоді IV курсу Д.Лобода здобув річну стипендію Фонду Віктора Пінчука за конкурсну роботу на тему «Ренесансні мислителі XIV-XVI століть про необхідність виховання правителя» (науковий керівник – проф. Год Б.В.). Того ж студента було визначено кращим студентом-науковцем Полтавщини

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
2017 року в межах щорічного обласного молодіжного проєкту «Наша єдина студентська родина».

Скарбничка наукових досягнень викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів і бакалаврів історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка неодмінно буде поповнена новими здобутками в 2018, ювілейному для нашого факультету, році.

О.П. Лахно,
заступник декана історичного факультету
з наукової роботи

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*А. Сидоренко, учениця Полтавського міського ліцею №1
(наук. кер. – доц. Коваленко О.В., учитель Московченко Н.О.)*

КУРИЛЬНИЦЯ ДОНЕЦЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

За останні десятиліття археологія як наука, що вивчає історію людства за матеріальними джерелами, зазнала відчутних змін. У її межах розвинулися цілі напрямки, які з методів чи прийомів трансформувалися в окремі спеціалізовані вектори науки. Базуючись на матеріалах досліджень Спільної археологічної експедиції ПНПУ імені В.Г.Короленка та ПКМ імені Василя Кричевського, було проведено один із різновидів експерименту – комплексний керамологічний експеримент, який полягав у дослідженні технології виготовлення, орнаментативі та використання посудини – курильниці з поховання донецької катакомбної культури, виявленої під час розкопок кургану №18 (2008 р.) Сторожівського могильника [4].

Ця посудина була виготовлена методом ліплення. У склад формувальної маси вводилася органіка, вірогідно, у вигляді кізків, та пісок. Зважаючи на призначення виробу, майстри могли й не турбуватися про довговічність використання.

За методикою О.О. Бобринського, почин посудини виготовлявся за донно-ємнісною методикою [2, с.77; 1, с.117]. Вона виготовлена із одного шматка глини висотою 5 см, а потім сформовані вінця. Наступним етапом було прикріплення окремо виготовлених чотирьох ніжок. Після неповного підсихання поверхня була загладжена пальцями та тканиною, відбитки якої помітні на зовнішній поверхні виробу. Наступним кроком було проколювання отворів для підвішування. Розгляд отворів та напрямку формувальної маси біля отворів дозволив висунути гіпотезу, що отвори проколювалися по-різному. На двох діаметрально розташованих ніжках отвори було проколоті одночасно. На двох інших ніжках – окремо один від одного шляхом проштовхування округлої палички із зовні до центру виробу.

Курильниця декорувалася по ледь підсохлому виробу двома гончарськими орнаментами – паличкою та скрученою мотузкою. «Риски» виконували паличкою з плоским й округлим у перетині кінцем, із одним нерівним краєм, можливо, пустотілою всередині [5]. Усього на курильниці чотири концентричні ряди косо поставлених рисок та по краю вінець – один ряд хрест-навхрестих штампованих рисок, що утворюють «косий хрест». Ряди рисок розділені відтиском однорядної мотузки – горизонтальним концентричним відтиском, що охоплює увесь тулуб курильниці та не має яскраво виділеного місця з'єднання. Мотузка товщиною до 3 мм. Як показує цифрове

збільшення, мотузка була сплетена з 4 ниток й у перекрученому вигляді використана як гончарський орнаментир. Посудина під час декорування знаходилася на вінцях. Це, вочевидь, вплинуло на більш вільне розміщення верхніх двох композиційних рядів декору й більш щільне розміщення привінцевих.

Сушився виріб на повітрі для того щоб видалити зайву вологу із формувальної маси, надати механічної міцності для проведення наступних операцій [2, с.102]. Наш експериментальний зразок, у зв'язку із невеликим об'ємом, висох у сухому приміщенні за 10 днів. На курильниці помітні незначні тріщини у місці прикріплення ніжок, що може вказувати на деяке порушення процесу сушіння. Можливо, виріб готувався до поховальної процесії та був трохи недосушений.

Після чого посудина була піддана випалюванню. За доби бронзи посуд випалювали у вогнищах, можливо, у вогнищах із заглибленими ямами [3, с.45]. Кераміка випалювалася недовго при не досить високих температурах – 400-800°C, короткочасово – близько 40 хв. Дослідники відзначають, що плямистість, така, як ми бачимо в нижній частині курильниці, утворюється під час нерівномірного випалу при недостатній температурі.

Курильниця призначалася для спалення в ній трав, квітів чи інших речовин, які передбачав поховальний обряд. Спалення, вірогідно, проводилося безпосередньо під час укладання небіжчиків до могили. Наша думка суто гіпотетична, ми виходимо виключно з того, що обсяг чаші незначний, трави – річ, яка горить дуже швидко, а посудина не містить слідів вторинного випалу, тобто вогонь там не підтримували впродовж кількох годин.

Тримати курильницю в руках під час горіння було б неможливо через ризик опіків. Для тримання курильниці в руках або підвішування, вірогідно, викоритосували шкіряну мотузку. Адже шкіра менше піддається горінню. Отвори в ніжках призначені для продівання цієї мотузки. Слідів спрацьованості біля отворів не промітно. Це вказує на одноразове використання курильниці, а відтак мотузка й не витерла глину. Експериментально встановлено два варіанти підвішування посудини. Перший – дві мотузки, протягнуті через діаметрально протилежні отвори, зв'язані вгорі. Другий спосіб – одна мотузка, яка нібито обплітала ніжки курильниці, а потім, утворивши ручку, кріпилася вниз.

Таким чином, проведені експериментальні дослідження не лише уточнили технологію виготовлення, способи, прийоми нанесення орнаментів на посудинах катакомбної культури, спосіб використання курильниці, але й розширили знання з керамології доби бронзи в цілому.

Література

1. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. Москва: Наука, 1978. 275 с.
2. Гейко А. Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя. Полтава: АСМІ, 2011. 248 с.
3. Глушков И.Г. Керамика как исторический источник. Новосибирск: Издательство ИАЭ СО РАН, 1996. 328 с.
4. Коваленко О.В., Куштан Д.П., Луговий Р.С. Курган доби бронзи Сторожівського могильника на Полтавщині // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. К.: Інститут пам'ятокознавства НАН України та УТОPIK, 2017. С. 96-109.
5. Коваленко О. Основні різновиди сучасних керамологічних експериментів // Українська керамологія. Опішне: Українське народознавство, 2013. Кн. IV. Т. I. С. 294-299.

* * *

*І. Федосєєва, учениця Полтавського міського ліцею №1
(наук. кер. – учитель Цешко О.М.)*

**ІНТЕГРАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ПАЛЕОГРУНТОЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ГРУНТІВ
ОПІШНЯНСЬКОГО ГОРОДИЩА)**

У червні 2017 р. авторка спільно з учителем географії Цешко О.М. взяла участь у Першому міжнародному літньому практикумі з археологічної керамології «Археолого-керамологічна літня академія в Опішному», в ході якого здійснювалося дослідження сучасних ландшафтів у межах Опішнянського городища ранньослов'янського часу. Дані дослідження проводилися спільно з науковим співробітником Інституту географії НАН України, кандидатом географічних наук Кушніром А.С.

Основними результатами інтеграційних досліджень стали наступні положення. У формуванні сучасних ландшафтів вирішальне значення належить повсюдному поширенню лесових порід, що перекривають пліоценові яскраві червоно-бурі глини, товщу палеогенових, піщаних та глинистих відкладів. Заплавні місцевості сформувалися в долинах р. Ворскла і її приток [5].

Досліджено ряд ґрунтових розчисток на різних гіпсометричних рівнях (катени), у межах невеликої території. Це дозволяє простежити, при проведенні додаткових аналізів, розвиток ґрунтового профілю, а також елементи природної та антропогенної сукцесії і пов'язані з цим зміни фізико-географічних характеристик даної території.

У процесі досліджень на кожному розрізі було виконано детальний макроморфологічний опис відкладів, здійснено стратиграфічне

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
розчленування товщ ґрунту, виділено генетичні горизонти та відібрано зразки ґрунту на мікроморфологічний аналіз.

Відбір зразків проводився на генетичних горизонтах одного профілю ґрунту. За морфологічними ознаками, такими як невелика потужність та освітленість гумусового горизонту, відсутність по всьому профілю карбонатів, що визначалася препаруванням ґрунту 10% розчином НСІ та невелика кількість ходів землеріїв, даний ґрунт був визначений як опідзолений, що характерний для території з лісовими насадженнями.

Для уточнення ґрунтоутворюючих процесів нами було відібрано зразки на мікроморфологічний аналіз. Зразки відібралися з основних генетичних горизонтів ґрунту: гумусово-елювіальний та ілювіально-гумусовий. Загалом відібрано 4 зразки ґрунту, по 2 з кожного генетичного горизонту. Перші на глибині 0,00 – 0,35 м., інші на глибині 0,35 – 0,85 м. Надалі ці зразки за сприяння А.С. Кушніра були передані у шліфувальну лабораторію відділу геохімії ізотопів і МАС-спектрометрії Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України (м. Київ).

Після отримання вже безпосередньо шліфів з непорушеною будовою ґрунту було досліджено їх під мікроскопом. Спираючись на методику мікроморфологічного аналізу та літературні дані [1, 2, 3], було діагностовано таку мікробудову: мікроагрегати та гумусонакопичення з «відмитими ділянками» мінерального скелету у зразках з глибини 0,00 – 0,35 м. та скупчення коломорфних у зразках з глибини 0,35 – 0,85 м. Це вказує на ґрунтоутворюючі процеси, що характерні ґрунтам під лісовими насадженнями.

Беручи до уваги той факт, що зараз на цій ділянці рослинність трав'яниста лісостепова, а також враховуючи те, що ґрунти реагують на зміну природного середовища досить повільно (± 350 pp.) [4], робимо висновок, що нещодавно на цій території переважала лісова рослинність, яка була знищена внаслідок антропогенної діяльності (вирубка і т.п.) або природно змінена внаслідок кліматичних ритмів, що характеризувалися зменшенням кількості опадів.

Таким чином, мікроморфологічний аналіз голоценових відкладів дозволив нам діагностувати ґрунтоутворюючі процеси на території Полтавської рівнини в межах невеликої ключової ділянки. Спираючись на попередні теоретичні напрацювання та отриманні нами наукові результати, у даний геологічний етап, а саме голоцен, зокрема в його останній субатлантичний часовий інтервал, формування відкладів відбувається поступово, а мікроморфологічний аналіз дозволяє виявити природу недалекого минулого, яка відображається в ґрунтах як у дзеркалі та пам'яті ландшафту. За рекомендаціями вчених-палеогеографів подібні дослідження варто проводити в межах

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету археологічних об'єктів, що є можливим за вже проведеною попередньою домовленістю з ученими-археологами.

Література

1. Веклич М.Ф. Проблемы палеоклиматологии. К.: Наукова думка, 1987. 192 с.
2. Кармазиненко С.П. Мікроморфологічні дослідження викопних і сучасних ґрунтів України. К.: Наукова думка, 2010. 119 с.
3. Кушнір А.С. Макро- і мікроморфологічні особливості чорнозему типового як комплексна еволюція агентів педогенезу в межах Полтавської рівнини // Географія на Полтавщині: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник статей регіональної наукової конференції, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка. Полтава, 2012. С. 15-21.
4. Позняк С.П. Ґрунтознавство і географія ґрунтів: у 2-х ч.: підручник для вищих навч. закладів. Л.: ЛНУ імені Івана Франка. Ч. 1. 2010. 270 с.
5. Природа Украинской ССР: Ландшафты [А.М. Маринич, В.М. Пашенко, П.Г. Шищенко и др.]; под ред. А.М. Маринича. Киев: Наукова думка, 1985. 224 с.

* * *

*Д. Полівара, студентка I курсу
(наук. кер. – доц. Коваленко О.В.)*

**ЖІНОЧИЙ ГОЛОВНИЙ УБІР ЗОЛОТООРДИНСЬКОГО ЧАСУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТОРОЖІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА)**

Головний убір у традиційному суспільстві був одним з найбільш знакових елементів костюму. Особливо високий семіотичний статус мав жіночий головний убір, так як він був маркером статевовікового й соціального статусу жінки. Одночасно з тим вони є етнічними маркерами – адже одяг, один із основних етновизначальних елементів традиційної культури.

Головні убори рідко, в незмінному вигляді доходять до наших днів. Інформація про них, здобута археологічним шляхом, фрагментарна й уривчаста. Проте, співвідносячи її з стародавніми малюнками, описами мандрівників, зображеннями на кам'яних скульптурах можна створити реконструкцію того чи іншого головного убору. Головні убори жінок Золотої Орди здавна притягували увагу дослідників. Вони трапляються в поховальних пам'ятках на значній території – від Китаю до України. Відомі й на території Полтавщини. Унікальною знахідкою жіночого головного убору – бокки є матеріали дослідження жіночого поховання середини XIII ст. в кургані №16 Сторожівського могильника [1]. Воно здійснене Спільною археологічною експедицією Полтавського національного педагогічного університету імені

В.Г.Короленка та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (під керівництвом Коваленко О.В.) у 2008 р.

У населення Золотої Орди у XIII-XIV ст. побутували різноманітні за формою і непрості за складом головні убори. Вони виготовлялися із тканини, парчі, шовку, лубу і берести, можливо, повсті і прикрашалися металевими елементами, бісером, намистом, пір'ям, стрічками. Найчастіше зустрічаються головні убори двох типів – шапки-ковпаки і бокки. Бокка – досить складна прикраса з дерева і кори, зрідка трапляється в похованнях XIII-XIV ст. Це показник високого соціального статусу заміжньої жінки.

Бокка могла мати вигляд:

- простого циліндру;
- гостроногого чобітка або дзьоба;
- «колони» із капітолійним розширенням;
- вузького конусу.

Найбільш повний опис жіночого головного убору дано Гильомом Рубруком: *«Вони носять прикрасу на голові, іменовану боки, що влаштовується з деревної кори або іншого матеріалу, який вони можуть знайти, як більш легкий, і це прикраса кругла і велика, наскільки можна охопити його руками; довжиною воно в лікоть і більше, а вгорі чотирикутне, як капітель колони. Цю боку вони покривають дорогоцінною шовковою тканиною; в середині бокка порожня, а в середині, над капітеллю, або над згаданим чотирикутником, вони ставлять прутик з стеблинок, пір'я або тонких тростинок завдовжки також в лікоть і більше. І цей прутик вони прикрашають зверху павиними пір'ям і вздовж кругом пір'їнками з хвоста селезня, а також дорогоцінними каменями...»* [2, с.100].

Не менш докладний опис бокки мається у творі Плано Карпіні: *«На голові вони носять щось кругле, зроблене із прутів або кори, довжиною в один лікоть і закінчується нагорі чотирикутником, і знизу доверху цей убір все збільшується в ширину, а нагорі має один довгий і тонкий прутик з золота, срібла або дерева або навіть перо; і цей убір нашитий на шапочку, яка простягається до плечей. І ця шапочка, як і вищезгаданий убір покриті букараном або пурпуром, або балдакіном»* [2, с.27].

Мабуть, такі ж головні убори бачив і Ібн-Батута, тільки називає він їх не бокка, а бугтаками: *«На голові Хатуні – бугтак, тобто щось на кшталт маленької корони, прикрашеної дорогоцінними каменями, з павиними пір'ям нагорі»* [2, с.288]. Всі автори одностайно стверджують, що бокки або бугтаки носили тільки заміжні жінки.

Форма шапок-ковпаків стандартна. Верхня частина шапки, що прикриває лоб, тім'я і потилицю, увінчувалася невисоким виступом в формі чубчика. Боковини оформлялися у вигляді довгих навушників,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
що закривають щоки і вилиці і спадають на груди, а задня частина – у вигляді короткого башлика, який закриває плечі і спину.

На основі комплексного аналізу 897 поховань євразійських кочівників XIII-XIV ст., з яких в 97 поховальних пам'ятниках були виявлені боккі, Р.Р. Ямілова робить такі висновки:

- головні убори бокка зустрічаються в похованнях XIII-XIV ст.;
- поховань, надійно датованих XIII ст., дуже мало, тому складно судити, наскільки бокки широко використовувалися в це століття, коли монголи ще повністю не асимілювалися в середовищі кипчаків;
- бокки в похованнях кипчаків домонгольського періоду не зустрічаються;
- головні убори бокка були принесені монголами, вони зустрічаються не тільки в Золотій Орді, а й в Китаї (портрети імператриць Юаньської династії), в державі Хулагуїдів (перські мініатюри), в улусі Джагатая (опис бокки при дворі Тимура у Руї Гонсалеса де Клавихо);
- бокки були широко поширені в Золотій Орді в XIV ст.;
- популярність бокки пояснюється тим, що серед поліетнічної аристократії було багато нащадків монголів;
- бокка – показник соціального статусу [3, с.124].

Основу її зазвичай становив арматурний каркас з тонких гілочок або прутиків. Зверху він обтягався берестою, яка зшивалася товстими нитками. За формою ця основа нагадує гостроносий чобіток довжиною від 20 до 30 см. Зверху бокки могли бути увінчані пір'ям, дерев'яними або металевими прутиками і пришитими бусами, нашивними бляхами, нитками перлів, циліндричними підвісками і т.п. Для з'єднання бокки з шапкою-ковпаком досить було розпороти верхню частину виступчубчика, вставити в утворений отвір берестяну трубку бокки і пришити її до тканинної основи [3, с.120-123].

За матеріалами згаданих розкопок, реконструюється шапочка таким чином: циліндричної форми пустотіла берестяна трубочка, обшита тканиною, можливо шовком (під тканиною на бересті насічки у вигляді прямо та діагонально перехрещених ліній різного розміру), із берестяним закінченням, укріпленням тонкими смужками шкіри, прошитими нитками. Нижня частина іншої за кольором тканиною, по якій розшиті бляшки на тонкій штампованій пластині, у вигляді трилисника, із 3 отворами (фактично всі не збереглися, простежувалися у вигляді скупчень окислів, можливо їх було 5-7 штук), та намистинами із блакитного глухого скла. Три намистини пірамідальної форми зі зрізаною вершиною та конусоподібним отвором. Довжина – 1,0, діаметр до 0,6 см. П'ять бісеринок округлої форми, деякі з дещо витягнутими пропорціями, діаметрами від 0,2 до 0,4 см. Її форма у реконструкції Коваленко О.В., Лугового Р.С. трохи

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету не відповідає етнографічним зразкам [1, с.165]. Говорити щось напевне про плюмаж чи пір'я, за браком археологічних решток неможливо. Колір тканини не зберігся, він був перефарбований зотлілим деревом від перекриття, проте ми використали червоний колір за аналогією. Вірогідно, прикраса з жовтого металу та скла кріпилася по центру шапочки.

Отже, реконструкція технологічних особливостей та зовнішнього вигляду бокки з Поворскля дозволить отримати більш широке уявлення про такий важливий елемент традиційного одягу за часів Монгольської імперії.

Література

1. Коваленко О.В., Луговий Р.С. Кочівницьке поховання ХІІІ ст. поблизу с. Сторожове Полтавської області // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Збірник наук. праць. Київ-Полтава: Гротеск, 2011. С. 160-174.
2. Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. М.: Географгиз, 1957. 300 с.
3. Ямилова Р.Р. Головные уборы кочевников Золотой Орды // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. СПб., 2009. №12 (89): Общественные и гуманитарные науки (философия, история, социология, политология, культурология, искусствоведение, языкознание, литературоведение, экономика, право). С. 118-124.

* * *

*А. Бирик, студентка ІV курсу
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)*

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ БРАТСТВ СЕРЕДИНИ ХVІ – ХVІІ СТ.

Дослідження розвитку суспільно-політичних і культурно-релігійних трансформаційних процесів на українських землях показує, що кожному періоду вітчизняної історії притаманні свої особливості їх перебігу та специфічні риси. Так, із завершенням киево-руської доби ці відмінності визначалися насамперед інкорпорацією українських територій сусідніми державами. Упродовж ХІV-ХVІ ст. різні українські землі перебували у складі Угорщини, Великого князівства Литовського, Польщі (Речі Посполитої), Молдавії, Туреччини, Австрії, Московії, які між собою відрізнялися суспільно-політичним устроєм, рівнем соціально-економічного розвитку, культурними традиціями, правовими нормами тощо, що визначало етнополітичне становище українців та формувало етнорегіональну специфіку. Етнополітична регіоналізація українських земель спричинялася також природною взаємодією українців із сусідніми народами, яка найбільш виразно

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
проявлялася у суміжних регіонах. Латентний період української історії став новим етапом формування етнополітичних особливостей регіонів України, протягом якого все більше поглиблювалися відмінності між українськими землями, що потрапили до сфер впливу західної католицько-протестантської та східнохристиянської православної цивілізацій.

Такому становищу речей передували досить значні та тривалі процеси, які відбувалися у Центрально-Східній Європі і безпосередньо на українських землях. Саме тому особливе місце відводиться діяльності братств, які стали осередками збереження культурної самобутності та форпостами відстоювання релігійних традицій українства.

Українські братства були покликані протистояти наступу окатоличення й полонізації, рішуче виступили проти засилля духовенства в суспільному житті, за право міських громад брати участь у церковних справах, контролю за діяльністю єпископів. Братства поступово стали відігравати важливу роль у релігійному, культурному, освітньому і навіть політичному житті. Вони піклувалися про церкви, відкривали школи, друкарні, бібліотеки, опікувалися хворими, сиротами та бідняками, протестували проти обмеження прав православних ремісників вступати до цехів, тяжкого становища міщан і закликали до єднання в боротьбі за розвиток української культури. Братства підтримували між собою тісний зв'язок і намагалися поширити свої ідеї на інші регіони. З цією метою вони обмінювалися статутами й відряджали до інших міст кращих проповідників.

Один з основних ідеологів братств Кирило Ставровецький-Транквіліон обстоював ідеї вселюдської рівності і братерства всіх людей. Мислитель стверджував, що Бог створив людей «рівними й єдиними» не лише перед Богом, а й поміж собою, отже люди повинні бути «за своєю природою як брати і друзі» [4, с. 67].

Ідеологія братства, закладена у його творах «Перло дорогоцінне» та «Похвала мудрості», ґрунтувалася на ідеалізації відносин у ранньохристиянських громадах та на обстоюванні рівної цінності всіх людей перед Богом, оскільки «Бог создал людей равными и едино им даровал душу разумную и бессмертную, а равно им даде весь мир видимый, и еже в нем, и равно им едино небо покров, солнце и луна единый святильник в дому их, и земля едина трапеза, и дождь равно проливается» [1, с. 54].

Інший впливовий ідеолог – київський братчик Захарія Копистенський також ідеалізував ранньохристиянські громади як спільноти, де існували рівність, єдність членів громади між собою, без чого, на його думку, не може існувати істинна віра.

Багато в чому ідеї, висловлені К. Ставровецьким-Транквіліоном та З. Копистенським, упили на формулювання змісту принципу правової рівності, покладеного в основу правової ідеології та корпоративних норм братств, що, на нашу думку, надало можливість згуртувати членів братств, які були представниками різних станів та прошарків населення і мали різний правовий статус.

Незважаючи на утиски і неможливість у більшості випадків реалізувати свої права, значення правової ідеології і корпоративних норм братств для подальшого становлення принципу рівності в українському праві важко переоцінити. Братства, як суспільні організації політичного і юридичного характеру, здійснювали представництво на сеймах, вписували свої протести до міських книг, обстоювали майнові, політичні, духовні інтереси народу, захищали право українців обіймати державні посади, займатися ремеслом і торгівлею. Братства мали свої суди, спільну власність, братську скарбницю, створювали й утримували школи, друкарні, шпиталі, опікувалися бідними [3, с. 4].

Намагаючись відмежуватися від соціальної несправедливості і морального занепаду, які панували у тогочасному суспільстві, члени братств намагалися створити свою правову ідеологію, підґрунтям якої були принципи демократизму, справедливості та рівності. В основу принципу рівності, як основного аспекту правової ідеології православних українських братств, була покладена православна християнська ідеологія, зокрема, уявлення ранніх християн про вселюдську рівність і братерство всіх людей. Необхідною складовою принципу рівності розглядався принцип рівноправності, який, у свою чергу, включав поняття рівних можливостей і рівної відповідальності, рівності правових статусів, рівності перед законом і судом, рівності у здійсненні та обсязі політичних, економічних, соціальних, релігійних і культурних прав незалежно від національності, релігійних переконань, станової приналежності, майнового стану, місця проживання. Разом із тим, корпоративні норми братств закріплювали нерівне становище жінок, молоді та неодружених чоловіків, які фактично були позбавлені права на участь у громадсько-політичному житті [2, с. 78].

Отже, попри світський характер організації і діяльності, в основу правової ідеології братств, на нашу думку, все ж була покладена християнська ідеологія, особіно, ідеї ранніх християнських общин. Особливості прояву принципу рівності, як специфічної форми правового регулювання у сфері організації і діяльності православних братств, були зумовлені соціально-історичними умовами українського соціуму і відповідали специфіці феодального права, як права – привілею.

Література

1. Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Ред. Б.Гудзяк, співред. О.Турій. Львів: Просвіта, 2005. 215 с.
2. Паславський І. Берестейська унія і українська християнська традиція. Л.: Високий замок, 2009. 188 с.
3. Соколов В. Бібліотеки церковних братств в Україні у XVI-XVIII ст. // Вісник Книжкової палати. 2014. №3. С. 1-5.
4. Худояр Л.В. Принцип рівності у правовій ідеології українських православних братств XVI-XVIII століть // Часопис Київського університету права. 2011. №1. С. 66-70.

* * *

*Б. Городницький, магістрант
(наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)*

ЗЛОЧИНИ В ЛОХВИЦЬКІЙ РАТУШНІЙ КНИЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Злочинність це – явище, яке характерне для кожної епохи та місцевості. Ця тема була обрана для дослідження через те, що вона цікава не лише історикам, а й широкому колу читачів. До того ж, її актуальність зумовлена ще й тим, що злочинність у ранньомодерній Україні дуже погано вивчена. Проблемою злочинності Гетьманщини займалося відносно вузьке коло дослідників: Юрій Волошин, Орест Левицький, Володимир Маслійчук та ін.

Метою цього дослідження, є ознайомлення зі структурою злочинності та судових рішень. Робота передбачає виконання наступних завдань: дослідити предмет злочинів та вироків відповідно. Об'єктом дослідження виступає ранньомодерне українське суспільство, а предметом кримінальна злочинність. Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1653–1683 рр.

Спочатку класифікуємо наявну в джерелі [4] інформацію, одночасно порівнюючи її з аналогічною в сусідніх регіонах. Буду користуватися класифікацією злочинів, якою користується більшість сучасних дослідників. Вони поділяють злочини на чотири основні категорії: 1) злочини проти особи; 2) злочини проти власності; 3) злочини проти моралі; 4) злочини проти влади.

Досліджуючи судові справи, потрібно зауважити, що вони не зможуть дати повну інформацію про рівень злочинності у досліджуваній період. Історики пов'язують це із складною системою судочинства, неефективністю діяльності судової адміністрації та високими судовими зборами через що значна частина правопорушень залишилася поза увагою судових органів [3, с.288].

Згідно з моїми підрахунками джерело містить інформацію про 113 кримінальних справ. Найбільшу частку серед розглянутих ратушним судом злочинів, займали ті, що стосувалися незаконного привласнення майна – 78 справ (68,4%). На другому місці злочини проти особи (22,1%): вбивства – 14 справ (12,2%); зґвалтування, 6 випадків (5,2%); побиття – 5 випадків (4,3%). Третє місце – злочини проти моралі (6,2%): двоєженство – 3 випадки (2,6%); ворожбитство – двічі (1,7%); перелюб, образа віри, зустрічаються в джерелі по одному разу. Злочини проти влади найменші за чисельністю, зустрілися в джерелі всього два рази: втеча в'язня та підробка грошей.

Якщо детальніше проаналізувати предмет злочинів проти власності, то з'ясується, що серед викраденого переважало рухоме майно рухоме майно – 32 випадки. У 6 із них не вказано, що саме було викрадено. Найчастіше крали предмети одягу тканини та шкіри тварин – одяг присутній у 12 епізодах (15,4%), а тканини у 4 (5,1%).

Друге місце в ієрархії предметів крадіжок посідає худоба – 22 випадки (28,2%). Популярність цього виду злочинів науковці пов'язують із тим, що тварин було доволі легко як вкрати, так і продати [3, с.291]. Проаналізовані матеріали свідчать про популярність серед злочинців коней – 10 випадків (12,8%). На другому місці воли – 5 (6,4%), а на третій сходинці вівці, що фігурують у 4 (5,1%) епізодах. У двох епізодах (2,5%) вид худоби не вказано. У польських селах XVI-XVII ст., які досліджував Славомір Щоцький, худобу та коней теж крали дуже часто [2, с.164]. Гуси та свині фігурували в джерелі лише по одному разу. Слід зауважити, що злодії зазвичай крали по кілька голів худоби. Зокрема у 12 епізодах (15,3%), викрадено більше однієї тварини. Помітне місце серед предметів крадіжок посідали бджоли – 7 разів (8,9%).

Гроші – третій за кількістю згадок та мабуть найбажаніший предмет зацікавлення злочинців. Вони фігурують у 16 випадках (20,5%). Слід зазначити, що в абсолютній більшості, предметом крадіжок виступають лише гроші. Лише в одному випадку крім грошей було викрадено ще й майно.

У чотирьох випадках сума не вказувалася, а в книзі було записано просто – гроші. Складність порівняння названих в джерелі сум, полягає у різній вартості таляра, золотого, гроша та копи. Проте, діапазон крадених сум простежується гарно: від 4,5 до 700 золотих та від 4 до 20 талерів.

Для наочності, порівняємо найбільш репрезентативні види злочинів. Як підрахував відомий польський дослідник злочинності Марцін Камлер, в XVI-XVII ст. в коронних містах Кракові, Любліні й Познані на крадіжки підпадає 58% випадків, а у містах Сянок та Перемишль 48% та 50% відповідно [1, с.57]. Вбивства за Камлером

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету займали близько 7,2% у структурі злочинності [1, s.40-43]. В Полтаві 1775 року, крадіжки становили близько 50,7%, а вбивства 7% [3, с.230].

Покарання. Злочини проти власності. Із 78 злочинів проти власності, смертна кара була присуджена 31 раз, проте запис про те, що вирок був дійсно виконано знаходимо у 17 з них, деякі присуди подібного характеру замінювалися легшими покараннями. 22 рази суд присуджував відшкодувати вкрадене. У 6 випадках обвинувачені були або виправдані або їхня вина просто не була доведена. 12 справ містять інформацію про те, що злочинці отримали тілесне покарання. 22 справи не містять даних про покарання: обвинувачений був виправданий, справа обривається на половині чи просто закінчується без інформації про покарання.

Злочини проти особи. Вбивство. У 14 справах про вбивство, 12 (85,7%) разів суд присуджував смертну кару і двічі документ не подає відомостей про вирок. Проте 11 разів (78,5% смертних вироків) були замінені іншими присудами. Смертну кару заміняли відшкодуванням збитків сім'ї, оплату поховальної церемонії, одного разу, крім відшкодування збитків, вбивця мав погасити всі борги мерця.

Згвалтування. Заяви про згвалтування прискіпливо перевірялися, тому із 6 заявлених, підтверджено було лише половину. В першому смертна кара не застосовувалась, зважаючи на малолітній вік винних (два пастушка, згвалтували свою ровесницю). Натомість, сім'ї хлопців мали відшкодувати збитки постраждалій, а один із гвалтівників мав би одружитися на дівчині, коли прийде час (якщо через їхній вчинок, її ніхто не захоче брати за дружину). У двох інших випадках теж була присуджена смертна кара. Одного разу вирок замінили на відшкодування збитків, а в іншому залишили без зміни.

Побиття. Із 5 заяв про побиття, одна доведена не була, тричі суд присуджував відшкодування збитків і один раз домовитися між собою та помиритися.

Злочини проти моралі. Двоєженство. Одного двоєженця змусили повернутися до першої дружини, а двом іншим присудили смерть, в одному випадку, жінка врятувала свого непутячого чоловіка.

Ворожбитство. 3 «відьмами» суд повівся однаково – в обох випадках присудилибити посторонками та вигнати з міста.

Загалом же, на 113 кримінальних справ, було 49 смертних вироків (43,3%), а доведені до виконання лише 19 (38,7%), решта (61,1%), як вже було зазначено, замінювалися на м'якші. Марцін Камлер, підрахував, що у польських містах, близько 45% крадіжок каралися смертю, а 46,7% – побиттям та вигнанням. Майже 95% покарань за вбивство, була смерть [1, s.350-353].

Отже, можемо зробити наступні висновки. Найбільшу частку у структурі кримінальної злочинності становили злочини проти власності: крадіжки та розбої. Найбільшою популярністю серед злочинців користувалися предмети одягу та тканини. На другому місці були свійські тварини. Досить вагоме місце в ієрархії посідали гроші, які мабуть були для злочинців найбажанішим предметом. Існував досить широкий комплекс покарань, який передбачався Литовським статутом. Переважали тілесні покарання, винних шмагали батогами, били палками, відрізали вуха. Поширеною формою покарань була "кара на горло", яка часто з різних причин замінювалася легшими покараннями.

Література

1. Kamler M. Złoczyńcy: przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich). Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN, 2010. 465 s.
2. Szczocki S. Rozboje, rabunki i kradzieże od połowy XVI do XVIII wieku w świetle drukowanych ksiąg sądowych wiejskich // Społeczeństwo a przestępczość / [oprac. red. Iwona Dacka-Górzyńska, Andrzej Karpiński]; Instytut Historii PAN. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. (Społeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa, 1899-1386; t. 2). S. 139-181.
3. Волошин Ю. Кримінальна злочинність в Гетьманщині другої половини XVIII ст. (За матеріалами Полтавського гродського суду) // 3 історії повсякденного життя в Україні. Серія монографічних видань. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. С.287-325.
4. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів) / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; відп. ред.: І.П. Чепіга. К.: Наукова думка, 1986. 221 с.

* * *

*А. Коротка, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Дінтан І.І.)*

«СКАРБ» ПАВЛА ПОЛУБОТКА: ЛЕГЕНДИ І РЕАЛІЇ

Майже 300 років віддаляють нас від часу правління Павла Полуботка, наказного гетьмана українського козацтва, а міфи та легенди навколо його постаті та захованих ним скарбів не перестають хвилювати і сьогодні.

Трагічна загибель Полуботка породила цілу низку легенд і переказів, які передавалися з покоління в покоління. Історія про заповіт козацького гетьмана на початку 1990-х років минулого сторіччя розбурхувала розуми і серця багатьох громадян новітньої

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету незалежної держави України. Та й стосувалася вона кожного з нас. За легендою, як тільки золото Полуботка відшукається, його, згідно із заповітом гетьмана, розділять між усіма. І кожен з нас отримає солідний капітал, яким може розпоряджатися на власний розсуд. І до сьогодні залишається загадкою: чи треба вважати легенду черговою обіцянкою манни небесної для всіх українців, а чи скарб існує насправді?

Пригадаймо: вперше українське суспільство почуло про скарби Полуботка з вуст літератора – відомого поета Володимира Цибulyка. У 1990 році, під час одного з численних у ті роки зібрань прогресивної української інтелігенції у київському Будинку вчителя, поет з високої трибуни повідав: у 1720 році в англійському порту з'явилася шхуна, що привезла таємничий вантаж із далекої України – золото гетьмана. Згідно з легендою, перед арештом Полуботок таємно віддав на зберігання 200 тисяч монет золотом банкові в Англії під 7,5% [1, с.33]. Сума грошей, банк і відсотки варіюються в різних варіантах: одне з джерел указує на дві діжки із золотом під 2,5% в банку Британської Ост-Індської компанії. У заповіті Полуботок нібито залишив 80% золота на майбутнє незалежної України, а решту – своїм правонаступникам [4].

1908 року Міністерство закордонних справ Росії виписало російському консульству в Лондоні ордер на розслідування. Відомий адвокат Кулябка-Корецький з'ясував, що Ост-Індійська компанія ліквідована ще у 1858 році, а її активи перейшли в «Bank of England». Розслідування затягнулося на невизначений термін, і адвокат зміг обладнати своїх поручителів тільки перед Першою світовою війною: начебто з'явилася реальна можливість вимагати в англійців свої гроші. Проте війна і наступна за нею революція внесли свої корективи в плани спадкоємців.

Про скарби Полуботка знову заговорили вже за радянської влади. 1 січня 1968 року глава радянського уряду Олексій Косигін підписав указ про створення нової комісії: золото гетьмана ніхто просто так віддавати британцям не збирався. Але новостворена комісія тут же, 5 січня, підписує з Лондоном нову угоду про відмову від фінансових і майнових претензій, що виникли після 1 січня 1939 року [3].

Фінальна точка в суперечках між СРСР і Великобританією з приводу скарбів Полуботка була поставлена в 1986 році. Згідно з підписаною у Лондоні угодою, Радянський Союз відмовлявся від усіх фінансових претензій до Великобританії, які мали місце до 1939 року. Тобто, СРСР пробачив Англії українські борги. І фактично подарував те, що залишилося від скарбів гетьмана Полуботка. Адже значна їх частина цілком реально могла покрити зовнішній борг, який зріс у

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
Радянського Союзу перед Великобританією після закінчення Другої світової війни.

Як заявляють сьогодні політичні та громадські діячі України, всі договори між СРСР і Англією з приводу скарбів гетьмана Полуботка потрібно вважати недійсними після того, як Україна здобула незалежність. Тому з другої половини 1991 році претензії до Англійського банку міг пред'явити вже новий український уряд.

Публіцист Сергій Плачинда на сторінках газети «Столиця» свого часу закликав створити урядову комісію з всебічного вивчення «справи скарбів Полуботка» та ведення відповідних переговорів з англійським урядом. Така комісія на чолі з академіком Троньком була створена і навіть вирушила до Лондона для переговорів. Відповідь вона отримала цілком передбачувану: ніякого золота гетьмана Полуботка в Англійському банку немає. Сьогодні наріжним каменем усієї цієї історії є, на думку багатьох, угода 1986 року. Радянський Союз, наділивши себе правом розпоряджатися всіма боргами і майном союзних республік, тоді прийняв остаточне рішення від імені всіх республік, в тому числі й від імені України. Так що сьогодні навіть поява прямого спадкоємця Полуботка навряд чи зможе повернути нам його скарби.

Надалі час від часу ця тема привертає до себе увагу. Багато дослідників та істориків присвятили свої праці легендарному гетьману Павлу Полуботку. Так, Юрій Мушкетик, у романі «Гетьманський скарб» письменник досліджує проблему пошуку легендарного скарбу наказного гетьмана Полуботка. Події роману показані очима молодого козака Івана Сулими, закоханого в Улясю – дочку гетьмана Івана Скоропадського. Палке кохання, насильницька розлука закоханих, таємні та випадкові зустрічі, страждання, сльози – і все це на тлі тяжкої політичної боротьби українського народу в XVIII столітті, підступів, зрад, смертей і пошуку головного скарбу – духовного [1].

Сергій Плачинда, створив есе з життя наказного гетьмана Павла Полуботка – Лебедію – книгу про багатотисячолітнє славне минуле наших предків. Таємницю Скарбу Полуботка, яке гетьман за допомогою Пилипа Орлика вивіз під виглядом солі з України. Скарб зберігається у Англії, і за версією автора: його мають повернути Україні, коли вона здобуде незалежність [2].

Мабуть, скарби гетьмана Полуботка – чи не єдина загадка козацьких часів, яка вже протягом кількох століть має одне і те ж рішення, відоме всім, хто береться її вирішувати. При тому що самі умови цієї загадки залишаються не до кінця зрозумілими: як знайти і взяти скарб, який ніхто начебто і не ховає? Якщо скарб, про існування якого всім відомо, ніяк неможливо отримати, то звідси випливає: або воно чекає нас зовсім в іншому місці, або ж його не було зовсім.

Втім, є люди, які стверджують: скарби гетьмана ми, українці, вже давно отримали. І скарб цей – духовний. Заповіт Полуботка зберігається у справах і помислах його, у прагненні жити і вмирати за свободу і незалежність свого народу. Загалом, любіть свою Батьківщину, і тоді ніяких гетьманських скарбів не знадобиться.

Література

1. Мушкетик Ю.М. Гетьманський скарб: роман. Х.: Фоліо, 2012. 416 с.
2. Плачинда С.П. Лебедія. Скарб Полуботка. Київ: Стебеляк О.М., 2013. 192 с.
3. Скарби Полуботка // Режим доступу: <https://we.org.ua/legendarni-ukrayintsi/zagadka-skarbiv-getmana-pavla-polubotka>
4. Скарби України: 13 загублених скарбів України, які ще можна відкопати // Режим доступу: <http://vsviti.com.ua/ukraine/18781>

* * *

*І. Палкан, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Діптан І.І.)*

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОБОРНОСТІ В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»

Постулати соборності батьківських земель, незалежності суверенітету, сильної централізованої влади, – визначальні в державницькій ідеології кожного народу.

Аналізуючи національну минувшину, покладаємось на таке підтвердження державотворчої здатності українців, як Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, русько-литовська доба, Козацька держава тощо. Водночас, сумуємо над періодами бездержавності нашого народу, що завжди поєднувалися з найтрагічнішими сторінками в його історії.

Відтак звернення до світочів національного духу, чия діяльність сприяла відродженню ідеї соборності й українськості, бачиться актуальною. В нашій розвідці прагнемо проаналізувати місце цієї ідеї в документах і діяльності «Руської Трійці».

На перший погляд діяльність гуртка, члени якого ставили собі за мету «все життя працювати на користь народу і відродження руської народної словесності», може видатись вузьким культурництвом. Насправді ж вона мала значно ширше, політичне значення. Щирий патріотизм, безсумнівне визнання й пропаганда єдності всього українського народу, розмежованого кордонами різних держав, обґрунтування прав на вільний незалежний розвиток, солідаризація із суспільними рухами, спрямованими проти кріпосницьких пережитків та іноземного панування, – все це в умовах гнітючої атмосфери метерніхівського режиму безумовно мало революційно-визвольне

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
забарвлення. Цілком поділяв такі погляди й Іван Вагилевич: *«Оце ж ми всі из-за Бескиду від Тиси, з-поза Сяну з братею нашею задніпривою складаємо єдно суцество»* [2, с.15-16].

Перебуваючи під значним впливом ідейних віянь романтизму, національно-визвольних змагань поляків, творів істориків (Д.Бантши-Каменського), етнографів (М.Максимовича) та літераторів (І.Котляревського) з Наддніпрянської України, члени "Руської трійці" своє головне завдання вбачали в піднесенні статусу української мови, розширенні сфери її вжитку і впливу, прагненні "підняти дух народний, просвітити народ", максимально сприяти пробудженню його національної свідомості [3, с.27].

Своєю літературною творчістю М.Шашкевич й інші репрезентанти «Руської Трійці» започаткували нову, національну літературу в Галичині і західно-українських землях загалом. За М.Шашкевичем, нова література мала обстоювати національну окремішність народу, пізнавати його і бути джерелом його пізнання, ширити серед нього освіту, впливати на морально-патріотичне виховання. Найістотнішою ознакою нової літератури галицькі романтики вважали народність, яку вони розуміли як національну своєрідність. Розвиток літератури на народній основі, на їхню думку, забезпечував романтичний фольклоризм. Звідси й така увага до фольклору як предтечі літератури і взірця народності. В їхніх творах уперше в українській літературі зазвучали щира турбота про народ, високі громадянські мотиви.

Напрями діяльності «Руської трійці» визначалися новими і домінуючими тоді в духовному житті народів Центрально-Східної Європи ідеями романтизму. Згідно з ними, М.Шашкевич і його побратими, наслідуючи приклад літературних сил Наддніпрянської України, ідеологів слов'янського відродження та національно-визвольних змагань поляків, прагнули власних українознавчих досліджень, літературної творчості й друкованого слова рідною мовою, сприяти піднесенню освітнього рівня та пробудженню національної свідомості галичан як невід'ємної частини українського народу.

Якщо висловлюватись образно, то можна говорити про те, що «Руська трійця» стала посестрою Кирило-Мефодіївського братства на галицькому ґрунті [4, с. 25-26].

Під керівництвом Маркіяна Шашкевича молоді ентузіасти уклали перший рукописний збірник своїх віршів народною мовою під заголовком «Син Русі» (1833 р.). Вже в цій назві було багато сміливого, гордо непокірного, а вміщені тут поезії – всього п'ятнадцять – вражали своєю щирістю, хоч часто були зовсім учнівські з художнього боку. Оптимістичний заклик до єдності, до спільної праці, боротьби проти «мраків тьмавих» – лейтмотив збірки. Це був

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
тільки перший крок – звичайна рукописна систематизація ранніх творів гуртківців. У цьому збірнику вже досить чітко пролунали заклики до народного єднання та національного пробудження [4, с.27].

Наприкінці 1836 року на світ з'явилася невелика малоруська книжечка «Русалка Дністрова», без якої І.Франко не бачив повної характеристики галицького письменства.

Перше, що прочитаємо, перегорнувши титульну сторінку «Русалки», – це епіграф з дуже популярного серед слов'янських народів поета Яна Коллара: «Не тоді коли очі сумні, а коли руки діяльні, розцвітає надія». Далі йде «Предеслів'є» Шашкевича, яке, за словами О.Білецького, можна розглядати як свого роду «маніфест» українського відродження в Галичині [4, с.32].

Заслуга упорядників і в тому, що вони вбрали «Русалку» в одяг, який від «простодушного і добросовісного народу» свого одержала – мову рідну. Але основне в іншому – це була перша заявка народу західноукраїнських земель про своє існування, про свою національну гідність [4, с.22-34].

Своїм змістом, зверненням до традицій власної державності та політичної незалежності, звеличуванням визвольної боротьби, поетизацією народних героїв, подвигів козацтва, учасників гайдамацького руху книжка демонструвала нескореність духу уярмленого народу, усвідомлення неправомірності розчленування його території, живучість пам'яті про його колишню велич і могутність та жертви у боротьбі за свободу, прагнення патріотичних сил до відновлення його суверенних прав та готовність до праці над його відродженням та налагодженням співпраці з іншими слов'янськими народами на основі взаємності. «Русалка Дністрова» своїм змістом, отже, відповідала тій місії, якої чекав від спогадів про минуле М.Шашкевич у вірші „Споминаймо, браття милі", а саме – „Воскресити в новій силі Руську славу, руську владу"[6, с.10].

Найавторитетніше та найглибше зауважив значущість видання «Русалки Дністрової» для галицької та зокрема української літератури XIX століття І.Франко. Дослідник писав, що «видавці тої книжечки, молоді семінаристи, казав бись люди зовсім супокірні та благонамірні; в самій книжечці нема ні ясных ідей, ні сміливих намогів революційних, ні навіть ярких образів або виразних згадок про життя народу» [7, с.102]. Окрім того, І.Франко зробив висновок, що “Русалка Дністрова”, хоть і який незначний її зміст, які незначні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним» [7, с.104]. Вчений вбачав велику культурну цінність у «Русалці» не лише через те, що вона відійшла від тодішнього церковного світогляду, а в письмі і правописі відбігла від старої традиції, а й вказала на єдність українського народу в різних частинах

України, визнала цілковиту солідарність з тим новим рухом [7, с.104-105]. «Ціла «Русалка» – се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та здичіння» [7, с.107].

«Русалка» вразила не так своїм змістом, як здатністю студентів організуватись, піднятись і видати за свій кошт збірник. У листі від 23 жовтня 1837 року Ф.Курелац – хорватський громадсько-політичний і культурний діяч, писав до Я.Головацького: «Наші керівники звикли, що їх раби сплять, бо за сплячими легко слідкувати і бути над ними наглядачем; оскільки тепер все це міняється і минає, бо ми трошки пробудились і протверезіли, вони занепокоєні і стурбовані» [1, с.117]. У країні масового зубожіння і отупіння це здавалося неймовірним і викликало пошану не лише у сучасників «Руської трійці», а й захоплювало кожне наступне покоління.

Література

1. Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. К.: Дніпро, 1965. 285 с.
2. Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець. К.: Наукова думка, 1993. 152 с.
3. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської Трійці». К.: Наук. думка, 1990. 337 с.
4. Петраш О.О. "Руська трійця": М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький та їхні літературні послідовники. Вид. 2-е, доп. Київ: Дніпро, 1986. 230 с.
5. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. К.: Наук. думка, 1989. 465 с.
6. Стеблій Ф. Маркіян Шашкевич – провісник незалежності соборної України (До 200-річчя від народження) // Вісник НТШ / Світова рада Наукових товариств імені Шевченка. Львів, 2011. №45. С.9-13.
7. Франко І. Відродження в Галичині до 1848 р. // Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. К.: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2016. С. 101-107.

* * *

*В. Парнюк, студент IV курсу
(наук. кер. – доц. Діптан І.І.)*

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО ОЛЕКСАНДРА СТРОНІНА

Виняткову роль у становленні світоглядних засад, формуванні історичних зацікавлень Михайла Драгоманова відіграли родина і вчитель Полтавської гімназії Олександр Стронін – педагог, історик, соціолог, політолог, громадський діяч, автор «Народної енциклопедії» та однієї з перших політико-соціологічних праць «Політика як наука».

Об'єктом нашої розвідки є особистість О.І.Строніна, а предметом – оцінка його постаті у спогадах учня – М.П.Драгоманова.

На думку М. Драгоманова педагогічний талант О. Строніна полягав у тому, що він завжди шукав нові методи живого і наочного викладання. У Полтавській гімназії курс Олександр Іванович читав загальної історії, гімназисти сприймали його як носія позитивних ідей. Вчений зауважує, що у нього весь курс був пропагандою, починаючи від теології й кінчаючи історією, проте не «...голою, догматичною, ненауковою, непедagogічною ,а науково аргументованою, емоційною» [2, с.593].

Вчитель Стронін захоплював слухачів пластичними образами, зіставленнями, ліричними відступами, умів занурювати учнів у «саму суть життя й інтересів кожної епохи». Олександр Стронін не боявся ознайомлювати учнів із радикальними політичними теоріями французьких просвітителів Ш.Оуена, А.Сен-Сімона, Ф.Фур'є. Суттєво, що він, викладаючи нову історію, враховував останні події. Надавав гімназістам статті, які друкувалися в тогочасних журналах, книги із серії «Историческая библиотека» та «Историки и публицисты нашего времени» [1, с.98].

Для розширення кругозору О. Стронін рекомендував своїм учням вивчати іноземні мови, виступати з доповідями, давав їм читати книги, спілкуватися на заборонені теми. Принагідно зауважимо, що з радикальним російським журналом «Современник», ліберальним «Русским Вестником» та іншими прогресивними російськими виданнями М.Драгоманов ознайомився завдяки своєму вчителю. Олександр Іванович був креативним педагогом: дозволяв кращим учням читати свої лекції замість нього і навіть удосконалювати їх. Якось у присутності товаришів Стронін обірвав Драгоманова на якійсь ліберальній фразі, і коли той вирішив довідатися, чому, то почув у відповідь, що для критики необхідні знання кількох європейських мов [2, с.594]. Як згадує М.Драгоманов, розмови наставника з найближчими до нього учнями виходили й поза межі шкільної науки й навіть історичних монографій. Так він сприймав формуванню людей із дуже радикальними тенденціями, і, водночас, із високою культурою, толерантністю [2, с.596].

Зі спогадів Михайла Драгоманова дізнаємося, що О.І.Стронін розповсюджував твори українських письменників, «цінив в українській літературі те, що було в ній поступове», «не зачіпаючи передовчасно національних справ і чекаючи, поки українська національність сама заімпонує світові силою свого поступу». Олександр Стронін переклав українською відомий посібник В.Золотова, який згодом запровадили у недільних школах. «Коли заклались у Полтаві недільні школи, – згадував Драгоманов, – О.Стронін переробив на українську «Буквар» Золотова, зложений по «звуковому» способу «рухливих букв», що був пущений у моду

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
недільними школами і що переважував усякі старомодні букварі, у тому числі й українські Куліша та Шевченка» [1, с.99]. Дійсно, «Азбука по методу В.Золотова для Южно-руського края» О.Строніна, витримавши жорстку критику посіла чільне місце серед провідних навчальних книг епохи. Вона стала зразком вдалого поєднання новітніх дидактичних тенденцій із традиційним українським вихованням [6, с.37].

Деякі полтавські громадівці-українолюбці закидали Строніну «космополітизм». Проте спомини М.П.Драгоманова «Два учителі» засвідчують, що це надто категорично. Автор не погоджувався з тими полтавцями, які «ославили Строніна «космополітом» в їхньому розумінні слова, тобто противником українства, москалем, потеперішньому, обрусителем». Драгоманівська характеристика тодішніх «космополітів», до яких залучали і О.І.Строніна, на наш погляд, уявляється ближчою до істини. «Космополіти, – зауважував М.П.Драгоманов, – не відкидаючи ваги національної форми цивілізації, все-таки в принципі цивілізацію ставили вище національності і вважали утилітарно кориснішою для народу, ніж народні традиції, між якими є багато архаїчного і просто ретроградного». Варто також зазначити, що у той час ім'я О.Строніна асоціювалося у свідомості з українськими народолюбцями його ставили із такими найавторитетнішими громадівцями як: В.Лободи, П.Чубинського, О.Конинського та ін. Сам же О. Стронін зазначав, що «я швидше панславист, ніж малорософіл» [7, с. 150].

Загалом, наукова діяльність Олександра Івановича була тісно пов'язана з концепцією позитивізму й органічної теорії. М.Драгоманов стверджував, що в основі його теорії було прагнення, якщо не узагальнити, то зблизити гуманітарне і природничі знання на основі створення загальної для усіх наук методології дослідження. Такою методологією мав стати метод аналогії – основний принцип організму. Правомірність методу аналогії він обґрунтовував положенням про те, що усі науки становлять єдине ціле, кожна менш загальна наука входить у більш загальну, тому кожний закон природи, відкритий спочатку однією наукою, може використовуватися й розвиватися іншими. Дослідник був переконаний, що аналогічність законів пропорційна спорідненості між науками [1, с. 104].

М.П.Драгоманов, оцінюючи праці свого вчителя «История и метод» (1869), «Политика как наука» (1872), «История общественности» та незакінчену працю «Теория личности», писав: «Незвичайні теоретичні здібності автора вкупі з позитивізмом продикували йому масу гостроумніших заміток, дедукцій, найдорожчих для філософа історії, і коли б праці Строніна були

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету напечатані на якій-небудь західноєвропейській мові, то в Європі було б оцінено, що вони вносять у науку» [1, с. 107].

Водночас із написанням наукових праць О.Стронін продовжував роботу над популярними книжками для народу. Так, із-під пера народолобця вийшли «Рассказы о силах земных (Народная физика)», «Рассказы о жизни земной (Естественная история)», «Рассказы о человеческой жизни (Политическая история)», «Рассказы о царстве Бовы Королевича (Экономика и политика)». Видання цих брошур Олександр Іванович вважав однією зі своїх життєвих задач «в ім'я нижчої інтелігенції». У 1873 році всі стронінські книжки для народу були дозволені цензурою. За підрахунками М.Драгоманова, ці видання розповсюджувалися по Україні у 1874-1875 роках накладом у 27-30 тисяч на рік, тоді як Петербурзький комітет грамотності видавав щорічно на всю Росію тільки 40 тисяч книжок [7, с. 155].

Відтак, книги Строніна отримали широкий резонанс, відігравши свою позитивну роль у розвитку демократичного руху Наддніпрянської України та Росії другої половини XIX століття. Діяльність талановитого педагога-мислителя знайшла свій вдячний відгомін у науковій, політичній і громадській потузі його найвидатнішого учня – М. Драгоманова.

Література

1. Бевз Т. Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні // Український історичний журнал. 2007. №5. С. 96-109.
2. Драгоманов М. Два учителі // Драгоманов М. Вибране: «мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». К., 1991. С. 575-605.
3. Крук О. М.П.Драгоманов та його погляди на український історичний процес // Наукові записки Ін-ту укр. археографії джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Київ, 2001. Т. 7. С. 250-292.
4. Михайло Драгоманов: автожиттєпис / Уклали І.С.Гриценко, В.А.Короткий, М.В.Томенко. Київ: Либідь, 2009. 443 с.
5. Михайло Драгоманов: документи і матеріали. 1841-1994 / Ін-т укр. археографії та джерелозн. ім. М.С.Грушевського: НТШ: Нац. музей л-ри України: ЦДІАУ у Львові: редкол.: І.Бутис та ін.; упоряд. Г.Болотова. Львів, 2001. 731 с.
6. Пилипенко В.В. «Азбука по методу В.Золотова для Южно – русского края» О.Строніна як приклад вітчизняного підручникотворення другої половини XIX ст. // Постметодика. 2014. №2 (117). С. 34-38.
7. Світленко С. Народолобець О.Стронін // Київська старовина. 2002. №6. С. 143-155.

* * *

ВИНИКНЕННЯ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПОЛТАВІ

Реформація як церковно-релігійна і політично-соціальна течія з Західної Європи поширювалася серед різних народів. Також під вплив Реформації потрапили й українські землі, сприяючи пробудженню національної свідомості і розвитку культури, виникненню протестантських церков. Перші німецькі колонії на території Російської імперії, до складу якої входила Лівобережна Україна, почали з'являтися в 60-х роках ХVІІІ ст., у часи правління імператриці Катерини ІІ. В 1765-1766 роках німці-колоністи, землероби, вихідці із Франкфурта-на-Майні, були поселені в селищі Хрещатик, що тоді входило до Лубенського полку. На період 10-го Всеросійського перепису (ревізії) населення 1859 року в Хрещатику налічувалося близько 550 німців-колоністів обох статей [2, с. 11].

20 червня (2 липня) 1808 року імператор Олександр І затвердив подану міністром внутрішніх справ доповідну записку про запрошення до Російської імперії майстрів із німецьких князівств Моравії, Богемії та інших. Вони мали виготовляти армійське сукно. Пропонувалося поселити їх у Полтаві, Кременчуці та Костянтинграді.

До 1832 року вони збиралися на молитви у приватних будинках, де богослужіння здійснювали дивізійні проповідники. Першим євангелістсько-лютеранським дивізійним проповідником (9(21) жовтня 1768 р.) став пруський підданий Х. Вебер, що оселився в м. Полтаві. Він пробув на цій посаді до своєї смерті у жовтні 1809 р. Його змінив призначений указом військового міністра від 1810 р. К.-А. Леммер. [4, с. 60].

Новопризначений Ф.А.Флітнер на поч. 1821 р. запропонував громаді винаймати будинок вдови Цейшнер для богослужінь. У цей час визріло рішення збудувати дерев'яний храм, користуючись готівкою від пожертвувань, що складала на 1 січня 1830 року з відсотками досить пристойну суму 2610 рублів асигнаціями [5, с.97]. 25 червня 1830 р. пастором Дікгофом, генерал-губернатором М.Г.Рєпніним і губернатором П.І.Могилевським, у присутності багатьох високопоставлених осіб була здійснена закладка церкви [2, с.66].

Новий євангелістсько-лютеранський храм Св. Петра і Павла в Полтаві – лютеранська кірха – зводилася протягом 1877–1881 рр.і була освячена 1(17) грудня 1881 р. Напередодні революції 1917 р. полтавським пастором лютеранського сповідання був Гуго Юлійович Штам [6, с. 99-100].

З встановленням більшовицької влади на теренах Полтавщини почалася нещадна боротьба з релігією та гоніння на

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету священнослужителів і вірян незалежно від конфесій [7, с.135]. Звичайно ж, лютерани не були винятком. Петропавлівська кірха була закрита в 1932 р., а у 1933 р. – висаджена в повітря і розібрана [3, с.61].

Після Першої і, особливо, після Другої світових воєн німецька етнічна група як спільнота і релігійна громада практично припинила існування, адже ті, кого не було депортовано ніби розчинилися, асимілюючись з етнічним населенням. Військова рада Південного фронту 3 серпня 1941 р. звернулася до наркома оборони СРСР Й.Сталіна з пропозицією про депортацію німецького населення з свого регіону, а також передання процесу виселення в розпорядження військових організацій. Фактично з цього моменту починається примусове заслання німців України й Криму на Схід. 12 серпня влада СРСР і ЦК ВКП(б) прийняла спільне рішення про виселення німців Поволжжя в Казахстан. 28 серпня це було офіційно узаконено спеціальним указом Президії Верховної Ради СРСР [7, с. 67].

Як було з'ясовано, лютеранство проникло на терени Полтавщини разом із переселенням сюди німецьких колоністів як елемент культури даного етносу, що в процесі розвитку гармонійно вплітався в колорит полтавської ментальності понад століття. Однак, історично склалося так, що сформовані зв'язки, внаслідок партійної політики більшовиків щодо націй та релігії, за радянської доби були брутально розірвані. Проте, після досить тривалої паузи в існуванні німецької лютеранської спільноти в Полтаві з моменту проголошення незалежності України та створення законодавчої бази свободи віросповідання почався процес відновлення перерваних внаслідок історичних реалій традицій. Лютеранська громада нашого міста почала активно долучатися до суспільного життя, шляхом розробки та впровадження соціальних, благодійних та культурних проєктів різних напрямків та форм, які поширюються не лише на одновірців, а й на суспільство загалом.

Від самого початку Полтавське німецьке товариство «Відегебурт» та лютеранська громада були одним цілим, оскільки релігійний гурток виник, перш за все, серед членів товариства. І.І.Гаак та І.Я.Лукас були обрані делегатами Синоду німецької євангелічно-лютеранської церкви України в Одесі 22 січня 1993 року, де було представлено 18 общин німців [3, с. 120].

Члени лютеранської громади в 1990-х роках брали активну участь у всіх проєктах товариства «Відегебурт». Після того, як було офіційно зареєстровано Німецьку Євангелічно-Лютеранську громаду у 1994 р. та із придбанням приміщення полтавські німці-лютерани, члени товариства «Відродження» щонеділі стали збиратися у будинку громади по вулиці Коцюбинського, 54-а; слухали проповіді, бесіди, зустрічалися з приїжджими пасторами. А щосуботи, як і раніше, збори

та різні культурно-масові заходи відбувалися у німецькому центрі, у міській бібліотеці-філії № 13 по провулку Хорольському, 3 [2, с. 59].

В другій половині 1990-их рр. при лютеранській громаді працювали дитяча група (14 чоловік) та молодіжний хор (близько 20 чоловік). На початку 2000-х років члени лютеранської громади урочисто відзначали свої релігійні свята, не розриваючи зв'язків з товариством «Відродження», продовжувала діяти недільна німецька школа у приміщенні Полтавської загальноосвітньої школи № 5. У 2004 році парафіяни урочисто відзначили десятирічний ювілей існування громади. До ювілею була видана книга спогадів «Дорога довгою в життя».

Починаючи з 2010-их рр. і станом на 2017 р. євангелістсько-лютеранська громада «Примирення» м. Полтави активно працює над проектами, які можна розподілити на кілька напрямків: благодійний (годування безпритульних на Південному вокзалі м. Полтави), соціальної адаптації (проект «Простір радості» – спеціальна програма для дітей-інвалідів з психічними проблемами; програма «Інший день», розроблена спеціально для відвідування Кременчуцької колонії для неповнолітніх, сюди ж можна віднести і програму «Табір сеньйорів», яку створено для людей похилого віку, з метою відпочинку та організації дозвілля для літніх людей) та культурницький напрям (сюди ми можемо віднести, створений саме за ініціативи громади «Примирення» проект «Різдвяні вечори», що набув значної популярності в Полтаві; також біблійні уроки та семінари, як для членів громади, так і для всіх охочих). На базі приміщення Євангелістсько-Лютеранської громади «Примирення» м. Полтави міські соціальні служби проводять програму «10 кроків» для лікування та суспільної адаптації людей, які мають алкогольну залежність. Велику кількість проектів громада «Примирення» робить спільно з іншими церквами, зокрема, Ківа К. В. зазначає: «Ми робимо спільні проекти... з Церквою Дім Хліба, у нас хороші відносини з Ігорем Убийвовком...» [1].

Громада веде діалог з владою щодо відбудови зруйнованої в 1933 р. Петропавлівської кірхи, проте і документально засвідчена позиція влади, і аналіз суспільної думки на основі соціологічного опитування, допускають лише увічнення місця, де знаходилась архітектурна споруда, пам'ятним знаком [2, с. 62].

На початку вересня 2016 року було проведено спільну акцію двох громад НЄЛЦУ Харківської та Полтавської. Було зібрано 20 шкільних наборів, солодощі для малечі, протеїн для бійців та декілька ящиків книг Нових Заповітів від Українського біблійного товариства і передано Валерію Самородному в зону АТО.

Зазначимо також, що Німецька Євангелістсько-Лютеранська громада «Примирення» брала активну участь у відзначенні 500-річчя Реформації в місті та області, відповідно до Указу Президента України №357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації». В рамках програми, Катерина Василівна, було організовано та проведено: семінари та конференції членів серед протестантських церков та інших релігійних конфесій для спільного обговорення історії Реформації, її наслідків; також освітній проект для студентів та школярів, екологічні проекти, вуличні акції [1].

Розглянувши форми роботи Євангелістсько-Лютеранської громади «Примирення» міста Полтава, ми прийшли до висновків, що ця нечисельна за своїм кількісним складом спільнота досить активно займається роботою над різноманітними проектами з моменту відродження до сьогодення. Проаналізувавши системність та напрямки діяльності полтавських лютеран, можна розподілити напрямки діяльності громади на кілька основних, на наш погляд, векторів, а саме: благодійність, соціальна адаптація, культурницько-просвітницький напрямок та вектор співпраці.

Література

1. Особистий архів: соціологічне дослідження, інтерв'ю, документація, фото- та відеодокументи / збір. Ж.М.Авраменко. Полтава, 2017.
2. Дорога длиною в жизнь...: в 2-х частях / Книга в честь 10-летия общины г. Полтавы; материалы собр и подгот. З.Штидт, тех. ред. Е.Кива; худ. оформ. И.Еккерман. Полтава, 2004. Часть I. Полтава, 2004. 140 с.
3. Жук В.Н. Долею пов'язані з Україною: нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї. Полтава: Дивосвіт, 2006. 330 с.
4. Збірник матеріалів XIX студентської наукової конференції історичного факультету. Березень 2016 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2016. 196 с.
5. Курило О.В. Лютеране в России (XVI-XX вв.). М.: Лютеранское наследие, 2002. 400 с.
6. Момот А. Протестантизм у Полтаві: лютеранська церква «Примирення» // «Полтавщина – земля моя свята»: Збірник кращих матеріалів VIII обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. С. 98-101.
7. Полтавщина: Влада на історичних паралелях / Кер. проекту: Онищенко В.В. Ред. кол. Білоус Г.П., Данилюк Ю.З. та ін. Полтава: АСМІ, 2012. 400 с.

* * *

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ВУЛИЦІ: ВІД ДВОРЯНСЬКОЇ ДО ПИЛИПА ОРЛИКА

У сучасних умовах, які склалися в Україні після Революції Гідності гостро постала проблема докорінних змін у свідомості суспільства. На думку більшості дослідників, їх варто розпочати з навколишнього простору – назв вулиць, міст, зрештою, вітрин та вивісок. Вирішення цієї проблеми Уряд та Верховна Рада України знайшли у пакеті законів про декомунізацію, ухвалених Верховною Радою України 9 квітня й підписаних Президентом України 15 травня 2015 р. Тоді ж було заборонено діяльність Комуністичної партії України.

Питання про те, навіщо міняти старі назви вулиць чи міст, демонтувати пам'ятники радянського минулого, постійно звучать в дискусіях довкола цієї проблеми. При цьому противники змін апелюють до історії – «таким було наше минуле, тож ми не в праві його змінювати». Ми вважаємо, що, насправді, предметом як дискусій, так і наукових досліджень слід вважати вироблення політики пам'яті в Україні, яка має бути спрямована у майбутнє нашого суспільства.

Серед завдань, які потребують вирішення, постають, зокрема, такі: що з минулого нам потрібне в майбутньому? Що вартує передавати від предків до нащадків? Деякі події ми повинні пам'ятати як пересторогу – таке ніколи не має повторитися. Інші, навпаки, служать прикладом, на який варто орієнтуватися, який може стати в нагоді наступним поколінням. Такі історичні події, що символізують боротьбу за державність, волю народу мають бути увічнені в назвах вулиць, площ, парків, населених пунктів. Топонімічні назви виступають маркером того, що справді є важливим для мешканців села, міста чи цілої країни [2, с. 17].

Оскільки вулиця, на якій знаходиться КЗ «Полтавська гімназія «Здоров'я №14», в рамках цього закону також була перейменована, ми з науковим керівником зацікавилися історією цієї вулиці, еволюцією її називання, видатними пам'ятками, цікавими людьми, які відіграли помітну роль у житті міста.

Вулиця Пилипа Орлика – одна із вулиць Полтави, розташована у Шевченківському районі, пролягає від Соборної площі до вулиці Монастирської. Вона є однією з перших, прокладених у місті. Перші згадки про неї є на плані міста 1783 року [1, с.19]. Як свідчать історичні документи, тут розташовувалися стратегічні для міста-фортеці артилерійський двір і пороховий погріб [5, с.635]. У сквері між сучасними вулицями Пилипа Орлика і Соборності розташована Спаська церква – перша церква на честь Спаса Нерукотворного Образу. Найдавніша письмова згадка про храм в актових книгах

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
Полтавського городского уряду датована 1669 роком. Згодом Успенська вулиця дістала назву Спаська від однойменної церкви [4].

Із 1809 року Спаську вулицю продовжили, забудувавши переважно приватними особняками, і вона дістала назву Дворянська. Саме тут до 1804 року знаходився будинок козака Магденка, в якого квартирував в час оточення шведами Полтави комендант фортеці О.Келін. В цьому ж будинку «о трех комнатах с кухнею и баней» вже на наступний день після Полтавської битви відпочивав Петро І. На місці колишнього будинку знаходиться один з пам'ятників імперської історії [3, с. 159].

На місці нинішнього Сонячного парку була Петровська площа, де жваво йшла торгівля – тут був Старий базар. Його невелика частина лишалася аж до 50-х років минулого століття, а нині там стоїть будинок під номером 16-А [1, с. 73].

На місці нинішнього пам'ятника Козацької слави, розташовувалася чи не найвища на ті часи споруда – перша у Полтаві водонапірна башта. З неї було зроблено більшість старих фото міста. Пам'ятник Козацької слави було відкрито у 1994 р. на Панянському бульварі. Полтавці віддали шану славним синам рідного краю, які поклали своє життя за волю України в далекі часи.

1900 року на вулиці Дворянській у будинку №44 були засновані музичні класи Феофанії Базилевич. У класах навчали гри на фортепіано та хорового співу. Директором був вільний художник Л.Лісовський, він же вів і клас фортепіано. Гри на фортепіано також навчали Ю.М.Кошевська, С.Й. Грекович. Клас хорового співу вів диригент і викладач співів у навчальних закладах Полтави І.Ризенко. Згодом тут стали навчати гри на скрипці, сольного співу, викладати елементарну теорію сольфеджіо, гармонії. Тут також працював хоровий диригент, композитор і педагог Ф.Попадич, клас теорії та гармонії вела В.С.Навроцька, клас сольного співу – А.Ваккер та М.М.Денисенко (перша вчителька народного артиста СРСР Івана Козловського). Споруда значно постраждала від пожежі у квітні 2014 р. На її місці збудували готельно-ресторанний комплекс [8].

Однією з найгарніших та найнезвичайніших будівель Полтави є житловий будинок Н.Бахмутського. Його зовнішній вигляді нагадує казковий арабський палац у непритаманному для наших місць мавританському стилі. За легендою, будинок збудований Бахмутським для своєї коханки. У 1906 р. підрядчик Наум Бахмутський займався спорудженням архітектурного пам'ятника – Селянського банку, який сьогодні є будинком Управління СБУ. За будівництво йому була виділена певна сума, в яку входила і плата за роботу. Підрядчик мав розпорядитися коштами та заощадити певну суму як оплату за свою працю. Проте Бахмутському вистачило не лише на будівлю банку, а й на спорудження будинку для своєї «дами серця». У період

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
громадянської війни Н.Бахмутський емігрував до Франції. Споруда була націоналізована більшовицькою владою та перебудована під комунальні квартири. Нещодавно будівлю викупив заможний полтавський підприємець. Відтоді унікальна старовинна споруда стоїть порожня [7, с.51], а 29 квітня 2017 р. в ньому сталася пожежа з значними руйнівними наслідками [6].

За радянських часів у 1919–1923 рр. вулиця носила ім'я Андрія Заливчого, радянського політичного діяча, письменника і публіциста, який жив на цій вулиці. Однак ця назва серед громади не прижилася і в 1923 р. її перейменовували на честь Паризької комуни. Ця назва проіснувала аж до 2016 р., коли в рамках декомунізації її змінили на сучасну – Пилипа Орлика, на честь українського політичного, державного і військового діяча, Генерального писаря при І. Мазепі, Гетьмана Війська Запорозького у вигнанні (1710-1742), автора однієї з перших у світі Конституції 1710 року – «Пактів та вольностей Війська Запорізького» [5, с. 635].

Таким чином, ми прослідкували трансформацію назви однієї з найдавніших та найчарівніших вулиць м. Полтави, що носить сучасну назву на честь Пилипа Орлика, але усім своїм виглядом демонструє Дворянське походження. Цей тихий та затишний куточку ХІХ століття, неповторний в архітектурному відношенні, створює той неповторний колорит старого міста як ні на жодній іншій вулиці міста.

Література

1. Білоусько О.А., Мирошніченко В.І. Нова історія Полтавщини (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття). Полтава: Оріяна, 2003. 264 с.
2. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Максим Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. 234 с.
3. Полтава: архітектура, історія, мистецтво: матеріали ІІІ Всеукраїнської наукової конференції "Вайнгортівські читання", груд. 2009 р., м. Полтава. Полтава, 2009. 244 с.
4. Полтава історична. Вулиця Пилипа Орлика. Режим доступу: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_83.html
5. Полтавщина: енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. К.: УЕ, 1992. 1024 с.
6. Синицька Д. У Полтаві в історичній будівлі на вул. Пилипа Орлика сталася пожежа // Полтавщина (від 30 квітня 2017 року). Режим доступу: <https://poltava.to/news/42734/>

7. Україна: архітектура, історія, мистецтво: матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції "Вайнгортівські читання", берез. 2012 р.; ред. В.О.Трегубов. Полтава, 2012. 262 с.
8. Кравченко В. Полтава, яку ми втратили: Музичні класи Феопанії Базилевич. Режим доступу: <http://bastion.tv/history/poltava-yaku-mi-vtratil-muzichni-klassi-feofaniyi-bazilevich/>

* * *

*Є. Бондарчук, студент III курсу
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У «ЖІНОЧИХ ВОЛИНКАХ» НА ПОЛТАВЩИНІ У ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Більшовицька влада ще на початку свого становлення проголошує антирелігійну стратегію, ухваливши в січні 1918 р. декрет про відокремлення Церкви від держави і школи від церкви. Сучасні зарубіжні та вітчизняні історики виділяють три етапи політики радянського уряду, щодо церкви міжвоєнного часу: перший (1918 – початок 1920-их рр.) – наступ на Церкву методами воєнного часу; другий (середина 1920-их рр.) – лібералізація державно-церковних відносин, спровокована НЕПом; третій (кінець 1920-их–1930-ті рр.) – курс на остаточне витіснення релігії й Церкви з життя радянського суспільства [1, с.213]. Ці періоди з різною інтенсивністю характеризувалися: вилученням церковних цінностей, руйнуванням храмів, репресіями проти духовенства, створенням безбожницьких гуртків тощо. Звичайно, такі заходи викликали невдоволення не тільки серед церковної ієрархії й духовенства, але й віруючих. Особливо болісно це сприймалося в сільській місцевості, де світоглядні орієнтири населення орієнтувалися на релігійні традиції, а авторитет Православної церкви був надзвичайно високим.

Одночасно з наступом на релігію наприкінці 1920-их років розпочалися докорінні зміни у сільському господарстві, що виявилися у насильницькій колективізації та штучно створеному Голодоморі. Основною формою селянського опору в цей період стали масові стихійні бунти, які через переважання в них жіночого сегменту органами ДПУ іменувалися «жіночими волинками», «бабськими бунтами» або «баб'ячими демонстраціями» [2, с.14, 18].

Наступ радянської влади не міг не консолідувати різні верстви сільських мешканців, які намагалися захистити свої інтереси. Згідно з марксистсько-ленінською історіографією духовенство та селянство вважалися двома антагоністичними станами. Однак в умовах радянських перетворень 1920–1930-их рр. склалася інша картина їхніх стосунків. Поширеним явищем став захист жіноцтвом культових споруд, котрі руйнувалися активістами та органами радянської влади

або передавалися для господарських і культурно-освітніх потреб. У свою чергу духовенство підтримувало протестуючих в організації бунтів та формулюванні вимог, що висувалися повсталими. Подібні тенденції були характерними й для Полтавщини, яка перебувала в епіцентрі суцільної колективізації, суттєво постраждала від Голодомору та яку не могла обійти богоборча політика більшовиків. Отже, на прикладі нашого краю можемо показати взаємодію двох суспільних сегментів, об'єднаних протестними настроями щодо колективізації й антирелігійної політики радянської влади.

Метою дослідження є аналіз конкретних проявів підтримки Церквою масових селянських виступів на Полтавщині, а також гендерного аспекту опору заходам радянської влади на селі на рубежі 1920–1930-их рр.

Джерельною базою статті є використані автором документи партійних органів з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Аналіз досліджень і публікацій. Така форма спротиву як жіночі «волинки» на Полтавщині розглядалися науковцями фрагментарно, як правило в контексті політики колективізації або масових репресій. Відомості про них знаходимо у Ю.Борщенко, Г.Т.Капустян, Н.В.Бем, В.Я.Ревеуга, О.П.Єрмака. Звертався до цієї теми і автор статті. Проте лише у В.Я.Ревеуга описаний конкретний випадок участі духовенства у цих подіях. У свою чергу згадки про «жіночу» активність у протидії закриттю церков та вилученню церковних цінностей знаходимо у дослідників В.О. Пашенка, А.М. Киридон, Л.Л. Бабенко.

Протягом 1928-1932 рр. на території Полтавщини з різною періодичністю прокотилися хвилі «жіночих волинок». Так, виступи пройшли у 12 районах сучасної Полтавської області, з яких у 20 населених пунктах відбулися активні протестні дії. Звичайно, найбільший їх розмах зафіксовано у 1932 р., коли йшлося вже не тільки про майно та життя окремих односельців, але й мешканців цілих сіл. Виходячи до сільських рад, колгоспних дворів та зерносховищ, населення вимагало повернути їм усупільнену худобу та реманент, видати хліб на зароблені трудовні тощо. Частина виступів закінчилася розграбуванням комор, складів, пакгаузів з зерном, а в Шишацькому, Великобагачанському та Миргородському районах «волинки» переросли у справжні локальні повстання з фізичними зіткненнями та антивладними гаслами. Причини селянських протестних виступів уряд пояснював куркульською пропагандою на селі. Проте документи свідчать, що голод та репресії штовхали до опору всі прошарки сільського населення: бідноту, середняків, куркулів і, навіть, колгоспників [3]. Свій внесок у розгортання «жіночого руху» зробило і сільське духовенство.

Така ситуація неабияк хвилювала радянську владу, а тому в травні 1932 р. (в час найбільшої кількості масових селянських виступів за весь період колективізації) до чотирьох охоплених виступами районів області Харківським обкомом КП(б)У було надіслано спеціальну комісію. У доповідній записці комісії секретареві обкому Р.Я.Терехову, окрім аналізу причин волинок, повідомлялося, що в числі організаторів бунту в селі Попівка Миргородського району був колишній церковний староста [4].

З інформаційного листа Наркомату юстиції УСРР ЦК КП(б)У від 31 травня 1932 р. стало відомо, що в с. Пісках Лохвицького району, де волинки в середині травня відбувалися тричі, щоразу сигналом до початку виступів було биття на сполох в церковні дзвони [5].

Подібний випадок відбувся також влітку, 29 серпня 1932 р. в с. Крячківка Пирятинського району, де жінками було зірвано спробу організувати «червону валку» та вивезти хліб з села. Так, одна з організаторок опору біднячка Нечипоренко послала якогось підлітка, щоб церковними дзвонами скликав громаду рятувати хліб [6, с.267-268].

За підтримку «волинок» священика, поза сумнівом, чекав арешт. У слідчих справах їх поряд з куркулями вважали головними організаторами бунтів. Нерідкісними випадками було фальсифікування подібних справ для остаточної дискредитації Церкви, її звинувачення в антирадянській діяльності.

З іншого боку масові селянські виступи виникали й на підтримку Церкви. Газета «Вісті» від 5 січня 1930 р. нарікала на «вибухи релігійної істерії серед жінок-колгоспниць, слідом за серією божественних маніфестацій» [7, с. 169]. Напередодні Великодня 1930 р. їх хвиля охопила села Сумського, Чернігівського, Полтавського, Прилуцького, Первомайського, Миколаївського, Сталінського округів. Населення захищало не тільки діючі храми, але висувало вимоги повернення раніше відібраних храмів [8, с. 201].

Отже, в умовах руйнування традиційного укладу українського села, гоніння на релігію і Церкву, селянство вдавалося до стихійних форм протесту. Жіночі волинки були своєрідною відповіддю на порушення базових прав на власність і свободу віросповідання сільського населення.

Література

1. Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: боротьба владних структур УСРР проти римсько-католицької церкви, 1920-і роки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Вип. 1-2. 1998. С. 213-228.
2. Спротив геноциду. Книга-каталог виставки / Український інститут національної пам'яті. Київ-Львів: Часопис, 2015. 80 с.

3. Бондарчук Є.В. Жіночі волинки на Полтавщині як форма антибільшовицького спротиву: Роботи учасників шостого конкурсу студентських наукових робіт «Український визвольний рух 1920-х – 1950-х років». Київ: Центр досліджень визвольного руху, КНУ ім. Т.Шевченка. Режим доступу: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/bondarchuk_eugene_0.doc
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5401, арк. 20.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5489, арк. 24.
6. Реверук В.Я. Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20-30-х років ХХ століття: Нариси історії. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 306 с.
7. Конквест Р. Жнива Скорботи: колективізація і Голодомор. Київ: Либідь, 1993. 275 с.
8. Оліцький В.О. Опір православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр.: форми, методи та наслідки // Грані. Історія. Вип. №8 (136). 2016. С. 197-204.

* * *

*К. Варанкін, учень Полтавської гімназії «Здоров'я» №14
(наук. кер. – учитель Авраменко Ж.М.)*

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО І ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ КОМАНДНОГО СКЛАДУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна, у якій взяли участь 61 країна, серед них і Україна, яка входила до складу СРСР, належить до тих подій, що вплинули на розвиток усієї світової історії, завдали величезних людських втрат і руйнувань українському народові, іншим народам воюючих країн. Напередодні війни сталінське керівництво твердило, що Червона армія є непереможною і може здолати будь-якого ворога. Нарком оборони К. Ворошилов пропагував думку, що вона буде воювати тільки на чужій, а не своїй території і малою кров'ю. Отже складалося враження, що Червона армія є потужною, передовою, добре озброєною, з навченими досвідченими командирами. Але вже влітку 1941 р., коли Друга світова війна перейшла на наступний етап, вона панічно залишала місто за містом, село за селом.

Актуальність цієї теми полягає у необхідності встановити за допомогою документів, досліджень істориків справжній стан боєздатності радянського війська. Це дасть можливість зібрати й узагальнити матеріал, що встановлює причини поразок Червоної армії на початку війни, відповісти на питання, які викликають дискусії у суспільстві. Для України ця тема актуальна ще й тому, що на її території зараз точиться війна за збереження нашої державності і

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
питання будівництва Збройних сил України, їх боєздатності, професійності офіцерських кадрів є дуже важливими.

Історик В.І.Тичина у своєму дослідженні виділяє такі етапи становлення та розвитку військових навчальних закладів, які готували офіцерів для Червоної армії:

- I етап (1920-1923) – етап становлення процесу підготовки військових фахівців на території Української РСР;
- II етап (1923-1937) – етап «коренізації» та розвитку у підготовці військових фахівців;
- III етап (1937-1941) – етап остаточної раціоналізації підготовки військових фахівців [6, с. 122].

Взимку 1918 року Декретом Ради народних комісарів Росії створено армію на базі червоногвардійців. У лютому 1918 р. Раднаркому видає декрет «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву» [1, с.195]. Цей декрет затвердив таке явище як «Всеобуч» (рос. – всеобщее военное обучение) – систему обов'язкової військової підготовки громадян, яка існувала в РРФСР, а також в Радянській Україні.

Для підготовки кадрів для армії важливе значення мала військова реформа 1924-1928 в СРСР – корінна реорганізація всієї системи військового будівництва, приведення її у відповідність до вимог радянської воєнної доктрини. Основними заходами реформи були: запровадження змішаної (територіально-міліційної та кадрової) системи комплектування військ, створення національних військових формувань, перебудова органів військового управління, зміни організаційно-штатної структури частин та з'єднань, перебудова системи підготовки військових кадрів запровадження єдиначальності тощо [1, с.195].

На кінець 1920-х рр. завершилася військова реформа. У 1929 р. ЦК ВКП(б) ухвалив два основних документи, що регламентували роботу по формуванню вищих командних кадрів радянської держави: це постанови «Про стан оборони СРСР» від 15 липня і «Про командний та політичний склад РККА» від 15 лютого 1929 р. [6, с.126].

Дослідник А.А. Смирнов зазначає, що в СРСР (і в Україні, яка входила до її складу) в 1920–1930-ті рр. широко практикувалися, обумовлені потребами правлячої більшовицької партії, примусові спецнабори з числа робітників, студентів-комуністів у військові школи для підготовки кадрових командирів Червоної Армії. Таке навчання «з-під палиці» на добровільно-примусових засадах тягло за собою «відрахувальницькі настрої», тобто небажання вчитися і служити, а отже, як наслідок, і низький рівень бойової виучки переважної більшості молодшого складу Червоної армії. Негативний вплив мало примусове зарахування на навчання, коли студентів за плановими

спецнаборами з цивільних переводили, фактично без їх згоди, у військові вузи (особливо в 1931–1932 рр.). Відповідно це позначилося і на формуванні професійної мотивації майбутніх командирів, а отже, і на їхніх успіхах у навчанні, вироблені у них низького рівня дисципліни, некомпетентності, халатного ставлення до своїх обов'язків, навіть, факти дезертирства [5, с.146-147]. Таким чином, примусовість служби в армії і навчання у військових школах значної кількості командирів РСЧА стала суттєвою причиною низького рівня бойової виучки напередодні Другої світової війни. Серед частини командно-начальницького складу РСЧА джерела фіксують відкрите висловлювання «демобілізаційних» настроїв. Командувачу військами Київського військового округу Й. Е. Якіру через часті надсилання йому і наркому оборони листів від командно-начальницького складу «спеціальних частин» з колишніх студентів «зі скаргами на незадоволеність службою і навіть проханням про звільнення з Червоної армії» довелося навіть видати спеціальний наказ № 0030 від 29 серпня 1935 р. [8].

Опубліковані у збірниках документи про бойову підготовку Червоної армії свідчать, що поряд із «значними успіхами в бойовій і політичній підготовці», відмічалися і недоліки [3; 4; 7]. Так, у цілком таємному документі – доповіді начальника політуправління Червоної армії Л. Мехліса від 23 травня 1940 р. повідомлялося, що «некомплект вищого політскладу досягав 51%, старшого – 45,8%». В 1939 р. з армії було звільнено 477 політпрацівників – хворі, за віком, за присудом суду, морально розкладені і такі, що не становлять для армії цінності» [2, с.99].

Отже, як бачимо кадрова підготовка має велике значення для боєздатності війська. Але радянська система підготовки командирів відставала від світового рівня. Військові заклади були надто політизовані, пропаганда займала ліву частку навчального процесу. Слабкі навички бойової підготовки стали помітними з початком Другої світової війни.

Література

1. Алієва Е.Б. Еволюція радянського законодавства міжвоєнного періоду стосовно оборонно-масової роботи та принципів комплектування збройних сил // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна і світ: проблеми історії» Під заг. ред. К.В.Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2014. С. 195-196.
2. Кучер В.І. Україна в Другій світовій війні (1939-1945): посібник для вивчення. К.: Генеза, 2004. 272 с.
3. Русский архив: Великая отечественная: Приказы Народного комиссариата обороны СССР 1937 – 21 июня 1941. Т. 13 (2-1) / Под ред. В.А.Золотарева. М.: ТЕРРА, 1994. 368 с.

4. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 1 / Отв. ред. Небучинов В.А. Управление изучения опыта войны Генерального штаба Вооруженных сил Союза ССР. М., 1947. 100 с.
5. Смирнов А.А. Принудительное комплектование Красной Армии командным и начальствующим составом в 1920-е – 1930-е гг. // Пространство и время. 2014. №04 (18). С. 144-149.
6. Тичина І.В. Основні етапи розвитку системи підготовки військових фахівців в Україні у 20–40 роках ХХ століття // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2016. Вип. 2. С. 122-128.
7. 1941 – Документы и материалы к 70-летию начала Великой Отечественной войны (в 2-х томах) / Сост.: Ю.А.Никифоров. СПб: ФГБУ "Президентская библиотека им. Б.Н.Ельцина", 2011.
8. Приказ НКО СССР об итогах боевой подготовки РККА за 1935 г. и задачах на 1936 г. №0103. 28 декабря. Режим доступа: <http://eugend.livejournal.com/32027.html>

* * *

*Н. Удовиченко, магістрантка
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВЩИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальною проблемою сучасної української історичної науки є науковий аналіз складних та суперечливих процесів радянської доби, пов'язаних з упровадженням антирелігійної пропаганди в освітньому процесі повоєнної України. Аналіз релігійних процесів в Україні у добу тимчасової лібералізації суспільно-політичного життя дають підстави стверджувати, що радянська влада формально визнаючи засади відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви, свободи релігійних культів і водночас свободу антирелігійної пропаганди, насправді дотримувалась курсу на обмеження релігійного життя в усіх сферах. Ідеологи та історики радянської доби в своїх працях намагалися всіляко ідеалізувати політику радянської влади. Заслуговує на увагу те, що під час відбудови народного господарства, в тому числі закладів освіти після деокупації території України, комсомольські організації через заклади освіти ідеологічно обґрунтовували слухачам необхідність активного впровадження атеїзму.. Ці факти свідчать, що в середині 1940-1950-х рр. держава не відмовилась від боротьби із релігією, однак змістила акценти з відкритого терору на методи атеїстичної пропаганди.

Можна по-різному оцінювати радянський період історії нашої країни, особливо трактування повоєнного десятиліття, але, попри все, слід визнати, що у мистецтві маніпулювання суспільною свідомістю, навіть настроями налаштованих проти неї людей, створенням ідеолого-політичних міфів пропагандистській машині більшовицької влади не було рівних [2, с.213]. Так, Терещенко В. зазначає, що в процесі атеїстичної боротьби значну роль відіграло товариство «Знання», створене 29 квітня 1947 р., згідно з постановою Ради Міністрів СРСР №1377 «Про Всесоюзне товариство з поширення політичних і наукових знань» [5, с.89]. Ця громадська організація створювалась на базі всесоюзного лекційного бюро при Міністерстві вищої освіти СРСР, до складу якого входило Державне видавництво антирелігійної літератури. В областях створювалися його первинні структури, основною формою діяльності яких визначалася лекційна просвітницька робота. Зокрема, на Полтавщині в системі пропагандистських органів функціонувало Полтавське обласне лекційне бюро Полтавського обласного відділу культосвітньої роботи. Аналізуючи плани роботи та протоколи засідань названої організації, виявлено пріоритетність антирелігійної тематики [6, с. 127].

У центрі дослідження Лук'яненко О. є колектив Полтавського педагогічного вишу, як один із зразків «борців з релігією» в УРСР часів деєсталінізації [4, с.113]. Увагу приділено тому, як освітяни сприймали поєднання релігійного та національного компонентів в історії держави. Так, Григорій Гурський з Гадяча, оповідаючи про свої роки роботи у Луцьку, згадував, як з учнями випадково знайшов підпільний схрон зброї у підвалах уніатського собору. Майбутнім історикам пафосно розказували про підступність священства, яке зорганізувало антирадянську збройну групу, за розкриття якої свідомі школярі з учителем отримали нагороди від Міністерства державної безпеки. Наведений приклад мав підтвердити головну тезу пропаганди про органічну ненависть церкви будь-якої конфесії до радянської влади. Пропаганда широко використовувала подібні факти для творення новітніх міфів.

Незважаючи на існування великого масиву різноманітних публікацій, пов'язаних із загальною характеристикою пропагандистської роботи комуністичної партії в закладах освіти, важливо акцентувати увагу на загальноосвітніх школах [3, с.100]. Велика роль у впровадженні ідей комуністичної пропаганди відводилася вчителям загальноосвітніх навчальних закладів. Партійні організації цілеспрямовано заохочували педагогічних працівників до проведення лекцій, бесід, політінформацій серед учнів на тему побудови комуністичного суспільства. Ідеологізація навчання.

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
особливо посилилася з введенням у програму загальноосвітньої школи предмета «Суспільствознавство».

До різних форм пропагандистської діяльності у позанавчальний час залучалася молодь. Центром пропаганди на селі були клубні установи, головні завдання, зміст та методи їх роботи визначалися партійними рішеннями. Від них вимагали поліпшення виховання мас, піднесення їх культурного рівня, мобілізацію трудящих на відбудову і дальший розвиток промисловості, сільського господарства, відродження духовного життя суспільства. У клубних установах широко використовувалися такі форми масово-політичної роботи, як лекції, вечори запитань і відповідей, бесіди, голосні читання газет і журналів, колективне прослуховування радіо, виробничі тематичні вечори.

Робота державних та партійних органів, спрямована на відрив підростаючого покоління від церкви, перешкоджала можливостям молоді у майбутньому бути залученими до релігійного життя, а отже давала свій результат. Одним досить «дієвим» інструментом відриву молоді від релігії було пропагування та нав'язування думки про шкідливий вплив релігії на свідомість населення. Контролюючи та спрямовуючи роботу культурно-освітніх закладів, держава формувала систему цінностей в якій не відводилось місце для релігії.

Література

1. Бабенко Л.Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.): монографія. Полтава: АСМІ, 2014. 549 с.
2. Бабенко Л. Стан релігійності населення Полтавщини у повоєнний період // Краєзнавство. 2008. №1-4. С. 203-210.
3. Крайник Р.Н. Пропаганда в педагогическом процессе послевоенной Украины: советская историография // Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки. 2015. №1 (39). С. 98-101.
4. Лук'яненко О.В. «Релігійні війни» освітан часів деєсталінізації як наступ на національну самоідентифікацію // Правове регулювання релігійного життя: історія, сучасність, перспективи. Х., 2011. С. 112-115.
5. Терещенко В.В. Механізм реалізації політики державного атеїзму в середні 1940-1950-х рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 1. Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені В.Гнатюка, 2017. С. 88-90.
6. Терещенко В.В. Форми і методи радянського атеїстичного виховання у навчальних закладах Полтавщини (середина 1940-х – 1950-і роки) // Питання нової та новітньої історії: збірник наукових праць молодих науковців, аспірантів, магістрів, студентів. Вип. 5. Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2017. С. 123-127.

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ РУХУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Своєю діяльністю шістдесятникам вдавалось відродити ідеали національної духовної незалежності і демократизацію суспільних норм, стати на захисті збереження української мови. Але з кінця 1962 року ситуація, коли інтелігенція мала право на свободу своєї діяльності, змінилася – перед шістдесятниками постали звинувачення у порушенні дозволених норм (це підтверджувалось статтями із Конституції, які дуже вільно трактувались представниками як влади, так і судової системи).

В такій ситуації деякі шістдесятники прислухались до рекомендацій «згори» і дещо змінили фокус своєї діяльності, інші ж, які не прагнули відступати від своїх переконань, отримали відповідну реакцію стосовно себе, яка полягала у підозрах, обшуках і арештах.

Перша хвиля репресій прокотилась в 1964-66 роках і викликала серед шістдесятників остаточне визначення своєї позиції. Хтось, як І. Драч, обдумавши свої вчинки і під тиском владних структур написав пояснювальну записку: «Я, як комуніст, тепер розумію, що об'єктивно мої вчинки в цих історіях суперечать моєму званню комуніста і я їх осуджую з усією категоричністю. Взагалі, всі ці події є великою політичною школою для мене, як для комуніста...». Г. Касьянов писав, що це був початок капітуляції одного з тих, хто був найбільш яскравим і талановитим шістдесятником.

Інші ж не відійшли від своїх поглядів і, відповідно, отримали за це покарання, які тільки наростали по своєму значенню: доганою і звільненням з роботи вже не можна було вдовольнитись.

Виступ 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна» поклав початок активному вираженню власних ідей і поглядів Вячеслава Чорновола. Мова йде про презентацію фільму «Тіні забутих предків», де після того, як відбулась промова режиссера-постановщика С.Й.Параджанова, на сцену вийшов Дзюба Іван Михайлович – літературний критик. Як свідчать присутні в той вечір, він виголосив коротку промову, в якій йшлося про те, що дуже важливо молоді заявити про свій протест владі, яка вдається до політичних переслідувань і репресій, які за своїм характером дуже схожі з подіями 1937 року. Потрібно також сказати, що під час промови працівники залу намагалися приглушити виступ І.Дзюби і була увімкнена сирена (дехто стверджує про присутність звукового шуму) – все це було спрямовано на те, щоб приглушити слова протестуючих.

За свідченнями сестри Вячеслава Чорновола, Валентини, між І.Дзюбою і В.Чорноволом було попереднє домовлення про показову

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
акцію. Тому, по закінченню фільму все йшло за планом: після промови Івана Михайловича Вячеслав Чорновіл підійнявся (а він сидів у передніх рядах) і звернувся до залу: «Хто проти арештів – встаньте!». За прийнятим твердженням вважають, що тоді підійнялось багато людей, які виступили на підтримку виступаючих. Але є й інші свідчення, зокрема, Валентина Чорновіл, яка займається вивченням проблематики життя брата, говорить, що на той момент люди, які перебували в залі, були в стривоженому стані, адже ніхто не очікував подібного. І поряд з тими, хто піднімався свідомо, були й також ті, хто підіймався інстинктивно. За спогадами Володимира Комашкова (поета із Вижгорода) була ситуація, коли один із тих, хто піднявся, побачивши, що поряд із ним сидить розгублена людина, він з обуренням звернувся: «Ти, мурло, чого сидиш?!». Звісно, людина підіймалась, як і всі інші. В залі були також ті, хто зовсім не підтримував подібної акції і був лояльним до влади.

Тому, можна говорити про те, що запланована акція отримала необхідний відгук серед населення, але не варто нехтувати тим, що не всі люди на той час були національно свідомими. Це зовсім не означало, що вони були байдужими щодо стану проблем в Україні – на той час було надто небезпечно підтримувати подібні прояви, адже за найменші порушення і наміри закликати до протистояння з існуючим державним ладом передбачались суворі покарання.

Після скандалу що відбувся, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл та Іван Дзюба разом із глядачами фільму вийшли із залу на вулицю. Але не планувалось переховуватись – всі разом вони пішли в сквер, очікуючи на арешт. Але подібна акція була настільки неочікуваною, що навіть працівники спецслужб неочікували подібного розвитку подій, тому покарання було на адміністративному рівні.

У своїй промові на зустрічі з прихильниками Вячеслав Чорновіл 3 жовтня 1991 року говорив, що лиш за те, що люди підіймалися на його заклик, їх вилучали з членів партії, лишали роботи. Звісно, Вячеслав Максимович не був виключенням: його звільнили з редакції газети під назвою «Молода Гвардія», де В.Чорновіл був відповідальним саме за ідеологічний відділ.

У зверненні до першого секретаря ЦК КПУ Шелеста П.Ю. (22 травня 1966 року) Чорновіл акцентував увагу на тому, що проводиться хвиля арештів і закритих судових засідань, на яких виносяться рішення стосовно подальшої долі людей: «Звертаюсь до Вас не як рядовий журналіст до першого секретаря ЦК КПУ. Звертаюся до вас як радянський громадянин до радянського громадянина, як українець – до українця... Арешти та закриті судові процеси, що прокотилися по Україні за минулих дев'ять місяців, не були масовими й можуть здаватися недалекоглядним людям надто дрібним епізодом у житті

республіки, щоб на нього серйозно зважати. Але беззаконня та сваволя, допущені сьогодні як експеримент, завтра можуть стати страшною та всеохоплюючою пошестю».

Вячеслав Чорновіл є автором «Правосуддя чи рецидиви терору?» і «Лихо з розуму» – збірки матеріалів про процеси, які відбувались 1965-66 році і могли залишитись без уваги громадськості. Звісно, такі дії не були непоміченими і за новою статтею 187 Карного кодексу УРСР під назвою «Розповсюдження свідомо невірних вигадок, які порочать радянський державний і суспільний лад» 15 листопада 1967 року справа В. Чорновола вже слухалася у Львівському обласному суді. Суд був відкритим і під час процесу було дозволено знаходитись у залі Л. Костенко, В. Лучуку, А. Горській, І. Дзюбі, Н. Світличному. Вячеслава Максимовича звинувачували у тому, що він розповсюджував «наклепницькі вигадки»: на прохання В. Мороза здійснив передачу його статті «Репортаж із заповідника імені Берія» депутатам Верховної Ради УРСР, П. Шелесту і В. Нікітченку надіслав машинопис «Лихо з розуму». Вироком суду було три роки ув'язнення, але у зв'язку з амністією до 50-річчя Жовтневої революції, термін скоротився удвоє. Варто також сказати, що закордоном (а саме у Великій Британії) за ці ж публікації 1968 р. Вячеслав Чорновіл був удостоєний міжнародної журналістської премії.

Після процесу І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світличний і Л. Костенко надіслали листа П. Шелестові, в якому говорили про свій вияв протесту проти того, як саме здійснювався судовий процес: порушення ряду процесуальних норм на ряду із прагненням особистої помсти владних осіб над людиною, яка має інші переконання і дозволяє собі критику владних осіб, хоча це передбачено конституційним правом громадянина. Як і до цього, в багатьох випадках на подібні звернення не було ніякої реакції.

Та все ж, попри всі старання спецслужб, напрацьовані Вячеславом Чорноволом матеріали потрапили закордон і стали масово передруковуватись і озвучуватись у ЗМІ: радіостанції «Свобода», «Голос Америки», журнали і газети «Визвольний шлях», «Washington Post» – всі вони сприяли розповсюдженню інформації. Звісно, оприлюднення подібних матеріалів стало несподіванкою для радянських владних структур. Необхідно зауважити, що документи «засвітилися» не у найсприятливіший час для влади: 1968 рік (час поширення матеріалів закордоном) був роком прав людини (проголошено ООН). Та й активізація української діаспори в Канаді мала свій вплив: в березні 1968 року в Монреалі, під час Міжнародної Асамблеї ООН, яка була присвячена боротьбі за права людини, прийнято до уваги отримані матеріали, на які можна було спиратись

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
під час звинувачень у переслідування інтелігенції, а не тільки свідчити на основі «вигадок і переказів».

Вячеслав Чорновіл був однієї з найважливіших фігур серед руху шістдесятників і незважаючи на тиск з боку владних структур – не відступив від своїх позицій, а тільки впевнився у необхідності слідування вибраному шляху. На початковому етапі виникнення руху прогресивної інтелігенції відбувались переслідування, звільнення з роботи, арешти. І лиш тільки ті, хто був впевнений у правильності своєї позиції і дій могли далі слідувати за своєю метою. Одним із таких і був Вячеслав Чорновіл, для якого шлях борця за права людей і своєї держави тільки починався. Однією з особливостей В. Чорновола була його прогресивність в плані ідей і поглядів: коли інші не осмілювались навіть думати про подібне, він своїми діями показував, що все можливо, варто лиш перебувати на стороні добра і відстоювати чесноти і гідність своєї держави.

Література

1. Гресь М. Вячеслав Чорновіл. Український вісник // ТО документальних фільмів та програм НТКУ. 2012. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=HRM19MAkiyk&list=WL&index=5>
2. Деревінський В.Ф. «ПРАВОСУДДЯ ЧИ РЕЦИДИВИ ТЕРОРУ?» та «ЛИХО З РОЗУМУ» як джерело до вивчення радянських репресій 1965-1966 рр. // *Магістеріум*. №28. С. 37–42.
3. Касьянов Г.В. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
4. Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору? // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. К., 2003. Т. 2.

* * *

А.С. Тарасевич, учителька

(Полтавська гімназія «Здоров'я» №14)

ДІЯЛЬНІСТЬ Л. М. ОВДІЄНКО НА НИВІ ЖУРНАЛІСТИКИ

Історичне й літературне краєзнавство Полтавщини має невичерпне джерело дослідницьких тем. Особливої уваги потребують персоналії. Саме діяльність наших славних земляків дозволяє подивитися на історію краю через призму їх творчої і професійної діяльності. Однією з таких постатей, до якої ми хочемо привернути увагу, є поетеса Людмила Овдієнко. Творчість Людмили Овдієнко вирізняється винятковою глибиною філософського розуміння загальнолюдських проблем, духовного розвитку народу та окремої людини.

Коли Людмилі було 14 років, вона гостювала у с. Червонозаводському Лохвицького району. Дівчина потрапила на лікарняне ліжко хірургічного відділення Лохвицької районної лікарні. Слова вдячності лікарю, який її прооперував, Людмила вилила на

папері. Це була перша журналістська спроба. З того часу Людмила листувалася з редактором газети П. А. Стендиком. У «Зорі Полтавщини» з'явилися перші вірші, присвячені старшій сестрі Валентині. Після закінчення школи працювала кореспондентом Лохвицької районної газети. Людмила формувалася як журналіст, розуміла, що «журналістська праця – це не просто вміння вправно написати замітку чи статтю..., а своєрідний спосіб сприйняття світу, спосіб бачення реальності, спосіб існування й усвідомлення себе у неспокійному житті» [3, с. 72].

З 1968 р. Л. Овдієнко працювала у Чорнухинській районній газеті, а наприкінці 1970-их рр. вона переїхала у місто Кобеляки. У цей час вона займала посаду заступника редактора районної газети «Колос». З 1990 р. обіймала посаду головного редактора Кобеляцької районної газети.

«Я скуштувала хліба і кореспондента, і завідуючої відділом, і відповідального секретаря, і заступника редактора. Вся ота робота пройшла через мою душу, серце. І якби я відчувала, що беруся не за своє, непосильне, нізащо б не погодилася стати редактором. Бо завжди жаліла тих людей, які беруться не за своє, почувають себе не на своєму місці» [4, с.5]. Як редактор, «вона була новатором: цікаві рубрики, вміло поданий різножанровий актуальний матеріал, а звідси – популярність газети серед читачів. І це при відсутності належного фінансування. Не раз від управління преси та інформації облдержадміністрації нагороджували газету «Колос» як найкращу в області.» [5, с.5].

Л. Овдієнко упорядкувала роботу колективу, у якому кожен виконував певне завдання: кореспонденти Т. Бондаревська, Н. Пузина (на сьогодні це головний редактор районної газети «Колос»), відповідальний секретар Н. Андрейко, коректор Н. Янча, оператор комп'ютерного набору В. Гусєва, фотокореспондент К. Бобрищев, головний бухгалтер Г. Глова, діловод В. Шапка, водій Л. Проскура, прибиральниця Л. Фещенко. «У нашому колективі, як у колоскові, немає зернини першої й останньої», – писала Л. Овдієнко [6, с.202]. «Я не керівник у загальноприйнятому розумінні цього слова. Як творча людина, сама відчуваю потребу бути внутрішньо вільною, а тому ніколи не тримаю в напрузі колектив. Не можу, наприклад, підвищити голос на колегу. Та й сама боюся крику – атмосфера навколо мене неодмінно мусить бути тихою, доброзичливою» [4, с.5].

Журналістика – то був вибір Л.Овдієнко на все життя. «Мені неодмінно потрібна робота, і якби ця ніша була незаповненою, навряд чи відчувала б душевний комфорт... Мені пощастило: я весь час у своїй стихії» [6, с.5].

До 90-х років засоби масової інформації залежали від влади. То були часи творчого застою. З одного боку – прес партійного контролю, з другого – цензури: «Бідна, сіренька, розплющена преса, з якої вичавлювався весь сік, що звався думкою і вільним мисленням» [1, с.203]. Попри це, досить поглянути на матеріали газети – на її сторінках маленький літопис історії Кобеляччини. Так, справді серед редакційних завдань були й такі, що вимагали писати про виконання виробничих планів, надої молока, врожаї. Але Людмила Овдієнко бачила за цим людей, їхнє ставлення до життя, моральні принципи, любов до праці, їх повсякдення.

Після проголошення незалежності України журналісти перестали бути безправними виконавцями чужої волі: «Як добре, що не треба кривити душею!» [2, с. 59]. Вони намагалися полегшити або попередити чи відстояти позицію справедливості.

1998 р. Л. Овдієнко стала переможницею обласного конкурсу «Журналіст року». Тематика її статей, нарисів, есе була різною. Журналістка не писала на замовлення чи з кон'юнктурних міркувань: «Дякую «Колосу» за ті публікації, в яких ми, газетярі, не відводимо очі від чужої біди, а намагаємося полегшити або попередити чи відстояти позицію справедливості в якомусь життєвому чи виробничому конфлікті» [1, с.11].

Головними критеріями журналістської і краєзнавчої діяльності Л. Овдієнко були достовірність і неупередженість. Людмила Миколаївна доносила зібрану інформацію про простих людей, що творили історію рідного краю, до суспільства, була здатною, нехтуючи власними амбіціями, розповісти правду.

38 років з блокнотом і ручкою. За плечима скільки життєвої мудрості й досвіду. Л. Овдієнко ніколи ні на кого не скаржилася, не звинувачувала ні в чому. Енергійна, відкрита, привітна, тактовна і щира у спілкуванні, уважна і чуйна до колег. Її творча лабораторія – найкращий підручник із практичної журналістики, історії Полтавщини, України.

Література

1. Овдієнко Л. Вибір або з блокнотом біля серця. Кобеляки, 2004. 212 с.
2. Овдієнко Л. Ми більше не вороги. Полтава: Дивосвіт, 2009. 152 с.
3. Шевиченко М. «Прошу: запам'ятай мене такою...» // Столиця. №16 (519). 16-22 квітня 2004 р. С. 26.
4. Ярошенко Г. «Я й сама у долі не випитую, що буде за сторінкою закритою» // Вечірня Полтава. №10 (575). 4 березня 2004 р. С. 5.
5. Ярошенко Г. «Моя душа ніби поділена на частини...» // Комсомолец Полтавщини. №28-29 (5185-5186). 8 березня 1993 р. С. 5.

6. Костенко М. Фрески з храму душі // Овдієнко Л. Життя вже майже зрозуміле... Полтава: АСМІ, 2013. С. 5-14.

* * *

*О. Голіздра, магістрант
(наук. кер. – доц. Гура О.А.)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОСІЙСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ В КУЛЬТОВІЙ АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

Основи російсько-візантійського стилю в архітектурі були закладені ще наприкінці правління Миколи І. Низка конфліктів із європейськими державами і загальний підйом національного патріотизму в світі підштовхнули керівництво Російської імперії до розвитку власного, «глибоко російського» державного мистецтва. Ставши офіційним стилем величезної імперії на більш ніж півстоліття, російсько-візантійський стиль пройшов тривалу еволюцію, яку умовно можна розділити на етапи, відповідні періодам правління трьох імператорів:

Стиль Олександра II (1855–1881 рр.) зберігає класицистичний лаконізм, але окремі деталі набувають маловиразні «візантійські» риси: вікна групуються попарно, з'являються аркатурні фризи і т. п.. Вважається, що перші пам'ятники цього стилю вибудував К.А.Тон – син відомого майстра класицизму А.А.Тона.

Стиль Олександра III (1881–1894 рр.) самобутній і мало схожий як на візантійські, так і на староруські оригінали. Автором-розробником цього стилю вважають московського зодчого В.А.Шретера. Його проекти відрізняються крайнім дробленням фасаду на численні рельєфні елементи (цегляні зубці, драбинки, декор), переплетенням площин, багатогранністю об'ємів і вибагливим силуетом. Будівлі цього типу часто вже не покривали штукатуркою, в зв'язку з чим архітектуру епохи Олександра III іноді називають «цегляним стилем».

Стиль Миколи II (1894–1917 рр.) розвивається під впливом модерну. Будинки стають стрункішими і яскравішими. Фантазії на тему історії поступаються місцем ретельному відтворенню архітектурних форм минулого. Синтез візантійської і старомосковської архітектури розпадається: одні споруди будуються у власне візантійському дусі, інші – в різних стилях російської старовини.

Класичним пам'ятником російсько-візантійського стилю є Володимирський собор у м. Київ (1862–1895 рр.). Храм був збудований в Києві на честь 900-річчя хрещення Русі за ініціативи митрополита Філарета. Ідея побудови такого собору сподобалася імператору Миколі I, і він схвалив проект. По всій країні почався збір пожертвувань на будівництво храму, вдалося зібрати близько 100 тисяч рублів. Києво-Печерська лавра надала для будівництва

1 мільйон цегли. Будівництво храму тривало дуже довго, з 1862 по 1895 р.. Спочатку план споруди розробив І.В. Штрот, в подальшому проект був скорегований за участю П.І. Спарро, А.В. Беретті і Р.Б. Бернгардта. Вигляд собору є наслідуванням візантійських зразків Х ст., але з властивим епосі Олександра III інтенсивним членуванням фасадів, багатогранністю об'ємів і рельєфним декором. В цілому, з точки зору архітектури, Володимирський собор є досить рядовим пам'ятником свого часу і має безліч аналогів. Славу собору принесла не архітектура, а живопис. Розписи інтер'єру були виконані геніальними російськими майстрами: В.М. Васнецовим, М.В. Нестеровим і М.О. Врубелем – і справили величезний вплив на подальший розвиток православного іконопису. Фігура Богоматері з дитям на апсиді, сюжети «Хрещення Володимира», «Апокаліпсис », портретні зображення святих з Володимирського собору стали своєрідними еталонами, породили тисячі унаслідувань і копій і продовжують надихати майстрів церковного мистецтва і сьогодні. Загальна тема живопису собору була визнана як «Справа порятунку нашого». Про це оповідають як масштабні композиції на євангельські теми, так і символічно викладена історія російської церкви. Іконостас Володимирського собору був виготовлений з димчасто-сірого мармуру. З мармуру виконано і мозаїчну підлогу. У 1929 р. за ініціативи Народного комісаріату освіти собор «перепрофілювали» в Антирелігійний музей. У 1990-х роках храм був знову відкритий для прихожан.

Рідкісним пам'ятником «цегляного стилю» за межами Російської імперії є Резиденція буковинських митрополитів у Чернівцях (1864–1873 рр.). Вона була збудована архітектором Йосипом Главкою. Ансамбль резиденції складається з головного Митрополичого корпусу, Семінарського корпусу з п'ятиголовою церквою і будинку для приїжджих. Будівлі розташовані амфітеатром навколо прямокутного двору. Оформлення будівель виконано в неовізантійському дусі, з використанням традиційних мотивів румунської архітектури. Декоративність фасадів надають пізньоготичні ступінчасті фронтони, фігурні вікна і, особливо, – деталі з цегли і глазурованої кераміки. Головною прикрасою резиденції служить храм, прикрашений зовні кольоровою черепицею, а всередині – різьбленням по каменю, живописом і позолотою. В інтер'єрі палацової частини ансамблю домінують ефектні багатоколірні анфілади. Грунти в районі резиденції відрізняються надмірною вологістю. Щоб запобігти руйнуванню цегляних стін, під шаром гравію, що покриває доріжки, будівельники ансамблю збудували спеціальну дренажну систему. Численні акації, висаджені у дворі резиденції, також сприяли висиханню ґрунту. Завдяки цьому пам'ятник зберігся до наших днів в чудовому стані.

Свято-Пантелеймонівський собор в Феофанії (м. Київ, 1905–1912 рр.) може служити прикладом широко розповсюдження в період правління Миколи II наслідування формам московської архітектури ХVІІ ст. Свято-Пантелеймонівський собор був побудований за проектом архітектора Е.Ф. Єрмакова. Монументальний чотиригранный об'єм храму увінчаний п'ятьма куполами, причому центральний з них перекритий великоваговою лучковою главою, а бічні – восьмигранними шатрами, що в традиційній російській архітектурі було б абсолютно неможливо. Вся поверхня стін обплетена цегляним кружевом в стилі нарішкінського бароко: кокошники, колонки з пасками, кахельні вставки створюють єдиний візерунок, відтінений яскраво-червоним тлом відштукатурених стін. Пам'ятник створює яскраве, святкове враження, проте його все ж важко назвати зразком гарного смаку. У 1920-ті рр. собор був закритий радянською владою. Під час Другої світової війни він сильно постраждав. У 1990-і рр. напівзруйнований храм був повністю відновлений. У 1998 р. його освятив митрополит Володимир.

Прекрасним прикладом творчого наслідування Візантійській архітектурі є Благовіщенський собор (м. Харків, 1888–1901 рр.). Собор став одним із найбільших храмів Російської імперії: він вміщує близько 4000 парафіян, висота головного фасаду – 34 м, а купол підноситься на 59 м. Автор проекту, проф. М.І. Ловцов, широко використав в оформленні храму традиції візантійської архітектури Х–ХІІ ст.: декор купольних барабанів, спарені вікна і, імітуючий плінфowo-квадрову кладку, смугастий малюнок стін. Сміливо експериментуючи в дусі модного тоді російсько-візантійського стилю, архітектор надав храму, увінчаного традиційним московським п'ятиглав'ям, монументальну пишність константинопольських соборів. Висока (80 м) багатоярусна дзвіниця була оформлена в дусі міланської готики – своєрідного синтезу східно – та західноєвропейської архітектури Середньовіччя. Її стрункий шпиль протиставлений масивному об'єму храму, створює живу, динамічну композицію. Інтер'єр прикрасили багаті розписи, запозичені з мотивів інтер'єрів Володимирського собору в Києві і храму Христа Спасителя в Москві. Дійшов до наших днів і іконостас із білого каррарського мармуру. Він був виконаний московським майстром В.І. Орловим.

Таким чином, російсько-візантійський стиль в культовій архітектурі складається в результаті багатовікового переосмислення і переробки ідей зодчих із Константинополя. Формується цей стиль під впливом розквіту архітектури, в якій досягнення візантійських зодчих творчо перероблені, доповнені і по-новому застосовані. Тому російсько-візантійський стиль – це не копіювання досягнень Константинополя, а створення будівель, храмів «за мотивами», із

*М. Марочканич, магістрант
(наук. кер. – доц. Гура О.А.)*

ЕКЛЕКТИКА В АРХІТЕКТУРІ

Середині ХІХ ст. ознаменувалася в світовій архітектурі глибокою кризою. Пройшовши повний цикл розвитку – від античності до середньовіччя, відродження та бароко, європейська культура потім знову звернулася до античності (в формах класицизму) і знову, ще глибше, вичерпала її естетику. Перед митцями постала проблема пошуку нового архітектурного стилю. Відповідь виявилася унікальною. Вперше за всю історію європейської культури модними стали всі стилі одночасно. Так сформувалася еклектика (від грец. *eklegio* – вибирати) – напрям мистецтва, що вільно комбінує елементи всіх стилів минулого. Еклектику також називають історизмом, ретроспективізмом або еклектизмом.

Грандіозна різноманітність напрямків еклектики важко піддається систематизації. У їх назвах зазвичай використовується приставка «нео-» (від лат. Новий) або «псевдо-» (від лат. Помилковий): нео (псевдо) класика, неовізантійський стиль, нео (псевдо) готика, неоренесанс, необароко, неорококо, неомавританський стиль і т.п. Вибір стильового рішення для кожної конкретної споруди залежав лише від смаків замовника.

Функціональне призначення будівлі також відігравало важливу роль: наприклад театри вважали за краще будувати в формах необароко, а університети – в дусі неокласики; католицькі собори зазвичай робилися неороманськими або неоготичними, а православні – зводилися в візантійських або староруських традиціях. В цілому, кожен тип споруди отримував той стиль, з яким найбільшою мірою асоціювався.

Втім, не всяке еклектичне спорудження вдається віднести до визначеного напрямку: в одному і тому ж фасаді можуть химерно поєднуватися риси двох-трьох різнорідних стилів. У зв'язку з цим в європейському мистецтвознавстві зазвичай виділяють більші стильові «блоки» еклектичного мистецтва, головними з яких є романтизм і боз-ар, а для Російської імперії – ще й російсько-візантійський стиль.

Романтизм як архітектурний стиль проявляється в захопленні «романтичним минулим». У країнах Західної Європи такою вважалася доба Середньовіччя, звідки майстри романтизму в основному і черпали своє натхнення. Оскільки розквіт романтизму збігся з періодом європейських національних революцій (1840–1870 рр.), його

естетика отримала виражені регіональні риси. Так, в Англії захопилися горизонтальною готикою, в Німеччині – стилем Каролінгів, в Нідерландах – мотивами північного відродження, в Іспанії – мавританською епохою. У «екзотичних» колоніях європейці із задоволенням будували свої вілли з елементами місцевого колориту – арабського, індійського, персидського. В цілому, романтизм став стилем заміських вілл, храмів і урядових будівель.

Боз-ар (фр. Beaux-arts – «витончене мистецтво») – стиль, що продовжив розвиток класичних традицій на противагу національному романтизму. Канони боз-ара були вироблені в паризькій школі витончених мистецтв, яка і дала йому свою назву. Основою боз-ара є синтез елементів італійського ренесансу і французького бароко. Для будівель цього стилю характерні масивність форм і багатющий декор з використанням ліплення, барельєфів і скульптури. Боз-ар – це стиль театрів, академій, банків і бібліотек.

Російсько-візантійський стиль можна вважати російським різновидом романтизму. Однак, на відміну від останнього, він спочатку розроблявся як державний, «імперський» стиль, тому виявився більш уніфікованим і залежним від кон'юнктури. Основою російсько-візантійського стилю, як випливає з його назви, стало зодчество Візантії (переважно X ст. – періоду хрещення Русі), а також московська архітектура XVI–XVII ст. У цьому стилі в Російській імперії будувалися храми і державні установи «Патріотичного» призначення: міністерства, «присутствени місця», гімназії і т.п.

Наприкінці XIX ст. суспільство стало втомлюватися від «вавілонського стовпотворіння» архітектурних штампів. Із 1890-х рр. в Австрії, Бельгії, Франції виникає рух сецесії (від латин. *Secessio* – відділення, відокремлення) – протест художників, скульпторів і архітекторів проти нескінченного повторення мотивів минулого. У лічені роки працями геніальних майстрів створюється новий, небувалий стиль, що залишив по собі потужний слід в світовому мистецтві. Стиль цей має багато імен, але найпопулярнішими з них є сецесія, або сецесіон, ар-нуво і модерн (саме так цей стиль називали в Російській імперії). Архітектура сецесії відмовилася від прямолінійних форм і стандартного набору елементів: колон, волют, фронтонів і т.п.. Їхнє місце зайняв примхливий, підкреслено природний рослинний орнамент, лекальні вигини, не бачені раніше деталі. В окремих напрямках цього стилю, таких як конструктивний, північний, український модерн, простежується вплив романтизму і зародження індустріальної архітектури.

Сецесія і еkleктика співіснували в європейській культурі до початку 1920-х рр., поки на зміну їм не прийшов конструктивізм.

* * *

РОМАНТИЗМ В КУЛЬТОВІЙ АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

Велика французька революція – одна з найбільших подій в світовій історії, вона стала доленосною не тільки в політичному, але і в культурному житті всього світу. Наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. в Америці та Європі домінантним стильовим напрямком у мистецтві стає романтизм. Розквіт романтизму в архітектурі пов'язаний із застосуванням нових конструкцій, методів і будівельних матеріалів. З'являються різні металеві споруди, розробляються технології дешевого отримання чавуну та сталі. Романтизм заперечує простоту архітектурних форм, пропонуючи натомість різноманітність, свободу і складні силуети. Симетрія втрачає першочергове значення.

Стиль романтизму актуалізує багатющий культурний пласт зарубіжних країн, який довгий час був чужий європейцям. Цінними визнаються не тільки давньогрецька і римська архітектура, але й інші культури. Основою романтизму стає архітектура готики. Особлива увага надається східному напрямку. З'являється усвідомлення необхідності захищати і відроджувати культурні пам'ятки минулих епох.

Для романтизму характерне стирання кордонів між природним і штучним: проєктуються парки, штучні водойми і водоспади. Будівлі оточують арки, альтанки, імітації старовинних веж. Віддається перевага пастельним тонам.

Романтизм заперечує правила і канони, він не має строгих табу або суворо обов'язкових елементів. Головними критеріями стають свобода вираження, підвищена увага до людської особистості, творча розкутість.

Архітектура романтизму проникла в Російську імперію порівняно пізно: захоплення цим стилем асоціювалося з європейським «духом свободи» і тривалий час не заохочувалася владою. Але до кінця XIX ст. хвиля захоплення романтизмом буквально захлеснула російську архітектуру. Царські палади і міська забудова, садиби і вілли, будинки і церкви будуються в формах європейських стилів – готики, ренесансу, класицизму. На західноукраїнських землях, що належать в цей період Австро-Угорщині, будівництво в романтичному дусі також ведеться дуже широко: тут середньовічні мотиви захоплюють волелюбних угорських і польських дворян.

Чудовим пам'ятником зрілої неоготики є Миколаївський костел в м. Київ (1899-1909 рр.). Костел є гарним прикладом наслідування, дуже близького до оригіналу. Відрізнити цю грандіозну споруду від справжніх готичних пам'ятників можна лише завдяки його «свіжому» вигляду, ідеальній симетрії і розташуванню в такому далекому від

Західної Європи місті, як Київ. Зведення костюлу Св. Миколая було розпочато за конкурсним проектом архітектора С.В.Валовського; будівництвом керував легендарний київський майстер В.В.Городецький. Костел відрізняється стрункими пропорціями, легкістю і ясністю композиційної структури. Монументальний портал з архівольтами обрамляють високі стрілчасті вежі, вкриті мереживом готичного візерунка (він виглядає кам'яним, хоча насправді виконаний з бетону). Довгий неф прикрашений аркбутанами і увінчаний струнким шпилем в точці перетину з трансептом. Інтер'єр храму багато прикрашений настінними розписами і вітражами, яких спочатку нараховувалося 40 (на жаль, велика частина вітражів загинула під час війни).

Найбільшим римо-католицьким костелом півдня України на початку ХХ ст. був Собор Успіння Пресвятої Богородиці. Собор був зруйнований в німецькому поселенні Зельц, тепер селище Лиманське, Роздільнянський район Одеської області. Костел був збудований у стилі неоренесанс, мав три нефи, дві башти. Прототипом для собору слугував собор Зальцбурзі, Австрія. Новозбудований храм відрізнявся багатим внутрішнім оздобленням. У 1901 р. тут розміщують замовлений у Австрії різний вітар, у 1903 р. – збудована кафедра, а у 1904 р. – бічний вітар. У 1906 р. у соборі встановлені дерев'яні статуї Св. Антонія і розп'ятого Христа. На стінах були зображені картини за біблійними мотивами. У 1919 р. одеські німці-колоністи організували повстання проти продрозкладки і мобілізації до Червоної Армії. Повстання було придушене, а в учасників конфісковано все майно. Відповідно собор було закрито, башти зруйновано. У будівлі собору за радянських часів діяв клуб. Після того, як клуб переїхав до нового будинку, збудованого за типовим проектом, костел згодом руйнується.

Наразі костел перебуває в руїнах. За приблизними розрахунками його відновлення обійдеться не менше як у 6 млн доларів. Пропозиція щодо відновлення храму поступила від католицької громади південної Німеччини. Умовою відновлення було збереження конфесійної приналежності – храм мав належати Римо-Католицькій церкві. Перешкодою на шляху відновлення пам'ятки архітектури стала Українська православна церква Московського патріархату, яка виступила проти існування католицького храму на «своїх» канонічних територіях.

Серед юдейських культових споруд цього стилю варто відзначити Ужгородську ортодоксальну синагогу – громади євреїв-ашкеназі у неомавританському стилі, яка була відкрита в 1904 р.. Нині в будівлі знаходиться Закарпатська обласна філармонія. Синагога стояла на цоколі з рожевого мармуру, стіни її були облицьовані декоративним

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
цеглою і червоними керамічними плитами, портал вікон прикрашений червоним штучним мармуром.

Таким чином, романтизм в культовій архітектурі України був об'єктивно обумовлений розвитком місцевих архітектурних шкіл, професійною методологією та домінуючими на той час смаками та модою.

* * *

*В. Шабельник, студентка III курсу
(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)*

ПОБУТУВАННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ГАЛУШКИ ТА УВІЧНЕННЯ СУЧАСНИКАМИ ТРАДИЦІЙНОЇ СТРАВИ УКРАЇНЦІВ

Традиційною українською стравою для населення Середньої Наддніпрянщини, зокрема Полтавщини, улюбленою їжею для полтавців є галушки, які несуть символічне функціональне навантаження та відповідають національним смакам українців. Варена борошняна страва галушка є популярною у харчуванні українців у XIX – на початку XXI ст., вживана у харчовому раціоні козаків у XVI-XVIII ст. як ласощі та повсякденна їжа [2]. Улюбленою стравою за смаковими якостями, простотою приготування, асортиментом рецептів, символом національної кухні українців називають сучасники полтавську галушку.

У сучасній народній кулінарії збільшився асортимент страв домашнього харчування, збагатився харчовий раціон українців стравами інших народів, вдосконалилися їх смакові якості [1]. Асортимент вареної борошняної страви галушки у харчовому раціоні українців налічує біля 30 різновидів: галушки з шинкою, гречані галушки з салом, галушки з сиром, із заварного тіста, яблучні галушки, галушки з м'ясним чи печінковим фаршем, галушки до курки, галушки з манної крупи, смажені на конфорці, галушки в'язкі, галушки з маслом чи сметаною, грибною підливою, галушки на молоці – порізані (поципані), галушки гуцульські, галушки картопляні, галушки гречані, в квасу, полтавський борщ з галушками, юшка з потрухом та галушками, юшка із манными, рисовими галушками, з галушками з сухарів і тертого сиру, юшка томатна з галушками [4]. Під час опитування полтавців, які працюють у закладах громадського харчування Полтави та області, ми записали рецепти приготування галушок: полтавські галушки (Н.Рожненко, ресторан «Козачка», С.Береговий, ресторан «Аристократ»); галушки «Картопляні вибрики» (М.Золотайко – Вірченко, ресторан «Хуторок»); «Весняні галушки» (О.Одарюк, кафе «Вояж»); галушки «Паляничні» (І.Мельничук, ресторан «Старий мельник»); галушки з цибулею та салом (Н.Білик, ресторан «Буланово»); різдвяні галушки (А.Таран, етнокафе

«Галушка»); галушки у бульйоні (С.Калашник, кафе «У сестер»); фаршировані галушки «Полтавські» (Б.Криворучко, ресторан «Казка», м.Лубни); галушки «Миргородські палюшки» (Г.Бела, ресторан «Козацькі розваги», м. Миргород); галушки з заправкою «Печескаго» (В.Марченко, ресторан «Діонісій», м.Пирятин); гречані галушки (ресторан «Хорол» О.Сизоненко, м. Хорол); галушки «Козацькі» (Ю.Демченко, ресторан «Весела садиба», м. Котельва); манні галушки «Смакота» (Ю.Заплава, кафе «Дарюшка, м. Полтава); галушки «Зіньківська кумася» (Л.Дружнікова, ресторан «Вечірні зорі», м.Зіньків), галушки (кафе «Галушкова комора»). Традиційні галушки це – гречані галушки та галушки в квасу, які сьогодні вийшли із вжитку. Галушки готуються тепер з пшеничного борошна давнім способом: «прісне тісто замішували на воді чи сироватці, розкачували качалкою корж товщиною 1 чи 1,5 сантиметра, різали смугами, відщипували або відрізали шматочки тіста (викачували кульки), кидали їх в окріп (молоко, юшку) і варили [3]. Галушки заправляли зажаркою із цибулі на олії, смаженим салом (вишкварками), часником. Варені в молоці або юшці галушки їли з рідиною, частіше готували на вечерю, чим на сніданок [6]. Ми зафіксували локальні особливості асортименту, рецептури, вживаності у харчовому раціоні страви галушки. Респонденти Полтавщини стверджували, що «галушки» готують в будень, на свято із начинками (м'ясною, печінковою), приправами (сметаною, соусом, вишкварками), в юшці, борщі. Вони є улюбленою, поживною, вареною стравою через смак та спосіб приготування (на пару, водяній бані, дріжджах), який відрізнявся від традиційних галушок, які готувалися із гречаного, житнього борошна тонкого помолу, прісного тіста без начинки в окропі, молоці чи юшці.

Використавши матеріали Головного Управління статистики Полтавської області за 2015-16 рр. ми дослідили, що існують населені пункти з назвою, похідною від прізвища Галушка [5]. До сьогодні у Зіньківському, Хорольському, Кременчуцькому районах є села Галушки, у Карлівському – Галушківка, у Миргородському – Галушкове, у Новосанжарському – Галушчина гребля. Топонімічні назви Полтавщини підтверджують популярність традиційної страви галушки у харчовому раціоні наших родичів та сучасних полтавців. Серед 26 районів Полтавської області тільки Козельщинський, Оржицький, Чорнухинський райони не мають населених пунктів за назвою Галушка, Галушки та жителів із однойменним прізвищем.

Урочисте увічнення у камені традиційної української страви – галушки, відбулося в Полтаві 1 квітня 2006 р., й присвячувалося дню народження Миколи Гоголя, який у художніх творах прославив галушку на весь світ. Пам'ятник Галушці – символ, уособлення щедрості й добробуту українців, розміщений в історичній частині м.

Полтави на Соборному майдані, Івановій горі. Пам'ятник Полтавський галушці (автори – художник України А. Чернощоків і скульптор М.Цись) являє собою великий полумисок з 17-ма бетонними галушками та глибокою як черпак, ложкою на постаменті у вигляді дерев'яної стільниці, перевитої українським рушником, як символ благополуччя і добробуту родини. Ініціатором появи оригінального знаку виступив депутат Верховної Ради України Анатолій Кукоба, а сама ідея створення пам'ятника як візитівки міста з'явилася в середовищі полтавських художників кілька років до його відкриття. Споруджений на спонсорські кошти – 100 тисяч гривень у історичному місці для жителів і гостей м. Полтави, крім народної любові піддавався критиці. Спершу пам'ятник Галушці помістили біля Свято-Успенського кафедрального собору (УПЦ КП), а в зв'язку з клопотаннями релігійної громади та інтелігенції влітку 2007 р. перенесли на 200 м. на інший бік майдану до ресторану «Іванова гора». Щорічно біля пам'ятника Галушці в Полтаві відбувається Свято Галушки, на якому відвідувачі ласують улюбленою вареною борошняною стравою, яка містить смакові наповнення, проводяться конкурси, майстер-класи по виготовленню галушки, театралізоване дійство за мотивами творів І. Котляревського та М. Гоголя, виставка «Історія полтавської галушки». Полтавці, гості завітавши на свято Галушки обирали для себе галушки за вподобаннями: із капостою, печінкою, м'ясом, картоплею говорили: «полтавські галушки – дуже смачно, ціни нормальні. Поки галушку не спробуєш, додому не приїжджай». Журналіст обласного телебачення «Лтава» Ю. Іващенко цікавилась як робити галушки за бабусиними рецептами, фіксуючи їх, адже історія виникнення страви налічує кілька століть та має видозмінену рецептуру. Сьогодні популярними є галушки з начинкою: з м'ясом курки, свинини, печінкою, вишкварками, які є обов'язковими у меню етнокафе «Галушка», «У сестер», «Галушкова комора» вони стали візитівкою м. Полтави та полтавців для закордонних гостей та з інших регіонів України.

Полтавський край багатий на прізвища, що увічнили нашу брендову страву – Галушка, Галушко, Галущенко, Галушкін... Восьмеро полтавців із прізвищем Галушка отримали дипломи, сувеніри, піврічну передплату на «Полтавський вісник» та фото. Серед них Євгеній, Лариса, Генрієта, Тетяна, Оксана, Анастасія, Костянтин Галушка. 19 червня 2010 р. на Соборному майдані проходило свято «Полтавської галушки» на якому проводився конкурс «Полтавська битва кухарів» на кращу галушку. Участь взяли більше 50 підприємств громадського харчування з міст України та м. Полтави. Витвір полтавських кулінарів – «галушка солодка» та «літаючі галушки» за твором «Вечори на хуторі біля Диканьки» М.Гоголя. Працювало

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
«містечко майстрів», аматорські, професійні колективи художньої самодіяльності, обласна філармонія та театр. Цікавий звичай став традицією для весільних пар: відвідування Іванової гори, пам'ятника Галушці та фотографування біля нього. Один із них сідає в ложку, а інший тримається за її кінець. Хто вхопиться за ложку, а не сяде, той головний у родині. Існують пам'ятники Галушці у м. Миргород (Полтавщина), у Канаді, Росії, Китаї де проживає українська діаспора, яка популяризує традиційну страву як символ української кулінарії, що уособлює добробут, гостинність народу.

Історія виникнення страви налічує кілька століть та має видозмінену рецептуру. Галушки як обрядова і святкова страва пов'язана з люнарним культом небесного вогню й води, в наш час втратила ритуальне, обрядове значення, але має смакові та поживні якості, великий асортимент видів та способів приготування, споживається як на родинні чи календарні свята, в будень та різний час режиму харчування.

Література

1. Артюх Л. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України. Київ: Наук. думка, 1982. 154 с.
2. Артюх Л. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наук. думка, 1977. 106 с.
3. Доцяк В. Українська кухня. Вид. 2-е, допов. Львів: Оріяна, 1998. 512 с.
4. Закладний В. Чого не їли предки наші. Українська кухня за «Енеїдою» І. Котляревського. Полтава: Дивосвіт, 2005. 184 с.
5. Статистичний щорічник Полтавської області за 2015-2016 рр. Режим доступу: www.pl.ukrstat.gov.ua
6. Українська минувшина: історико-етнографічний довідник. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

* * *

*А. Шаповал, студентка IV курсу заочного відділення
(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)*

ВИКОРИСТАННЯ ГЛИНЯНОГО КУХОННОГО ПОСУДУ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ

Гончарі виробляли глиняний посуд (горщики, миски, полумиски, глечики, макітри, ринки, тикви, барильця, довжанки, баньки, куманці) для приготування, зберігання й подачі на стіл страв та декоративний посуд, кахлі, черепицю, цеглу, димарі, дитячі іграшки. Асортимент, ступінь своєрідності гончарних виробів залежали від місця й характеру виробництва, природно-кліматичних умов, рівня життя населення, специфіки господарських занять, наявності глини. На сьогодні гончарство занепало, більшість його центрів припинили існування,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
глиняний кухонний посуд вийшов із вжитку у побуті. Керамічні підприємства в Косові, Опішному зусиллями громадськості й держави відроджуються, спеціалізуються на виготовленні декоративного посуду і скульптури. Тому, актуальність теми повідомлення є беззаперечною.

Використання глиняного кухонного посуду в календарній обрядовості українців є об'єктом дослідження українських етнографів: Воропая О. [1], Пошивайла О. [3,5,7], Пошивайла І. [4], Метки Л. [2], Щербань О. [6].

Асортимент гончарних виробів в українців не був усталеною нормою, він змінювався із змінами в побуті народу. Скорочення, збіднення асортименту глиняного посуду вказували на занепад гончарного виробництва, звуження ареалу поширення глиняних виробів. Домінуючою стала вжиткова функція, а семіотичний статус гончарних виробів звужився. Авторка тез ставить за мету, виокремити традиційні форми, функції глиняного кухонного посуду в побуті, обрядово-ритуальних діях свят календарного циклу українців, які мали сакральне, символічне значення.

Головним місцем зберігання глиняного посуду була хата. Кожний вид глиняних виробів мав конкретне місце зберігання і використання. Кухонний посуд (горщики,ринки,макітри) тримався біля печі, під припічком чи на припічку. Інший посуд стояв під лавою, що йшла вздовж чільної стіни, на лаві, на тій її частині, що знаходилися навпроти печі. До стіни біля дверей підвішувався мисник – поличка для столового посуду, де виставлялися в ряд мальовані миски, ритуальний посуд, кухлі, дерев'яні ложки і скляні вироби. До чільної стіни, понад передпінним та покутнім вікнами, прикріплювалася довга дошка – полиця. На полиці «догори дном» виставлявся кухонний посуд – горщики. В інших частинах хати порожній кухонний чи столовий посуд не тримався. На столі стояли: череп'яна солянка та каганець, миска з хлібом. На покуті ставилася куришка з ладаном (образ храму). Глиняний посуд зі стравами, продуктами зберігався в погребі, який влаштовувався в сінях [7, с.327]. До складу кухонного інвентарю заможної селянської сім'ї в Україні, окрім дерев'яних, металевих виробів входили горщики. Їх налічувалося 15 штук, використовувалися вони за призначенням, а тому були 4-5 гончарських величин. Для горщиків, що ставилися в піч тримали 3-4 покритки. У великому полив'яному горщику для опари заправляли рідке тісто. Сім'я, котра мала одну чи кілька корів, необхідно було 10-20 глечиків. Для розтирання маку та інших потреб використовували 2-3 макітри, одну з них тримали про запас. Для застілля використовували чотири миски, кілька зберігалося на горищі. Найкращі миски виставлялися в миснику, у вжитку вони були тільки

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
на календарні й родинні свята [3]. Основний склад глиняного кухонного посуду варіювався залежно від рівня розвитку гончарства та економічної спроможності сім'ї.

Гончарні вироби – обов'язковий компонент магічних дій пов'язаних з народженням, одруженням і смертю людини, народним календарем. Глиняний посуд присутній у народних звичаях і обрядах, зокрема землеробського циклу. До календарних свят приурочувалося виготовлення гончарями посуду та ритуальних предметів, які були в центрі обрядових дій. Ранньою весною, коли дівчата починали співати веснянки, варився горщик каші, виносився на вулицю, закопувався і прибивався кілком. Мотивування закопування горщика різне, а іноді протилежне одне одному: це робиться для того, щоб «на кашу та улицю парубки ходили». У веснянках обрядові дії з горщиком розцінюються як чародійство, а головним мотивом дійства постає шлюбна магія, жіночий характер обряду, його зв'язок із символікою плодючості. Магічне викликання, ритуальне забезпечення дійства становило зміст весняної обрядовості, уособленням плодоносних сил землі був горщик з кашею. Закопування горщика – вияв магії, як часточка землі – горщик – наповниться річними плодами (кашею), а земля – щедрими дарами. У даному звичаї етнографи вбачають давні жертвоприношення землі.

Особлива роль відводилася глиняному кухонному посуду в новорічному циклі календарних свят. Відповідальним було приготування ритуальної страви – куті з узваром, яка готувалася тричі. Етнографічні джерела наголошують на тому, що напередодні Різдва кутя й узвар варилися в спеціально куплених нових двох горщиках з покриттями, глиняний посуд мав бути новим, ритуально-чистим. У календарних і родинних обрядах центральних та східних областей України використовувалася куришка (курушка) – ритуальний виріб у вигляді фігурної конусоподібної посудини з вирізами різної конфігурації на високій основі. Огляд гончарних виробів, які використовувалися в календарних обрядах, буде неповним, якщо не згадати про глиняні свистунці. Вони виліплювалися в гончарних осередках, приурочувалися до весняно-осінніх землеробських свят. Поширеною є прикмета, що шум і свистіння відганяють нечисту силу. [7, с.330]. За повір'ям чудодійний вплив Збірної суботи через хрестик передавався глиняному посуду. Написаний в цей день, володів магічною силою, ніж хрестики, поставлені в інші дні року. На першому тижні Великого посту люди ухилялися від споживання вареної їжі, страв, що готувалися в керамічному посуді, який характеризувався негативними ознаками, був здатний на ворожі до людини дії. Вважалося, що посуд у якому готували скоромні страви

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
був опоганений, не мав ритуальної чистоти, тому під час постів люди купували новий глиняний посуд – «пісний посуд».

Весняно-літні обряди українців пов'язувалися з магією «небесної» води, а використання глиняних виробів зумовлювалося уявленнями про здатність викликати й припиняти атмосферні опади, виконуючи ритуальні дії з посудом, можна викликати або ж зупинити опади. Дослідники вказують на значущість зв'язку посуду з вогнем та кипінням води, які могли асоціюватися з громом та творення хмар. Поширеним елементом обряду викликання дощу було кидання в колодязь горщиків. Магічним було користуватися краденим посудом: необхідний для обряду горщик чи глечик треба було вкрати у сусіда-гончаря або вдови. Акт викрадання посуду імітував-викрадання дощу. Виконавцями ритуалу були дівчата або вдови, котрі виділялися з поміж інших за ознакою ритуальної чистоти. На Чернігівщині етнографами відзначені випадки кидання в колодязь глиняних горщиків, наповнених борщем. У звертанні «Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику чи на дощ чи на сонечко. Одчини, Боже, оконечко!» збереглися відголоски жертвоприношень надприродним силам, персоніфікацією яких виступає дощ [7, с.333]. Пережитки жертвоприношень богам з використанням мисок зберігалися до початку XX століття у формі принесення до церкви так званих «мисочок» – вареників, пирогів, курей на другий день Різдва та Великодня. За джерелами, вказівки на цей звичай сягають XVI ст. Один із атрибутів релігійного побуту українців: полицки на яких стояли ікони, називалися терміном, похідним від слова «миска» – «мистничка». На Полтавщині до початку XX століття у вжитку була велика миска-ринка, яка застосовувалася для запікання в ній птиці, називалася вона «гусятницею», – наголошує О. Пошивайло [7, с.334]. У побуті українців застосовувалися відкритий, напіввідкритий і закритий посуд. У народі вважалося, що чим вужчий отвір посуду, тим надійніше він захищений від проникнення в нього небажаних сил. Тому для довготривалого зберігання продуктів харчування, збіжжя використовувався напіввідкритий та закритий посуд. У відкритості вбачалася небезпека для людей, тому у відкритому посуді (мисках) продукти, страви тримали недовго, а під час трапези, накривали зверху другою мискою. Починаючи обід, господар хрестив миски, наповнені їжею, виганяючи цими діями злі сили, котрі могли знешкодити людині. Для напіввідкритого посуду захисна роль відводилася покривці, яка була важливим елементом охоронної магії. Семантика мотиву повного горщика (посуду) трактується як уособлення багатства, благополуччя, родючості, тому ритуальні дії з повним посудом найчастіше зустрічається у весняному циклі календарної обрядовості, покликаних забезпечити їх учасникам достаток і щасливе

життя. На це спрямувався обряд закопування горщика з кашею навесні, у ритуалах вибору місця для хати. Повні горщики – символ життя, продовження роду, ознака заможності господаря, успішного ведення ним господарства. Вихід страви з посуду – акт розривання захисного кола, утворюваного вінцями посуду, тому горщик повинен бути повним, але не переповненим. Він віщував нещастя, смерть одного з членів сім'ї. Це правило не поширювалося на приготування ритуальних страв, переповнення якими посуду обіцяло щасливе майбуття, а недостатність пророкувала смерть. В Україні ритуалів суворо дотримувалися, коли варили фарбу для великодніх крашанок – брали новий горщик, коли ворожили на Новий рік. Новий посуд викликав нові явища, події. «Старий посуд характеризувався ознакою «нечистий». Він не мав первісної магічної сили, добротної й міцності: він приховував у собі долю ризику й небезпеки для того, хто ним користувався, тому застосування старого посуду в звичаях та обрядах виключалося», – зазначав О. Пошивайло [7, с.337].

Отже, в гончарних осередках України усталилися традиційні форми глиняних виробів, якими задовольнялися потреби населення: приготування і споживання страв, зберігання продуктів, відправлення культів. Ритуали давнини в пережиткових формах збереглися в календарній обрядовості українців. Вироби мали закріплене звичаєм функціональне призначення, поза яким вони не використовувалися. Сьогодні спостерігаємо відмирання давніх форм глиняного посуду в кінці XX століття, обмеження символічних, знакових функцій глиняного посуду. Використання глиняного посуду в календарних святах, обрядах, ритуалах є матеріальним полем реалізації знакових функцій кухонного посуду, які дозволяють виділити семіотичні позиції, двоїсту роль посуду в побуті. В одних ситуаціях він справляє позитивний вплив або зберігає нейтралітет у ставленні до людини, в інших провіщає неприємності, потрапляє під дію негативних ворожих людині сил.

Література

1. Воропай О. Звичайі нашого народу: етнографічний нарис. Мюнхен: Українське видавництво, 1966. Т. 2. Ч. 3-4. 447 с.
2. Метка Л. Глина і глиняний посуд в українській народній медицині (XIX – початок XXI ст.): Монографія. Полтава: АСМІ, 2014. 248 с.
3. Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі) / Автор-упорядник О.Пошивайло, художник Ю.Пошивайло, фотограф Т.Пошивайло. Опішне: Українське народознавство, 2010. 632 с.
4. Пошивайло І. Феноменологія гончарства: семіотико-етнологічні аспекти. Опішне: Українське народознавство, 2000. 432 с.

5. Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. К.: Молодь, 1993. С. 206-207.
6. Щербань О. Нотатки про традиційні правила поводження з новим глиняним посудом // Український керамологічний журнал. 2004. №4. С. 91-94.
7. Україні: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. Опішне: Українське народознавство, 1999. С. 304-338.

* * *

*Д. Задириєнко, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)*

КАРИКАТУРА ЯК ВІЗУАЛЬНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Необхідною вимогою для проведення якісного сучасного уроку історії в школі є правильний вибір і використання вчителем візуальних засобів. При наочному навчанні уявлення і поняття формуються в учнів на основі безпосереднього сприйняття явищ, що вивчаються, за допомогою зображень. Одним із видів візуальних джерел, які особливо доцільно використовувати на уроках старшої школи є історичні карикатури.

Такі відомі дослідники як О. Вагін [1], П. Гора [2], О. Мокрогуз [3], Д. Никифоров, С. Скляренко [4], О. Пометун, Г. Фрейман [5] та інші у своїх роботах описали різні класифікації карикатур, прийоми роботи з ними, навели їх приклади.

Серед відомих карикатуристів варто назвати М.Черемних, Д.Моора, А. Нюренберга, М. Вольпина, В. Лебедева, А. Радакова, Б.Єфимова та В. Мочалова, карикатуру якого ми і розглянемо в даній розвідці.

Карикатура – це важливий засіб конкретизації та унаочнення, який відрізняється силою викриття, виразністю. Художник чи ілюстратор зображує особу чи подію з навмисним перебільшенням характерних рис. Вона доступна, художньо виразна, для неї характерна гостро виражена ідея. Тому карикатура легко сприймається. Д. Никифоров і С.Скляренко, класифікуючи образотворчі наочні посібники, виділяють карикатури як свідчення гострої класової і політичної боротьби [4, с.11]. А у роботах О. Вагіна, П. Гори, В. Кузьміна обґрунтовані класифікації карикатур за функціями:

- карикатури-ілюстрації – констатують зображувані факти у наочній формі і дають їм політичну оцінку, використовуються для наочного підтвердження слів учителя чи самостійного дослідження учнями спірного питання. Наприклад: «Сталінська конституція. Засідання нової вищої ради»;

- карикатури-характеристики – вимагають роз'яснення сутності, коментарів учителя. Їх функція – розкриття справжньої сутності явищ, їх узагальнення в зорових образах. Наприклад: «Приєднання Латвії і Литви до СРСР», «Підписання капітуляції Францією», «Трумен і Сталін няньчать новонароджений Ізраїль»;
- карикатури-портрети – використовуються для образної характеристики особистості. Для прикладу, карикатура на Сталіна «Еволюція ведмеда» або на Гітлера – «За двома зайцями»;
- карикатури-символи – застосовують для відображення цілої епохи чи великого історичного явища, зокрема, «Плоди війни» [1, с.214-216].

Карикатури на соціальні і політичні теми почали з'являтися в пресі з початку XVIII ст. У той час їхнє призначення зводилося до повідомлення переважно неписьменному населенню інформації про події та державних діячів. Згодом за допомогою сатири, перебільшень, символів, гумору й іронії карикатура часто дозволяла художнику, висловлювати ідеї, про які відкрито заявляти було політично небезпечно чи нерозумно [3, с.143].

На уроках історії карикатури з історичної теми мають велику педагогічну цінність:

- дають можливість отримати уявлення про думки й настрої людей у якийсь певний час;
- вони найчастіше бувають настільки ж ефективні, як і текст, карикатури коротко висвітлюють, резюмують суть питання (іноді навіть більш ефективно);
- карикатура потребує відповідного пояснення.

А це дає школяреві можливість актуалізувати раніше отримані знання за зображенням на карикатурі питанням, подією чи особою. І якщо учні володіють знаннями, що дозволяють їм установити факти чи розшифрувати інформацію, закладену в карикатурі, а потім пояснити її зміст, то наприкінці вивчення будь-якого питання карикатура може допомогти учням правильно розставити акценти [3, с. 144]. Отже, саме так через візуалізацію розвивається передусім критичне мислення у школярів.

Карикатура створює у школярів, опосередковані образи історичного минулого близькі до дійсності, але може вносити в історичні образи відомий елемент художнього вимислу [2, с. 27-29].

Існують різні прийоми роботи з карикатурами. Аналіз історичних карикатур передбачає ряд питань:

1. Чи впізнаєте ви персонажі, зображені на карикатурі? Якщо це реальні люди, то назвіть їх. Яке вони посідали становище в суспільстві на момент створення карикатури?

2. Перевірте дату видання карикатури. Якій події чи питанню присвячена карикатура?

3. Що ви знаєте про цю подію чи питання, а також про осіб, зображених на карикатурі?

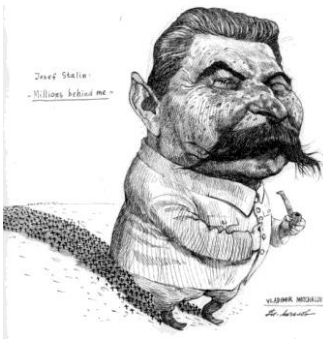
4. Що означає підпис під карикатурою? Вона смішна чи іронічна? Якими засобами досягається той чи інший ефект?

5. Укажіть усі символи, що використовуються карикатуристом. Чому художник використовував саме ці символи?

6. Персонажі зображені позитивно чи негативно?

7. Яке ставлення карикатуриста до змісту карикатури? Воно позитивне чи негативне? [5, с. 38].

Пропонуємо приклад алгоритму розбору карикатури Володимира Мочалова «За мною мільйони», яка була надрукованою у журналі «Крокодил» (Рис. 1).



1. Чи впізнали ви головного героя карикатури? Які художні засоби застосує автор, щоб зобразити його?

2. З якою метою було обрано саме такі розміри Й. Сталіна? Як це демонструє проведену ним політику?

3. Позаду ми бачимо безліч надмогильних хрестів – довжелезне кладовище, яке тягнеться далеко за межі нашого кругозору. Однак емоції на обличчі вождя СРСР зовсім не передають суму чи жалоби. Які ж емоції

ви спостерігаєте? Нехай кожен виділить по дві риси характеру, які можна дати Й. Сталіну, дивлячись на цю карикатуру.

4. Чи помітили ви якісь символи на зображенні? Про що це свідчить?

5. Висловіть своє ставлення до періоду правління Й. Сталіна. Чи погоджуєтесь ви з інтерпретацією автора?

6. Яку оцінку ви даєте напису на карикатурі «За мною мільйони»?

7. Чи знаєте ви якісь цікаві факти про політику Й. Сталіна під час Другої світової війни? Яким було ставлення до нього глав інших держав.

Можна запропонувати учнів підготувати останнє завдання на наступний урок, написати есе чи підготувати презентацію з даної теми.

Підсумовуючи, відзначимо, що карикатури зображують особу або подію із навмисним перебільшенням характерних їм рис. Розглядаючи конкретні карикатури Володимира Мочалова, зокрема, присвячені Й.Сталіну, ми візуально демонструємо старшокласникам його справжнє обличчя та нехтування ним людським життям. Проблемні

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
запитання під час розбору сприяють розвитку критичного мислення.
Учні краще запам'ятовують опрацьований матеріал, кожен має змогу
висловити своє ставлення до оціненої події.

Література

1. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. Учение о методах. Теория урока. М.: Просвещение, 1968. С. 49-114.
2. Гора П.В. Методические приёмы и средства наглядного обучения истории в средней школе. М.: Просвещение, 1971. 230 с.
3. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 192 с.
4. Никифоров Д.Н., Скляренко С.Ф. Наглядность в преподавании истории и обществоведения. М.: Просвещение, 1964. 326 с.
5. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2005. 328 с.

* * *

*Б. Роговий, учень Пирогівської ЗОШ І-ІІІ ступенів
Глобинського району Полтавської області*

СПОГАДИ, НАВІЯНІ СТАТТЕЮ

Переглядаючи часопис «Рідний край» за 2014 рік (№2(31)), натрапив на статтю Віктора Ревегука та Надії Кочерги «Просвіти» Полтавщини в умовах німецького «нового порядку» 1941-1943 рр.». Завдяки їй отримав досить детальний екскурс в діяльність українських «Просвіт» у роки окупації та персоналії, що були з ними пов'язані.

Також у цій статті побачив прізвище Нечай Андріяна Федоровича – активного учасника Градизької «Просвіти» тих років. І зараз же пригадав, що саме це прізвище запам'яталося зі спогадів мого прадіда – українського письменника, лауреата Шевченківської премії (1992) – Рогового Феодосія Кириловича.

Феодосій Роговий пригадував, що Нечай Андріян Федорович був у нього учителем української мови і літератури в роки навчання (перед самим початком Другої світової війни) в Жовнинській середній школі колишнього Градизького району, яку закінчив у сумнозвісному 1941 році (перед цим навчався у Пугачівській початковій та Морозівській семирічній школах цього ж району. У 50-роках ХХ століття вся та місцевість була затоплена водою при спорудженні Кременчуцької ГЕС).

Кілька речень зі спогадів: «...запам'ятав тому, що кілька разів він (Нечай А.Ф. – Ф.Р.) рятував нас із моїм однолітком Павлом Давиденком, тяжко поранилим на дніпровській переправі, від німецької неволі...»

Перед війною сам Андріян Нечай підозрювався в українському націоналізмі та можливій участі у відомій СБУ (Спілка визволення

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету України). Саме це йому пригадали вже німецько-фашистські прихвостні-поліцаї в часи окупації.

Заарештованого вчителя спочатку доставили до Градизька, до місцевої тюрми. Через кілька днів туди ж забрали і кількох хлопців-випускників, які часто навідували Андріяна Нечая ще в Жовнині.

Одного разу (це знову зі спогадів Феодосія Рогового), будучи в тюремному підвалі, учитель попросив хлопців знищити по кілька списаних папірців, які поліцаї залишили непоміченими. Віддав їх саме в той момент, коли його забирали на черговий допит. Хлопці ледве встигли проковтнути все те.

Через якийсь час юнаків відпустили, а вчителя відправили до Кременчуцької в'язниці, де пізніше і розстріляли, як члена «Просвіти» та учасника українського підпілля.

Самого Феодосія Рогового з однолітками староста та поліцаї передали в 1943 році окупантам, а ті – відправили на каторжні роботи до Німеччини.

Феодосій Роговий працював на шахтах Рурського кам'яновугільного басейну. З його слів: «мов той галерник із невольних козаків, бо шахта була стара, глибока (1620 метрів), а довбати вугілля відбійним молотком можна було тільки на колінах, а то й лежачи – так низько в забої».

Після звільнення англо-американськими військами Ф. Роговий був переданий в кінці 1945 року радянській військовій адміністрації. Вона ж відправила його до Підмосков'я на евакуйований туди Краматорський машинобудівний завод імені Й.В.Сталіна – на «перевиховання, як того, хто працював на окупанта». Цей неіснуючий гріх йому довелося спокутувати все життя.

Додому він повернувся в 1947 році, де й дізнався, що його батько – Роговий Кирило Лукович (1901–1944) – загинув на війні і похований на Кіровоградщині.

Ось так трагічно переплелися долі людей, які намагалися вірно служити Україні та її народу.

* * *

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

*Ю. Губаньов, студент II курсу
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.)*

СТАРОГРЕЦЬКИЙ ПОЛІС І ОСОБИСТІСТЬ

Якщо соціальною основою цивілізацій Стародавнього Сходу є сільська община, котра породжує розвинуту бюрократично-деспотичну надбудову, то фундаментом античного суспільства та його культури є поліс – міська община, спільнота вільних повноправних громадян. Унікальність середземноморського культурного простору, класичного світу – це унікальність поліса.

Саме в умовах полісного буття сформувався специфічний стиль світосприйняття, мислення, поведінки стародавніх греків, саме поліс зумовив їхній спосіб життя і культурну свідомість.

Головна тенденція полісного життя стимулює громадянську рівність. Полісу потрібні такі громадяни, в яких все спільне, які максимально схожі одне на одного. Полісна істота вірить у примат колективу над собою, схиляється перед авторитетом спільного, загального в кожному питанні. Полісна людина не автономна, автономним є громадянський колектив. У полісі здійснюється імператив – жити, як усі, як живе сусід, не гірше й не краще. Жодний громадянин не повинен мати ніяких переваг над іншими, тому вибори посадових осіб у грецькому полісі проводилися шляхом жеребкування. Без урахування підготовки, здібностей, компетентності чи заслуг кандидатів.

Тенденція до громадянської рівності в полісі створювала загрозу для розвитку особистості. Досить популярним і поширеним в історико-культурній літературі є уявлення про те, що полісний грек не був особистістю. Так, російський дослідник І.Кон у праці «Відкриття «Я»» приходить до висновку, що коли стародавній грек і відчував себе особистістю, то далеко не повною мірою й зовсім не так, як сучасна людина.

На те, що греки не відчували себе особистістю, указують: Ж.-П.Вернан, О.Лосєв, В.Ярхо. Головна причина відсутності особистості в античній культурі, на думку названих авторів, – це полісний колективізм, примат общинного соціуму над індивідом.

Чи справді стародавній грек не відчував себе особистістю, чи дійсно полісний колективізм не давав можливості розвиватися унікальним якостям кожної особистості? Розгляд цих проблем і буде головною метою нашої статті.

Як стверджують історики Античності, поліс – це спільнота громадян, громадянська община. З соціологічного погляду, поліс – надзвичайно міцний соціальний організм із високим рівнем солідарності, який не знає відчуження повноправних громадян. Головним у життєдіяльності полісної громади є специфічний характер функціонування влади та організації соціального життя. Суб'єктом влади в полісі є весь громадянський колектив. Усі повноправні громадяни спільно обговорюють політичні проблеми, спільно приймають рішення, спільно їх виконують – і все це здійснюється на основі правової рівності. Дух колективізму визначає майже всі прояви життєдіяльності поліса, поведінки його громадян – від спільного бою у складі фаланги до спільного відвідування театру й навіть спільного харчування.

Як відомо, полісна інфраструктура управління, надбудова влади складається зазвичай із таких головних елементів, як еклесія(збори повноправних громадян), булле(рада), колегія магістратів (серед головних магістратур – архонат і стратегія). Судову владу здійснював суд присяжних (геліея). Варто ще раз наголосити, що в класичному полісі не існувало монополій на владу. В умовах постійної ротації влади, коли склад магістратів, булевтів, пританів, геліастів періодично змінювався, виникнення полісної бюрократії було неможливим.

Тенденція до громадянської рівності в полісі вносила корективи в економічну диференціацію громадянської общини, адже принцип рівності заперечує поділ на бідних і багатих, він вимагає певної економічної гомогенності в суспільстві. Полісна практика демонструє відсутність такого поділу. В общині багатство поставлено під контроль громади, у нього є міра, визначена полісними законами, традиціями, рішенням народних зборів тощо.

Головним життєвим інтересом стародавніх греків була політика. Замикатися у приватному житті, бути нейтральним або стороннім, жити в стані відчуження від громадянських справ не дають можливості ні традиція, ні мораль.

У політиці завжди втілюється життєвий ідеал, здобувається слава, тут і тільки тут може бути адекватно продемонстровано, що означає бути хорошим греком. Головною категорією полісної етики є arete. Вона охоплює так складові, як мужність, поміркованість, розсудливість, справедливість. Ця система грецьких чеснот, акумульованих у слові arete, створювала ідеальний портрет людини, якою вона повинна бути, зумовлювала поведінку громадянина та гарантувала адекватність полісного індивіда своєму соціальному оточенню.

Абсолютно антиполісною постаттю є особистість грецького тирана – незаконного самодержавного правителя міста. Він був

руйнівником не тільки суспільного і морального порядку, він руйнує порядок самих речей, порядок природи – адже він порушує не лише міру громадянина, а й міру людини взагалі.

Полісна етика наголошує на абсолютній ірраціональності та деструктивності тиранічної влади. Те ж саме робить антична політологія, й навіть, Платон, який хотів використати тирана Діонісія, досліджує по суті негативну діалектику тиранії та створює образ самотньої особистості, картину її психологічного виродження, втрати душевної рівноваги. Тиран належить до типу людини гібристичної. Гібрис – це недотримання власної міри, порушення кордонів свого місця. Гібристичній особистості властиві такі риси, як пиха, хвастощі, непомірні претензії, виклик богам і людям.

Майже ідентичну огиду та антипатію, що й грецький тиран, викликає в громадянській свідомості постать східного деспота. Крехи і ксеркси втілюють квінтесенцію всього полісного. Східний деспот даремно хизується колосальним багатством, розкішним комфортабельним життям, армією слуг і рабів, але істинне щастя невідоме царю, тому в галереї полісних антигероїв деспот – друга після тирана особистість.

Третій антиполісний персонаж – індивідуаліст. Полісна ментальність ставила приватну справу і власний інтерес на останнє місце в ієрархії цінностей. Спочатку треба думати та дбати про «вітчизну», місто, спільноту, служити цілому, потім – про родину, й тільки опісля подбати про себе. Якщо індивід не встигає подбати про себе як слід, забуває або занедбує власні справи, то така практика не шкодить його суспільній репутації – навпаки, тільки така людина вважається по-справжньому ефективною.

Як бачимо, тип індивідуаліста був соціально не визначеним, на відміну від суспільно-політичної конкретності тирана і деспота. Його характеризує певна етика поведінки – дефіцит комфортності, що переростає в конфліктність, дистанція між ним і общиною, самотність. В архаїчну та класичну добу старогрецького поліса індивідуалісти не поширені, кожного разу це прикрий виняток із правила, casus: філософ типу Геракліта, який посварився з співгромадянами (адже для нього одна людина може бути кращою за багатьох; поет Архілох, що пропонує свій меч тим, хто більше заплатить). Індивідуаліст – злий демон поліса, причина нещастя та катастроф міста, часто – відвертий зрадник, і тому громада таврує його ім'я прокляттям.

Ще одна серйозна загроза полісному колективізму – святотатці, релігійні злочинці та атеїсти. Їхня присутність у полісі запламовує всіх громадян, адже греки вірили в те, що за гріхи, злочини однієї людини відповідають усі мешканці міста. З історії афінського поліса відомий реальний факт Кілонового осквернення (вбивство у храмі) – й

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
відповідного ритуального очищення міста. Зрозуміло, чому пізніше Сократ здавався таким небезпечним афініям, адже йому інкримінувався саме релігійний злочин. Але класичним злочином святотатців проти поліса став злочин так званих гермакопідів, у якому звинувачували афінського стратега Алквіада (пошкодження герм і профанація релігійних таїнств).

У боротьбі з індивідуалізмом поліс поводить себе, як справжній тиран, – переслідуванню піддаються найяскравіші, непересічні особистості, наприклад видатні, але підозрілі політики, що стають жертвами афінського ostracismu в V столітті до н.е., або філософи, які дратують оточуючих сміливістю мати власну думку про світ, ідти всупереч традиції. Крім Сократа, жертвами переслідувань стали такі непересічні особистості, як Анаксагор, духовний наставник Перикла, а також софіст Протагор, книги якого були спалені в Афінах.

Полісне виховання ставить за мету утвердження громадянської дисципліни, винищує в зародку анти полісний морально-психологічний комплекс індивідуаліста, його небезпечні сили і потенції: волю до влади, зажерливість, прагнення надмірного багатства, а також хтивість, тобто неконтрольоване прагнення до насолоди, адже індивідуалісти часто виступають як свідомі носії життєвого гедонізму. Молодіжна ексцентрика, шокуюча, модна поведінка Алквіада, який дозволяє собі зайве, скандальне й сенсаційне, заздалегідь запрограмовані на осуд, «Псування молоді» Сократом, наслідком котрого є саме такі Алквіади, теж розцінюються як державний злочин.

Таким чином, для характеристики типової полісної ментальності аксіології громадянської общини нами продемонстровано спектр неполісних явищ. Аналізуючи полісні імперативи, можна сказати, що цей колективістський традиційний тип соціуму був би ворожим сучасній людині з її прагненням до індивідуальної свободи та творчості. Але греки мали всі підстави пишатися полісом. Міцний, згуртований, монолітний полісний мікросвіт довів не тільки величезну життєздатність і переваги над східним деспотичним соціумом, але й забезпечив життя і розвиток кількох пересічних, винятково творчих поколінь в історії Еллади.

* * *

*Е. Дарюга, студент II курсу
(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.)*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН І ДЕРЖАВИ У СТАРОДАВНІЙ СПАРТІ

Стародавня Спарта – незвична і найбільш загадкова держава античної Греції. Така репутація стійко закріпилася за нею уже в давнину і зберігається до сьогодення. Уже сама історія Спарти містить

у собі парадокс, що вражає дослідника. Дійсно, будучи однією з найсильніших держав Стародавньої Греції, користуючись незаперечним міжнародним авторитетом, спартанський поліс залишався економічно відсталим. До того ж, Спарта не дала світу ні одного відомого поета, філософа чи оратора.

У старогрецькій літературі виник цілий цикл переказів, новел, анекдотів, пов'язаних зі Спартою та спартанцями. Разом усі вони складають міф про Спарту. Для сучасного дослідника спартанська легенда викликає інтерес тим, що це є перший в історії людства зразок політичної міфотворчості, яка виробила погляд на Спарту, як на ідеальну державу, громадяни якої зуміли якнайкраще вирішити усі свої внутрішні проблеми і завдяки цьому позбавитися політичних конфліктів і безладдя.

Вплив спартанської легенди виходить далеко за межі античної епохи. Так, ідеалізували спартанську державу історики епохи Відродження і Нового часу, а своєї кульмінації така оцінка досягла у фашистській історіографії, що зараховувала спартанців до горезвісної вигаданої «вищої північної раси» і вбачала у спартанських порядках гармонійний прояв північного дорійського чи арійського духу.

Найскладнішою проблемою при вивченні історії Стародавньої Спарти є проблема типологічної належності спартанського суспільства. До якого типу полісу належить Спарта? Чи можна класифікувати Спарту як олігархічний чи аристократичний поліс, чи як демократію? Чи, можливо, у Спарті склався особливий тип монархії? Означена проблематика остаточно не вирішена в історичній літературі та зберігає свою актуальність.

Отже, зупинимось на характеристиці історичних умов, що впливали на формування спартанського полісу.

Після падіння мікенської цивілізації в XII – XI столітті до н.е. на Пелопоннесі, як і по всьому в Греції, проходили безперервні переселення племен – як прибульців, так і місцевих. Ахейців й іонійців, які населяли півострів у II тисячолітті до н.е., частково залишили свої землі й тікали на схід, частково були відтіснені у гористі райони Пелопоннесу.

Найродючіші землі на Пелопоннеському півострові були заселені войовничими племенами дорійців. Саме дорійці в X столітті до н.е. заснували на березі річки Еврот поселення Спарта, яке пізніше дало назву всій державі. У продовж XI – VIII століть до н.е. спартанці вели запеклу боротьбу з ахейцями за Лаконію. Боротьба закінчилась завоюванням Лаконії, у процесі якого визначилися особливості суспільного ладу Спарти – спартанське суспільство було поділено на три стани: повноправні громадяни – спартіати, підкорені раби – ілоти і вільні, але не повноправні періеки.

Важливе місце в ранній історії Спарти займає період Мессенських воєн. Приблизно з середини VIII століття до н.е. у Спарті, як і в інших грецьких полісах, став відчуватися земельний голод. Проблема перенаселення рецьких територій вимагала свого вирішення, і спартанці це зробили по-своєму. Замість того, щоб подібно до інших грецьких полісів шукати вихід із ситуації в колонізації та освоєнні нових заморських територій, вони знайшли його у розширенні власної території за рахунок ближніх сусідів. Головним об'єктом спартанської експансії стала Мессенія, багата і родюча область на південному заході Пелопоннесу.

Боротьба з Мессенією була тривалою і запеклою. Наприкінці VII століття до н.е. Мессенія була завойована, а місцеві жителі – перетворені в рабів-ілотів. Таким чином, держава у стародавній Спарті була створена в ході завоювань великих територій та чужих земель, для панування над якими спартанці встановили особливий тип держави.

До періоду Мессенських війн відноситься і серія реформ, проведених легендарним спартанським законодавцем Лікургом. Вони спрямовані на посилення панування спартанців над підкореним населенням.

Щодо Лікургівського авторства законів Спарти існує декілька точок зору. Частина дослідників відзначає існування особливого культу Лікурга, що виник до появи законодавчих інститутів. Одночасно з цим визначається, що спартанські звичаї глибоко пов'язані з первісною суспільною організацією. Вони розвинулися з глибин людського суспільства, незалежно від будь-якого законодавця.

Прихильники іншої теорії стверджували, що давні дорійські закони, поступово забуті, були відновлені прихильником старого ладу – спартанцем Лікургом, який жив десь у VIII – VII столітті до н.е. За переказами Плутарха, Лікург оприлюднив ретру, у якій стисло виклав основні принципи спартанського способу життя.

На основі ретри Лікурга була сформована політична система стародавньої Спарти. Найвищим органом влади у спартанському полісі були народні збори (апелла), що складалася з воїнів спартанців у віці не молодше 30 років. Народні збори відбувалися раз на місяць. На них велися дискусії щодо війни та миру, обиралися геронти та ефори. Однак апелла не мала права обговорювати питання, а лише могла голосувати «за» чи «проти».

Важливу роль у політичному житті Спарти відігравала герусія, що складалася з 2 царів і 28 геронтів, не молодших 60 років. Геронти обиралися на народних зборах пожиттєво з найвпливовіших спартанських родів. Вони готували всі рішення на народні збори, контролювали фінансову, військову, судову систему полісу. Герусія не

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
підкорялася народним зборам, більше того, геронти мали право відмінити рішення апелли.

Не менш авторитетним органом влади спартанської держави була колегія 5 ефорів, що обиралися на народних зборах із числа всіх спартанців. Повноваження ефорів були широкими і різнобічними. Ефори відповідали за стабільність спартанських порядків. Вони супроводжували царя в похід й контролювали його дії. У руках ефорів знаходилась вся зовнішня політика і дипломатія Спарти. Аристотель порівнював владу спартанських ефорів із владою тиранів, одноосібних правителів старогрецьких полісів: «Оскільки повноваження ефорів дуже великі, то їхня влада схожа на владу тиранів».

Впливовим і авторитетним органом влади стародавньої Спарти був інститут царської влади. У Спарті правили два царі, які належали до двох династій – Агіадів і Еврипонтидів. Вони командували ополченням, виконували функції жерців і відали судовими справами, пов'язаних із сімейним правом.

Однак носіями верховної влади спартанські царі не були. Вони підкорялися волі народних зборів, рішенням герусії та жорсткому контролю зі сторони ефорів. Тому монархією спартанську державу назвати не можна. Це дає нам підстави говорити, що створений державний лад Спарти важко однозначно віднести до типової форми політичної організації грецького полісу.

Отже, найскладнішою проблемою при вивченні історії стародавньої Спарти є типологічна належність спартанського суспільства. Більшість істориків, які досліджували цю проблему, обмежуються тим, що зараховують Спарту до розряду «відсталих» аграрних держав.

Безумовно, що економічна відсталість зближує в якійсь мірі стародавню Спарту з такими архаїчними формами грецького суспільства, як міста дорійського Криту, фесалійські та беотійські поліси, етноси Локриди, Еліди, Етолії тощо. Але ж однієї цієї ознаки недостатньо, щоб стверджувати про історичну однотипність усіх цих соціальних структур. Адже Спарта, на відміну від вищеназваних полісів, була однією з найсильніших держав Стародавньої Греції.

Деякі автори, не бажаючи затрудняти себе пошуком точних дефініцій, називають Спарту «історичним курйозом», «аномалією», для якого немає і не може бути ніяких аналогій в історії не лише Стародавньої Греції, але й всього античного світу. До цієї групи істориків відноситься відомий німецький античник В. Еренберг, який стверджував, що «Спарта – це держава, що ніколи не мала нічого спільного зі справжньою сутністю поліса».

Цікаво, що той самий Еренберг в іншій праці називає Спарту ледве не першою грецькою державою, що встановила у себе конституцію

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
полісного типу (мається на увазі «Велика ретра» другої половини VIII століття до н.е.). Подібні суперечливі судження про одну й ту ж державу свідчать про складність проблеми типології спартанського полісу. Німецький історик Р. Пельман у праці «Історія соціального питання і соціалізму в античному світі» визначив спартанську соціально-політичну систему як особливий «воєнний тип суспільства», в якому, уперше в історії, було побудовано соціалізм. Пельман підкреслює державницький характер такого соціалізму, адже держава насаджувала рівність між спартіатами і слідувала, щоб така рівність зберігалася.

Сучасні історики (Балух В.О., Макар Ю.І.) більш обережно говорять про олігархічний характер спартанського полісу. Спарту стали називати «аристократичною республікою», а ознакою аристократизму є, знову ж таки, влада герусії, до якої обиралися лише представники спартанської аристократії.

Таким чином, типологія спартанського полісу в історіографії суперечлива й неоднозначна. Спартанську політичну систему важко віднести до однієї конкретно-історичної форми полісу. Цей факт ще раз підтверджує думку, що Спарта – одна з найзагадковіших держав античності.

* * *

*М. Картьянц, студент IV курсу
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)*

МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Ранні міфологічні системи слов'ян (зокрема, східних) чітко відображають трансформаційний перехід від демонологічного до міфологічного світоглядів, але цей перехід складно визначити на етнічному рівні. Проблема полягає у тому, що ідентичність вірування і етносу (особливо на ранніх етапах творення) взагалі погано простежується. Наприклад, вся українська демонологія і міфологія переважно слов'янська. Це ми помічаємо і за персонажами богів, і за структурою демонічного світу, і за взаємозв'язком між типом вірування та характером господарства населення. Проте, слов'янська система у свою чергу сформована на потужній індоєвропейській основі, яка свідчить про те, що кожен вище названий аспект глибший та структурно складніший.

У своїй невеликій розвідці ми спробуємо проаналізувати значення космогонічних і теогонічних міфів як важливих складових елементів світоглядної системи. Крім того, ми спробуємо розкрити характер взаємозв'язку між індоєвропейською та слов'янською системами,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
демонологічним і міфологічним світ оглядами на прикладі східнослов'янського етнічного середовища.

Проблеми дослідження міфології та демонологічного світогляду східнослов'янського етносу у різні часи становили значний інтерес для багатьох науковців. Зокрема, вагомим внеском стали праці таких дослідників як С. Максимова, І. Нечуй-Левицького, О.Знойка, Хв.Вовка, Г. Лозко, Г. Булашева, Б. Рибаківа, В. Сєдова, Ю. Павленка, В. Гнатюка, Н. Велецької.

Слов'яни у мовно-культурному відношенні – нащадки індоєвропейських племен, що близько II тис. до н. е. розселились на території Східної Європи. Зокрема, можна чітко простежити спільні елементи в світоглядно-міфологічних уявленнях стародавніх слов'ян та інших народів індоєвропейської мовної групи, в тому числі таких віддалених, як індійці, іранці, хети, греки. Можна припустити, що слов'яни належать до порівняно молодих етнічних груп і виділились із середньоєвропейської мовно-культурної спільноти тоді, коли деякі індоєвропейські народи мали вже довгу історію.

Вищезазначене окреслює як труднощі, так і перспективи дослідження світогляду стародавніх слов'ян. Народна пам'ять не зберегла в цілому довершеному вигляді ні давньослов'янської міфології, ні специфіки давніх вірувань. Якщо староіндійські пам'ятки збереглись в усній традиції від XVII ст. до н.е. – часів, що відповідають розселенню, імовірно, індоєвропейських племен культури шнурової кераміки на території Східної Європи, то в епосі східних слов'ян стародавні теми витіснені або переосмислені під впливом пізніших подій – передусім боротьби проти золотоординського ярма, а в Україні їх затіняють ще сильніші пізніші мотиви боротьби проти турків, татар, проти національного та соціального гноблення польських феодалів. Неабияку роль у розриві традицій відіграла християнська церква, тривала боротьба якої проти залишків язичництва звела майже нанівець прадавні перекази.

Однак зібраний дослідниками XIX-XX ст. величезний фактичний матеріал дає змогу реконструювати основу давньослов'янської міфології та дохристиянських вірувань. При цьому треба враховувати, з одного боку, різноманітність варіантів міфології та племінних вірувань і культів, що позначилось і на термінології, і на традиціях; з іншого боку – тісну спорідненість давньослов'янської міфології з міфологією далеких предків усіх індоєвропейських народів, основні риси якої сучасна наука відновлює з високим ступенем імовірності.

Окремі дослідники відзначають, що світорозуміння у слов'янській міфології описується в дуалістичній формі (через парні протилежності), що визначає просторові, часові, соціальні характеристики світу. Серед дослідників східнослов'янської міфології

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
можна виокремити групу дослідників, що відстоюють наявність подвійних протиставлень чи бінарних опозицій, які визначають структуру міфологічних уявлень. Вони реалізуються через існування таких парних понять як щастя – нещастя, життя – смерть, чоловіче начало – жіноче начало, небо – земля і так далі.

Порівняльно-історичний аналіз основних міфологічних систем переконує, що при всій своїй різноманітності міфи народів світу мають багато спільних рис, тем і мотивів. Тобто можна зробити висновок, що всі міфологічні системи і окремі уривки міфів є залишками чи не єдиного джерела, даного людству з незапам'ятних часів. За тематикою міфи можна поділити на кілька циклів: 1) космогонічні – про походження життя (сотворіння світу); 2) антропогонічні – про створення людини; 3) тотемічні – про тотемічних предків окремих племен, в основі яких лежать фантастичні уявлення про походження племені від певних тварин; 4) календарні – про річні цикли природи та обряди, пов'язані зі зміною пір року; 5) есхатологічні – про потойбічний світ та передбачення майбутнього; 6) історичні чи культурно-біографічні – про життєві випробування і діяння окремих героїв (тобто, перехідні від опису міфічних божеств до подвигів героїв-людей).

На практиці тематика міфів часто тісно перепліталась. Так, наприклад міфи про створення світу пов'язувалися з описом та характеристикою божеств. Одним з найархаїчніших є міф про створення світу. У всіх індоєвропейських народів є міф про так звану "живу воду", напившись якої людина набувала великої сили, хворі одужували, зцілювалися. Є сюжети про добування героями цієї води. На противагу їй існувала ще й "мертва вода", яка відбирала в людини життя, нею користувалися злі сили.

До реліктів давньослов'янських вірувань, що пов'язані із традиціями міфологічного мислення, належать і численні залишки загальнопоширених культів. Одним із головних був культ вогню. Слов'яни вірили в небесне походження вогню, який Бог передав людям через громові стріли. Звідси й віра у святість домашнього вогнища. Саме з культом вогню пов'язані різноманітні обряди та магічно-ритуальні дії. Так, витопивши піч, господиня ставила в неї горня з водою та кидала трошки дров – своєрідне жертвоприношення домашньому вогнищу. Важливого значення надавалося і ритуально-очисній функції вогню (обкурювання димом, символічне спалювання, переведення через вогонь, аби позбутися хвороби, відвернути злих духів тощо). З цією ж метою вогонь використовувався у купальських, весільних та інших обрядах.

Священні властивості приписувалися і воді, до якої слід було ставитися обережно, щоб не осквернити. Особливо цінувалася так

звана непочата вода, яку треба було набирати з трьох чи семи криниць до сходу сонця. Чудодійна сила приписувалася замовленій, нашептаний воді, над якою проказав примовку знахар. Культ води відбивався й у звичаях кидати гроші в криницю, в річку як викуп за душу потопельника тощо. Культ грози був пов'язаний із давнім слов'янським богом Перуном. Він зберігся у народній свідомості у пізнішому християнському трактуванні боротьби пророка Іллі з нечистим. Народна уява наділяла громові стріли магічними властивостями, вони вважалися помічними при лікуванні різних недуг.

Як вже зазначалося, наші предки поклонялися силам природи, як і більшість індоєвропейських народів. Так, у Густинському літописі містяться згадки про культ дерев, рік і джерел. Наприклад, Сварога слід вважати богом неба й вогню, грецькі мандрівники порівнювали його з Гефестом, а Дажбога з Геліосом (сонцем). Проте згодом в окремих східнослов'янських народів його образ замінювався, деталізувався та витіснявся новими кльтами.

Розглядуваний нами період у світоглядно-релігійному плані був часом, коли "зустрічалися" вже досить розвинуті демоністичні уявлення зі сформованим політеїстичним язичництвом; час глибоких релігійних колізій у свідомості індивіда як особистості, що виділялася з первісної общини і все активніше шукала світоглядних та морально-ціннісних орієнтацій для реалізації своєї потреби в діяльності. З виділенням індивіда з родової общини та усвідомленням ним себе як особистості безпосередньо і пов'язано процес формування образів богів спершу з широким використанням того матеріалу, який давала демоністична міфологія.

* * *

*А. Конашенко, студент III курсу
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)*

ПІЗНІ НАЦІОНАЛЬНІ (ЕТНОДЕРЖАВНІ) РЕЛІГІЇ ТА ЇХ ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

Появу цього типу релігій традиційно пов'язують із кризою рабовласницького ладу і переходом до феодальних відносин, коли релігія починає виконувати функцію ідеології, спрямованої на експлуатацію соціальних низів, захист класових інтересів, освячення соціальної нерівності тощо. У такій акцентації саме цих соціально-економічних чинників явно проглядається соціологізаторський підхід, який не враховує інших факторів: гносеологічних, психологічних, історичних тощо.

Наявний у релігієзнавстві поділ усіх релігій на родо-плем'яні, національні та світові базується на поширених донедавна уявленнях про формаційні етапи етноісторії. Проте уточнення, які були зроблені

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
останнім часом щодо загальних етнологічних термінів, зокрема етносу та нації, виявляють недосконалість запропонованого поділу. Є велика кількість релігій, які за своїми характеристиками переросли рамки родів і племен, але не стали ще ознакою нації в політичному значенні. Загалом, на момент, коли постає нація як етносоціальний і етнополітичний організм у межах державних чи територіальних кордонів, де люди об'єднуються за історичним та етнічним походженням, мовою, територією, економічним життям, психологічним складом, що виявляється у спільній культурі, певній соціальній структурі, розвитку економічних зв'язків та самосвідомості, етнічні релігії, як правило, самі еволюціонують у позаетнічні, тобто світові, або замінюються ними.

Вважається, що будь-яка наступна стадія релігій, будучи відображенням історично значущих суспільних відносин, не має своїх власних внутрішньо-релігійних підстав для трансформацій. У даному разі заміна народних релігій народно-державними постає результатом заміни специфічних суспільних відносин, їхніх структурних і функціональних елементів. Вчені застерігають вбачати в тому чи іншому типі релігій лише соціальні або економічні причини, лише рівень і якість відображення суспільних відносин. Треба враховувати також історично змінні відносини між людиною і спільнотою, в якій життєдіє людина.

Приймаючи певну невизначеність та умовність терміну "національні релігії", але, не знайшовши кращого, дослідники пропонують вживати саме населення певного народу і діють у межах конкретної держави, тобто в рамках державних народів. Зрозуміло, що державні народи – це не нації в сучасному розумінні цього слова. Відомо, що не соціально-політична; а кровноспоріднена єдність лежала в основі первісних держав. Тому більш вдалим був би термін "державно-народні" або "народно-державні релігії". Проте поняття "національна релігія" вже закріпилося у свідомості і є широковживаним як у релігієзнавстві, так і в етнології, політології, історії.

На відміну від народних релігій, народно-державні тісно пов'язані із формуванням самобутніх, достатньо розвинутих суспільств, які базувалися на високій землеробській культурі, коли з'являється чіткий розподіл праці, що веде до інтенсивного обміну, професіоналізації господарювання, формування міської культури і сильної державної влади. Активізація економічних, культурних, торговельних зв'язків між народами, взаємопроникнення цих культур сприяли зростанню міграції населення різних країн, масштабним зрушенням на ринку праці, централізації держав, які були зацікавлені в уніфікації релігій, культів, у зменшенні віросповідної розмаїтості на їх територіях.

Народно-державні релігії це результат ще більшого релігійного синкретизму. Сформувавшись у надрах народних релігій, вони пережили відповідну еволюцію в період становлення національних держав. До складу цих релігій увійшли різні компоненти навіть первісних релігій, тобто вони містять у собі частку родоплем'яних культів, анімістичних народних вірувань тощо. При збереженні в них залишків одухотворення навколишнього середовища (у вигляді духів і богів) на перший план висувається обожнення людських почуттів, переживань, психологічних станів (бог мудрості, бог любові тощо). Власне, для цього етапу характерна поява самого поняття "Бог". Багатобожжя, характерне для народних релігій, дістає свій подальший розвиток у процесі виділення якогось одного бога як головного, виникає таке явище, як генотейзм, який поступово переростає у монотейзм.

На думку М.Вебера, національні боги – функціональні боги. Вони відігравали певну роль захисника інтересів спільноти, яка його шанувала, могли навіть боротися з іншими, подібними до них чужими богами, боротися так, як ворогував із своїми сусідами їх народ.

Стає очевидною необхідність у витлумаченні та поясненні, що таке Бог, які його прояви. З'являється і формується віровчення у вигляді певних релігійних принципів, вищих істин, моральних заповідей, канонів, догматів. З'являються народні боги, спасителі, месії. Усе це закладається у віроповідні джерела, так звані святі книги, у вчення пророків цих релігій тощо. Тривалий час ці джерела існують в усній формі, але з часом починають записуватися.

Саме в рамках народно-державних з'являються перші богословські рефлексії, виникають складні релігійно-міфологічні системи, релігійно-філософські концепції, які пояснювали світобудову, природу і сутність людини, характер її відносин із Богом та своїми одновітряними, потойбічне життя тощо.

Поступово релігії цього типу перетворюються із релігій ритуалізму в релігії, які ґрунтуються на внутрішньому переконанні. Це веде до уніфікації, а відтак і до спрощення культу, жертвоприношень. Відтепер жрецем міг стати будь-хто, а не тільки нащадок жреця, з обмеженими, порівнюючи із попереднім статусом, функціями, які зводилися тільки до культових, а сам жрець перетворювався у своєрідного державного службовця з відправи культу. Змінюється роль віруючих у культовій діяльності. Вони виступають вже не пасивними спостерігачами, а активними учасниками богослужінь, ритуалів.

Саме на стадії народно-державних релігій ми можемо говорити про остаточне відокремлення духовної влади від світської. Світська влада не просто сакралізується і освячується жрецями. Відбувається освячення соціального устрою суспільства, священним визнається

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
поділ суспільства на варни, касты, верстви, класи. Духовна влада отримує небувалу силу в суспільстві.

Як правило, ці релігії знають свого родоначальника, життя якого з часом міфологізується, сакралізується, в результаті чого він одержує статус бога.

Саме на час розквіту національних релігій припадає активне будівництво храмів як дому божого, як усипальниці родоначальника або сховище його залишків.

Захищаючи інтереси певного народу, окремої держави, релігія перетворюється на ідеологію, тобто стає державною релігією. Тому роль такої релігії не можна обмежувати рамками соціального пригнічення та утисків. Адже вона при цьому є не стільки способом експлуатації пригноблених та засобом панування вищих верств, скільки національно-державною ідеєю, яка, незважаючи на становість суспільства, об'єднувала народ в єдину державу, робила його власне народом. Врахуємо, що народ ніколи не був політичне та соціально єдиним організмом. Проте ні соціально-політична, ні державна спільність не змогли замінити саме етнічність (кровноспорідненість).

Показовою для розуміння сутності етнічних, зокрема народно-державних релігій є трансформація єгипетської релігії – монотеїстичного культу Амона. Амон – це етнічний бог єгиптян, який зосереджував у собі всі місцеві народні (етнічні) традиції. Саме тому спроба фараона Аменхотепа IV (Ехнатона) провести релігійну реформу, замінивши культ Амона на культ нового бога Атона, який більше відповідав інтересам централізованої держави, зустріла

* * *

*А. Павліченко, студентка III курсу
(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)*

СКАНДИНАВСЬКІ САГИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В сучасній пострадянській історіографії за «легендарними сагами» закріпилась слава художньої літератури, яку не можна трактувати, як історичне джерело. Хоча в світовій історіографії «сагам про давні часи» присвячено велику кількість теоретичних напрацювань, вони так і не залучались до наукового обігу російськими та українськими істориками. Більшість текстів саг не перекладені, або фрагментарно перекладені слов'янськими мовами. Перед дослідниками постає завдання переосмислення даного питання, заснованого на критичному джерелознавстві та залученні сучасної світової історіографії.

Виходячи з концепцій російських, радянських, польських істориків про те, що сага не може розцінюватись, як достовірне історичне джерело, більшість дослідників не вивчали їх свідчення. І якщо «королівським» та «родовим» сагам впродовж останніх десятиліть

були присвячені ґрунтовні дослідження, то «легендарні саги» виступають в поодиноких дослідженнях східноєвропейських істориків.

Аналізуючи «саги про давні часи» не можна ставити їх в один ряд, оскільки їхня основа сильно різниться між собою. У зв'язку з цим, видатним німецьким філологом – скандинавістом Куртом Широм розроблено класифікацію саг всередині «неправдливих саг». Дослідник розподілив ці твори на три групи, їх за особливостями. Він виділив: «героїчні саги», «вікінгські» та «пригодницькі». Всі ці твори різняться між собою своїм первісним ядром. Героїчні саги, як зазначала Галина Глазиріна відображають загально германський прошарок епічної творчості. І часто засновані на епосі, що не дійшов до нас. Яскравим прикладом такого синтезу є «Сага про Гревйор» (створена в XIII ст.), до якої було включено декілька давніх епічних творів, головним з яких є «Битва готів з Гунами», та саги, що описують пізніший період скандинавської історії. «Вікінгські саги» оповідають про подорожі напівлегендарних героїв в далеких країнах, зазвичай в епоху вікінгів. Багато цих персонажів можна співставити з реальними історичними персонами. Групою саг, яка містить найбільшу кількість фантастичних елементів та міфічних персонажів є група пригодницьких саг.

Зріле Середньовіччя стало періодом розквіту героїчного епосу – героїчної оповіді про минулі події, пов'язані із захистом інтересів племені, роду, держави народним героєм. У якій би країні не створювався епос, жанрові ознаки були подібними, хоча час і народ накладали певний відбиток на витлумачення теми, образу, ситуації. Героїчному середньовічному епосу притаманні такі типові ознаки: відображення зростання національної самосвідомості, пов'язаної із захистом рідної землі; використання історичних подій, імен відомих осіб з відповідним елементом міфологізації; розкриття конфлікту – зіткнення з ворогами, яке закінчувалося перемогою епічного героя. Навіть тоді, коли він гинув, за ним залишалася моральна перемога; наділення епічного героя богатырськими рисами: мужністю, силою, прагненням боротися з ворогами за інтереси свого етнічного угруповання чи держави. Він нехтував смертю, завжди був готовий поступитися найдорожчим задля виконання свого обов'язку.

Розкриття образу відбувалося переважно, а іноді й лише у вчинках. Типовим було соціальне походження і статус героя – рівень знатності й заможності, людські якості надавалися в ідеалізованій формі, герой втілював ідеальні поняття народу про красу фізичну й моральну, про етику поведінки. Він і його подвиги завжди були в центрі уваги розповіді про минулі події; змалювання ворога в образі гідного супротивника, який переважав у кілька разів за чисельністю свого війська; надання великого значення зброї, зокрема мечу, опису битви, що ставало кульмінацією твору і

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
поєднувало в собі всі його сюжетні лінії; зображення смерті й почуття скорботи, філософських роздумів з приводу зображених подій. Героїчний епос відрізнявся від давнього народного епосу і разом з тим мав з ним спільні риси.

Майже кожен давній народ залишив нащадкам видатну літературну пам'ятку – героїчний епос. Греки закарбували пам'ять про своїх героїв в «Іліаді» та «Одіссеї», індійці – у «Махабхараті» й «Рамаїні», слов'яни – у билинах і юнацьких піснях, ірландці – у сагах, скандинави – у «Старшій Едді», англосакси – в «Поемі про Беовульфа», карели й фіни – у «Калевалі». Кожний з епосів пройнятий ідеєю захисту рідного краю від ворогів, вірою в те, що народ здатний подолати заради захисту батьківщини будь-які випробування. Герої цих епосів – могутні богатирі, доблесні й незламні звиязці, полум'яні патріоти своєї землі. Особливого поширення героїчний епос набув за Середньовіччя.

У такому середовищі і виник та розвивався ірландський героїчний епос, насичений міфологічними уявленнями, магією та фольклором. Відомо, що кельти мали писемність, проте користувались нею тільки для магічних цілей, існувало немовби табу на записування чогось іншого. Через це кельтський епос був усним. Він рано перейшов до рук професійних співців. Із самого початку хранителями поетичних переказів були старійшини родів, що одночасно виконували функції жерців, співців-заклинателів, чаклунів, знахарів та суддів.

Згодом відбулася диференціація. Раніше за всіх виділились жреці-заклинателі, яких називали друїдами. Невдовзі співці-оповідачі розділились на дві групи – бардів та філідів. Барди розробляли ліричну поезію, пов'язану з музикою. Проте до неї входили хвалебні пісні, що складались на честь князів та героїв, а також пісні, спрямовані проти особистих чи родових ворогів. Через це у поезії бардів зберігається багато згадок про різні історичні та напівлегендарні події. Розрізнялись барди, що знаходились на службі у князя, та мандрівні, що жили за рахунок збору добровільних пожертв слухачів пісень. Також барди були народними вчителями, у школах бардів навчалась третина ірландців. Філіди були пророками, правознавцями, знавцями генеалогій головних родів, старих вірувань та переказів, і займали місця найближчих радників князя. Поряд з цим філіди були також співцями та оповідачами. Їх головною спеціальністю яких були розповіді епічних переказів. Ці твори філіди систематизували і літературно обробили. Вечорами філіди розважали жителів княжого дому оповіддю епічних повістей. Ці повісті звалися скелами. З самого початку вони мали прозаїчну форму, через що їх часто називають сагами, за аналогією з прозаїчними повістями скандинавських народів. Згодом, філіди стали вставляти у повісті поетичні уривки, головним

чином у мову персонажів там, де оповідь досягає драматичної напруги. З часом ці уривки зростали. Швидше за все, при переході саги від вчителя до учня, останній вивчав не всю її, а лише схему та основні частини, в іншому йому залишалась свобода імпровізації. У всякому разі у таких місцях як описи бенкетів, озброєння героїв, поєдинків тощо, для чого існували традиційні стильові формули, як в будь-якому усному епосі, що переносились оповідачами з однієї саги в іншу.

Отже, можна зробити висновок, що саги не завжди є досить достовірним історичним джерелом. Істориків необхідно активно залучати критичне мислення в роботі з сагами як історичним джерелом, щоб відсортувати ядро правди від шару домислів і фантазій.

* * *

*А. Максимовський, студент ІІІ курсу
(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)*

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ТАМПЛІЄРІВ

За два століття свого існування орден вельми набив руку в мистецтві управляти грошима. Тоді мова йшла про фінансування тамплієрів, які брали участь в боротьбі проти Ісламу. Коли ця роль скарбників і розпорядників цінностями була пов'язана з військовими діями, то поєднання хрестового походу і банківську діяльність ще допускалася: в загальному устрої ордену фінансова діяльність представлялася вторинною. Але коли Священна війна закінчилася, в новому положенні лицарів Храму з'явилося обтяжуюча обставина: важко було змиритися з тим, що люди Церкви перетворилися лише в банкірів, які примножували свої статки.

Яким в 1306 році був соціальний статус тамплієрів у Франції? Чи не були вони всього лише багатими вельможами, неробами, стурбованими тільки проведенням вигідних фінансових операцій. Чи не були вони всього лише торговцями, котрі тримали лавки на мостах, як це було в Нанті, де вони оскаржували у єпископа його право на торгівлю вином?

Щоб зрозуміти ту роль банкірів, яку зіграли лицарі-тамплієри, потрібно згадати, що в середні віки церкви і монастирі вважалися найнадійнішим місцем для зберігання скарбів та грошей. Церковні будівлі вважалися недоторканими. З цієї причини вони не тільки служили притулком, а й своєю надійністю залучали всіх тих, хто мав якісь цінності, які хотів уберегти від крадіжки або грабежу. Ймовірно, цю фінансову роль, яку відігравали монастирі, військово-чернечі ордени виконували більш систематичним чином; але одні тільки тамплієри перетворили її в професійне заняття. Однак їх нерухоме майно було набагато менше того, що належало госпітальєрам і

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
цистерціанцям. Тамплієри володіли незліченними багатствами і були чудовими керуючими. Безпека їх будинків, спритність проведення торгових угод, практична кмітливість їх ватажків – все це сприяло розвитку довіри тих, у кого були цінності, які слід було пустити в оборот або охороняти.

Королівські судді і духовні особи зазвичай передавали церквам ті багатства, володіння якими могло стати причиною тяжби в судах. Але вони часто надавали перевагу довірити своє майно ордену Храму, так як останній вселяв їм повагу підкріпленою військовою силою. Значні цінності зберігалися в командорствах тамплієрів, перетворених на справжні фортеці. У більшості командорств гроші поміщалися на поточні рахунки. Вони приносили дохід за допомогою кредитів, переказів і т. д. Тамплієри були вмілими комісіонерами, і для них не існувало більш ніяких секретів в складнощах бухгалтерії. Як описується у свідченнях того часу, у них було більше картуляріїв і бухгалтерських книг, ніж догматичних трактатів. У Парижі тамплієри володіли цілим кварталом, який оточувався болотами і довгий час знаходився за міськими стінами. Їх володіння охоплювали третину міста. До Великої Французької революції в кварталі Тамплє часто знаходили притулок злочинці або боржники.

Орден Храму в Парижі був великим центром управління фінансами починаючи з періоду правління Філіпа Августа до царювання Філіпа Красивого; також в резиденції ордену тамплієрів в Лондоні знаходилися не тільки доходи Іоанна Безземельного і Генріха III, а й коштовності англійської корони. Римські Папи вдавалися до послуг храмовників для збору і обліку податків, що стягувалися Церквою. Всі свої банківські будинки у Європі мали рахунки, відкриті на ім'я Папи. Тамплієри зобов'язані були збирати і накопичувати одержувані суми. Незважаючи на заборону Філіпа Красивого, який вів боротьбу з папством, тамплієри відправили в Рим у вигляді векселів гроші, зібрані для Папи французьким духовенством.

Тамплієри займалися як переказом грошей, так і найскладнішими фінансовими операціями. Наприклад, вони переводили в Левант загальну суму податків, зібраних для Палестини. Вони вели торгівлю цінними металами. Складаючи конкуренцію євреям і ломбардцям, вони ще до від'їзду зі Святої Землі змагалися з великими італійськими банками. Закиди, які остаточно оформляться під час судового процесу, вже прозвучали, правда, поки тихо, коли ченці-солдати ще билися в Палестині пліч-о-пліч з госпітальєрами, які піддавалися тій же критиці, бо всі ці ордени в різному ступені займалися фінансовою діяльністю.

Однак тамплієри вірно служили французькій королівській владі. Будучи протягом більше ста років хранителями королівської

скарбниці, вони якимось чином брали участь в монархічному правлінні. Історія королівської скарбниці довгий час буде переплітатися з історією скарбниці ордена (в Тамплі). Філіп-Август надасть найвищу довіру тамплієрам, оскільки, вирушаючи в хрестовий похід, король призначить своїм духівником брата Емара, скарбника Храму. З 1295 по 1303 тамплієри не будуть управляти державною скарбницею. Але спроба короля взяти справи в свої руки не принесла хороших результатів, і ключі від казначейства повернулися до брата – скарбника ордена Храму. Філіп Красивий знову довів свою повну некомпетентність у фінансових питаннях. Однак цей урок незабаром був забутий.

Таким чином, орден за час свого існування мав достатні можливості для накопичення фінансів, і сповна цими можливостями користувався, так як крім накопичення великого капіталу орден мав у своєму розпорядженні володіння феодалів, які віддавали свою власність тамплієрам як відплату за свої гріхи. Але саме значні багатства ордену по всій Європі були, напевне, однією з найважливіших причин падіння ордену та подальших судових процесів проти нього.

* * *

*Д. Конько, студент III курсу
(наук. кер. – доц. Швець Л.М.)*

ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У Венеції сформувався найстійкіший політичний апарат, що і проіснував до XVIII століття. Номінальним главою держави вважався – дож, який обирався з патриціїв і по життєво виконував повноваження вищої посадової особи республіки. Відомі були спроби встановити в республіці сеньйоріальний устрій, але вони закінчувалися невдачею.

Вищим органом державної влади була Велика рада з представників усіх знатних сімейств республіки в спеціальну книгу(з 1506 р. вона називалася «Золотою»). З 1297 р. доступ у Велику раду для нових членів закрили і республіка остаточно стала олігархічною. У 1310 р. було розкрито велику змову з метою повалення режиму олігархії, яку придушили. Після цього венеціанський державний устрій набув рис ще більш вузької олігархічної диктатури .

Дождж та інші магістрати обиралися Великою радою, яка приймала також закони і вирішувала питання війни і миру. Зі складу ради створювалися спеціальні комісії. Одна з них – Рада спрощених (пізніше – Сенат) з початку XIV ст. по суті перетворилася в уряд держави, що вирішував питання поточної політики, управління

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
підлеглими територіями, торгівлі тощо. Кримінальним судочинством
відала Рада десяти, а поліцейський нагляд здійснювала Рада сорока.

Функції виконавчої влади здійснювала Мала Рада, або Синьйорія,
що функціонувала при дожі і готувала для Сенату пропозиції щодо
фінансових і адміністративних справ. Існували спеціальні комісії, що
відали зборами податків і мит, залагодженням торгових суперечок між
купцями, фінансами і т.д.

Створення централізованої держави, розширення торгівлі, контроль
за морськими шляхами створили передумови і для експансії Венеції на
території Апеннінського півострова.

Отже, міста – держави Італії відрізнялися, зокрема, різним
політичним устроєм. Венеціанська республіка з порівняно
демократичним устроєм виділяється серед цих міст. Республіка
залишалась у Венеції до XVIII століття, і на той час ця форма
державного правління мала важливе значення в розвитку
торгівлі, фінансів і т.д. Таким чином, серед інших міст – держав
Венеція в політичному розвитку займала провідне становище.

* * *

*В. Куценко, магістрантка
(наук. кер. – проф. Год Б.В.)*

НІККОЛО МАКІВЕЛЛІ ПРО ДЕРЖАВУ І ВЛАДУ

Творчість видатного мислителя епохи європейського Відродження
Н. Макіавеллі по праву віднесено до золотого фонду історичної та
політичної думки. Свої історичне місце він виборов завдяки
новаторському підходу до проблем політики, держави і влади. Як
політичний мислитель, Макіавеллі здійснив переворот в усталеній
традиції, зробивши вчення про державу послідовно світським,
звільнивши його від офіційної церковної моралі.

Коло питань, порушених автором “Государя”, “Міркувань про
першу декаду Тіта Лівія”, “Історії Флоренції”, а також малих творів і
трактату “Про військове мистецтво” є дуже широким і свідчить про
новизну методу, масштабність мислення і справжній прорив в
уявленнях про державу, владу, політику й людину в них.

Одним із найбільш цікавих, перспективних із точки зору
подальшого розвитку, а також актуальних сьогодні нам видається
питання про “державний інтерес”, або “державну вигоду”. Їх
Макіавеллі вперше в історії політичної думки виділив в самостійну
категорію, виокремивши в системі політичних цінностей.

Аналізуючи досвід функціонування різних державних форм,
Н. Макіавеллі дійшов висновку, що інтереси держави не в усьому й не
завжди тотожні суспільним інтересам, що насильство, пригноблення є

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
ознакою будь-якої держави. Як і переважна більшість мислителів, він поділяв ідею її договірної походження.

Республіку Макіавеллі розцінював як найкращу форму громадянського виховання. “Правління народів краще, ніж правління государя..., народ стоїть значно вище государів за гідністю й славою...” Він переконаний, що в республіках повніше втілено принцип “спільного блага”. Проте – і тут Макіавеллі робить крок уперед порівняно з “громадянськими гуманістами” – навіть республіка не гарантує громадянам повної свободи і накладає на них суттєві обмеження. Є підстави вважати, що він розмежовував поняття “суспільство” і “державу”, “суспільні інтереси” і “інтереси держави”, навіть протиставляв їх одне одному. “Лише однієї такої думки, – зазначав Ф. Бурлацький, – було б достатньо, щоб віднести Макіавеллі до кола великих мислителів епохи Відродження. Такому чіткому протиставленню суспільства і держави можуть позаздрити багато хто з сучасних учених, котрі не бачать глибинних протиріч, що поділяють політичну владу і народ”.

Проте, не варто вважати, що флорентієць повністю заперечував позитивну роль держави. Він просто не абсолютизував “державний інтерес” і ставив його нижче “інтересу суспільного”.

Достатньо часто Макіавеллі звертався до проблеми взаємовідносин держави з окремими групами населення. “Немає сумніву, – писав він, – що, розглянувши проблеми знатних і незнатних груп населення, ми бачимо в перших велике бажання володарювати, у других – лише прагнення уникнути гніту, а відтак, і більше прагнення до громадянської свободи. Досвід римлян свідчить, що найбільшою загрозою стабільності є погані настрої знаті, яка завжди боїться втратити спадкові привілеї”. Тому розумно побудована держава, “...знаючи владолюбство й зухвалість знаті”, упокорюють їх за допомогою народу, а народ – за допомогою знаті, причому роблять це через третейські установи. “Важко уявити кращий і розумніший порядок, і найефективніший засіб безпеки короля та королівства”.

Як бачимо, Макіавеллі наголошував на складностях і протиріччях між інтересами держави як специфічного інституту (*stato*) і суспільними інтересами (“спільне благо”) та інтересами окремих груп населення. Щоб зберегти стабільність, – радив мислитель, – державець повинен маневрувати між добром і злом, і тут усі засоби є виправданими, тобто мета – “державний інтерес” – виправдовує засоби.

Рушійною силою, двигуном усіх перетворень, на думку Н. Макіавеллі, є боротьба соціальних груп. В історії Флоренції можна знайти багато прикладів на підтвердження цієї тези: суперництво між відомими сімействами, кланами, між кондот’єрами і правителями, між

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
партіями – гвельфами та гібеллінами. Якщо виходити з “державного інтересу”, то наслідки громадянських заворушень не могли не послабити державу, бо остання тримається на єдності народу з правителями. Але з іншого боку, розбіжності між членами громади в республіці неминучі й, навіть, корисні в тому сенсі, що загартовують доблесть суперників.

Макіавеллі запропонував державцям низку слухних порад щодо підтримки стабільності й порядку, могутності влади: не нехтуй давніми звичаями та традиціями; не нав’язуй людям своїх примх; дотримуйся законів; не зазіхай на майно підданих, бо люди цього ніколи не вибачать; виявляй твердість духу у важких справах; будь готовим до змін, щоб вони не застали тебе зненацька; слідкуй, щоб великі багатства не концентрувалися в одних руках; знай, на кого можна спертися в державній політиці, вчасно попереджай заколоти тощо.

Макіавеллі також можна вважати знавцем психології “політичної людини” (homo politicus) – як державців, так і підлеглих. Він добре розумів, як змінює людину влада, причому не в кращий бік, тому радив державцю пильно стежити за тим, щоб не перейти межу дозволеного в своїх діях, не підірвати довіру до себе. Державець не повинен бути “...легковірним, підозрілим і швидким на розправу, у всіх своїх діях він повинен бути стриманим, завбачливим і милостивим, щоб надмірна довірливість не перетворилася на необережність, а надмірна недовіра – не розізлила підданих”. На запитання, що краще – страх чи любов громадян, Макіавеллі відповідав: “Якщо доводиться обирати, то надійніше страх. Бо про людей назагал можна сказати, що вони невдячні й непостійні, схильні до лицемірства та брехні...” Відтак мета державця (“державний інтерес”) виправдовує всі засоби. Для її досягнення можна бути жорстоким і милосердним, злим і добрим, бути великим або видаватися таким, залежно від обставин змінювати тактику. Усі ці поради Макіавеллі адресував сильній особистості, творцю “нового принципату”, який повинен об’єднати Італію в єдину державу і визволити її з-під гніту іноземців – німців, французів, іспанців. Загально італійський “державний інтерес” він ставив вище інтересів і вигод правителів великих і маленьких держав, на які розпадалася тогочасна країна. Проблема “державного інтересу”, таким чином, має національний складник. Для італійців він найважливіший, бо йшлося про відродження слави і величі Стародавнього Риму. В останньому розділі “Государя” – “Заклик оволодіти Італією й звільнити її з рук варварів” – автор із притаманною йому пасіонарністю обстоював ідею національної єдності. Йому болить, що немає кому очолити визвольну справу, яку б із упевненістю підтримав народ. “Не можу

виразити словами, – писав він, – із якою любов'ю прийняли б його жителі, що постраждали від іноземного вторгнення, із якою жадобою помсти, із якою непорушною вірою, із якими сльозами... Хто б відмовився покоритися йому? Який італієць не вшановував би його?" Патріотизм Макіавеллі не варто ототожнювати з шовінізмом. Це був здоровий націоналізм стражденного, пригнобленого народу, яким були італійці в XVI столітті.

Як підсумок зазначимо, що за рівнем теоретизування, широтою висновків і узагальнень Н. Макіавеллі, можливо, й поступається політичним мислителям Нового часу та сучасним політологам. Однак його новаторство є безспірним: погляд на державу "людськими очима" дозволив вивчити її соціальну природу, виокремити "державний інтерес" із усієї сукупності суспільних відносин, зіставити його з інтересами суспільства, окремих верств, народу. Твори флорентійця написано майже п'ятсот років тому. Але, навіть усвідомлюючи це, ми не можемо позбавитися враження, що все повторюється. У нашу політичну реальність вписуються роздуми Н. Макіавеллі про пріоритет інтересів громадянського суспільства перед державним інтересом, про необхідність єдності нації, про згубність партійного протистояння, яке послаблює республіку, про еволюцію партій в ході політичної боротьби. В умовах радикальних змін, постійного прагнення державців реформувати суспільство, актуальним є застереження Н. Макіавеллі: не можна нав'язувати народу той режим, який не відповідає його ментальному й моральному стану. До того ж, необхідно кожного разу співвідносити пропоновані заходи з "людською матерією", її готовністю сприйняти той або той політичний крок.

* * *

*М. Костенко, магістрантка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.)*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МАСОНСТВА В ЄВРОПІ XVI СТОЛІТТЯ

«Новий час» відомий крахом ідеологічних постулатів, суспільно-політичних порядків, виникненням нових морально-етичних вчень. Політичні трансформації приховували за собою організації, які впливали на життя суспільства Європи. Однією з таких є масонська. Нині продовжуються наукові дискусії про передумови виникнення масонського руху. Ця проблематика є невід'ємним складником у вивченні організації, яка розвивалася на основі діяльності об'єднання «Вільних мулярів».

Про передумови виникнення масонства говорили багато вітчизняних і зарубіжних учених. Політичний стан країн Європи у XVI-XVIII столітті вивчали Дж. Андерсон [1], А. Боровой [2].

Питаннями соціально-економічних передумов появи масонського руху займалися А.Чудінов [4] і Г. Бостуніч [3]. Проте сьогодні в науковому дискурсі відсутня єдина точка зору щодо соціально-економічних і політичних передумов виникнення масонства в Європі в XVI столітті.

Поширеною є думка, що поява масонства пов'язана з історією середньовічних ремісничих гільдій і братств в Англії. Саме звідси і ведеться історія сучасного масонства, тут в XII столітті з'явилися перші цехи, але розквітом цехового руху вважають XV-XVI століття, коли ремісничі об'єднання стали відігравати важливу роль у житті спочатку міст, а потім і всієї країни [4].

Об'єднання каменярів були найстарішими та найвпливовішими серед цехів. Перша згадка про них з'явилася в офіційних документах – XIV століття, коли гільдія будівельників була віднесена до другого розряду. Але в 1411 році Лондонський цех каменярів був інкорпорований, а в 1472 році отримав свій герб. Із 1481 року королівським указом учасникам цього об'єднання було надано право носити мундир, іншими словами, вони отримали весь обсяг прав і привілеїв, якими користувалися найбільші впливові гільдії ремісників. У ті часи всі податкові верстви суспільства були зобов'язані дотримуватися жорстких законів про осілість. Каменярі були єдиними податковими жителями Англії, яким було дозволено вільно пересуватися по країні. Тому їх стали називати «вільними» [2, с. 16].

Легендарна історія масонства пов'язує історію появи братства з Адамом чи побудовою Храму Соломона. Деякі дослідники бачать витоки масонського руху у піфагорійців, есеїв, перших християн або тамплієрів. Лише в середині XIX століття К. Клосс уперше виразно вказав на те, що масонський союз виник із братства «вільних каменярів» або середньовічних будівельних артілей.

А. Боровой зазначає, що виникнення масонства характеризується трьома взаємозв'язаними аспектами: поява впливових і заможних корпорацій (першопочатково будівельних гільдій), які намагалися впливати на державну політичну систему на принципіально новій організаційній основі – створенні закритої системи комунікації, яка прагнула скласти конкуренцію та протиставити себе церковно-державному контролю суспільства; об'єднання таких корпорацій вперше здійснювалося на основі корпоративної етики, яка ставила за мету об'єднання всього людства на фундаменті віри, дозволяючи мати різні релігійні погляди та політичні позиції; наявність критичної маси знань з керівництва чи організації, вміння залишатись недоступними для суспільного розголосу [2, с. 34].

Термін «Mason» з англійської та французької перекладається як «каменяр-будівельник», а з приставкою «Franc» – «вільний каменяр» або «вільнийбудівельник», звідки й походить друга назва членів течії

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету «франкмасони». Це були представники гностичних течій, поширених у Європі доби Середньовіччя й переслідуваних офіційною церквою, послідовники Піфагора, Кротона, адепти забороненого таємного вчення тамплієрів, представники реформаторських течій у католицькій церкві [1].

Фактично масонство стало продуктом того часу, який підготував прихід епохи Просвітництва, де проявили себе такі просвітники як Вольтер, Дідро, Руссо, Монтень, Корнель, Гельвецій та інші, які намагалися передати свої знання людству, зробити його раціональним. Найосвіченішій частині людства здавалося, що старі релігії не відповідають їхньому часу. Більше того – необхідна якісно нова спільність, котра може об'єднати мислячих людей, прагнучих змінити порядок речей у суспільстві на користь балансу між раціональним та ірраціональним [3, с. 105].

«Прабатьківщину» масонів історики шукають в Єгипті за часів фараонів, у Палестині часів Соломона, який доручив архітектору Хіраму керувати спорудженням Храму в Єрусалимі. Хірам розділив будівельників Храму на три класи, а для того, щоб вони могли пізнавати один одного, були визначені таємні слова та знаки. Звідси, на думку А.Борового, йде встановлення ступенів масонства й особливої символічної мови «братів». Масонську структуру намагаються віднайти у братствах піфагорійців, у жрецькій структурі Халдеї, в Олександрії Єгипетській часів філософа Ормуса, в Єгипті IX століття нашої ери, у чернечому братстві Пахома та таємному знанні манихей, богомилів, катарів [2, с. 57].

Учені називають останню чверть XIV – першу чверть XVIII ст. періодом доісторичного масонства, коли орден ще не був сформованим, але братства як основа майбутньої організації вже існували. У XV століття ложею почали називати саму артілю. Масонська ложа вважається основним осередком ордену [2, с. 79].

До епохи доісторичного масонства можна віднести також алхіміків та утопістів XVI ст., які надихалися великими планами перевлаштування світу та людства, вірили в удосконалення людської суті та в цілому всього світу завдяки всебічній силі науки і наукового знання. Можна сказати, що саме алхіміки та утопісти й були ідейними предвісниками історичного масонства, бо саме інтелігенція стала ядром виникнення масонських лож в усій Західній Європі [4].

Історично доведеною батьківщиною сучасного масонства можна вважати Шотландію і Англію. У 70-80-ті рр. XVI ст. масонство утвердилося в Шотландії, звідки масонська орденська структура стала поширюватися в Англію, Францію, Ірландію. Шотландія мала, можливо, найдавніші масонські традиції. Найстарші ложі (наприклад,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету «Меріс Чепел лодж» в Единбурзі) виникли ще до появи «умоглядного» масонства.

Отже, підсумовуючи сказане, можна визначити основні обставини зародження масонських організацій: розвиток сільського господарства і промисловості, поживлення торгівлі з іноземними країнами, поширення освічених верств населення, пошуки поєднання різних віросповідань, пошуки чіткої системи світоуявлення. Поява ордена масонів і розенкрейцерів була зумовлена необхідністю врятувати людство від невдач доби Середньовіччя, прагненням надати шукаючим душам те світло і знання, якого вони не могли отримати в офіційній релігії.

Таким чином, походження масонства загубилося в глибині століть і дотепер є предметом наукової полеміки. Масони ж виникнення свого братства пропонував відносити до «початків світу», іноді проголошують першим масоном самого Творця, або, дещо скромніше, Адама – першу людину. Проте все це лише легенди. Безпосередніми попередниками масонів були середньовічні каменярі, які споруджували собори в Західній Європі. У XI ст. там почалося бурхливе будівництво, і саме в цей час зародилося оперативне (практичне, пов'язане з фаховою діяльністю будівельників) англійське масонство. Незважаючи на загадковість появи, в останні десятиліття масонство є темою достатньо широкого й часто емоційного обговорення не лише в історичній науковій літературі, але й у багатьох інших популярних виданнях, на сторінках періодичної преси, телебачення, мережі Інтернет тощо. У ході політичної боротьби масонство й нині заявляє про прагнення до влади. Це удається шляхом залякування людей, а інколи і маніпулюванням їхньою свідомістю.

Література

1. Андерсон Дж. Конституція Андерсена, або Давні заповіді Вільного муляра // Незалежний культурологічний часопис "І". 2009. № 54. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n54texts
2. Боровой А. Современное масонство на Западе. К.: Серж, 2001. 82 с.
3. Бостунич Г. Масонство и революция. М.: Витязь, 1995. 136 с.
4. Чудинов А.В. Масоны и Французская революция: дискуссия длиною в два столетия // Сайт о Великой буржуазной революции. Режим доступу: <http://1789-fr.ru/Tchoudinov4.htm>

* * *

«ЛИСТ ТУРЕЦЬКОМУ СУЛТАНУ»:

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПАПСЬКИЙ ПРЕСТОЛ

Церква і релігія – невід’ємні складники існування цивілізованого суспільства. Персонаж античної комедії Плавта, щоб відмовитись від запрошення на вечерю, говорив: «Vocat me ad cenam; religio fuit, denegare poluri», – фраза, що буквально означає «Мене хочуть запросити на вечерю, але маю делікатність відмовитися» [6, с.470]. Така «делікатність» сприймалась як щось, що повинно втримувати від легковажної поведінки. Сьогоднішня роль Церкви дещо змінилася, але окремі питання її концептуальних засад і діяльності залишаються відкритими.

Захоплюючись античним минулим і культурою, гуманісти доби європейського Відродження XIV – XVI століть також приділяли особливу увагу Церкві, нерідко вступаючи з нею у дискусію або навіть конфронтацію. Серед мислителів зазначеної доби особливо яскравою є постать Енео Сільвіо Пікколоміні (1405 – 1464) – філософа, поета та історіографа. Спокутуючи античні ідеали, автор багатьох творів на історичну і богословську тематику розробив власну стратегію переоблаштування тогочасного суспільства на новий лад – він сам став Папою Римським (1458 – 1464).

Метою статті є аналіз одного з творів видатного понтифіка Пія II (Е.С. Пікколоміні) «Лист турецькому султану» (1461 р.) і встановлення факту впливу гуманістичної традиції на зовнішню політику Святого Престолу в XV столітті.

Енео Сільвіо Пікколоміні до отримання папської тіари був дуже відомим не лише в Італії, а й в інших країнах Західної і Центральної Європи як мислитель, поет і оратор, носій нової гуманістичної освіченості. Він писав різноманітні за жанром літературні твори, увійшов у коло найбільш активних учасників схизматичного Базельського собору (1431 – 1449), а за активне громадське життя отримав велику кількість посад і нагород [3, с. 109, 110].

Енео був секретарем декількох кардиналів – «антипапи» Фелікса V, німецького імператора Фрідріха III і папи Євгенія IV. Перебуваючи при німецькому дворі, мислитель удостоєний лаврового вінка поета, там же він відрікся від власної участі у Базельському соборі, за що отримав перші церковні посади. Цілком вірогідно, що змінюючи власну позицію щодо собору, він не зрадив думки щодо необхідності кардинальних перетворень, а просто обрав нову тактику дій [5].

Гуманіст багато часу проводив у мандрах – був у Польщі, Литві, Німеччині, Угорщині та інших країнах. У 1456 році Папа Калікст III призначив його кардиналом, а через три роки – він сам зайняв Святий

Престол. Його понтифікат позначений двома рисами: рутинними богослужбовими справами з одного боку, і гуманізацією Церковної політики – з іншої [3, с. 110].

Так, Енео Сільвіо Пікколоміні канонізував Катерину Сієнську, перемістив мощі св. Андрія у Рим і здійснив усього лише дві номінації нових кардиналів. Натомість, він розвернув за кошти Церкви широке будівництво культурних, релігійних і громадських споруд по всій території Папської держави, пристрасно закликав усіх європейських государів об'єднатися навколо первіснохристиянських цінностей. Окремою пам'яткою гуманістичного мрійництва слугує написаний ним «Лист до турецького султану Мехмеда II» [2, с. 48, 49].

Цей документ, обсягом майже у 100 сторінок, тривалий час викликає суперечку серед істориків-медієвістів. Одна група дослідників, серед яких Георг Фойгт, стверджувала, що поява такого послання – свідчення надмірного романтизму його автора [7, с. 304]. Друга група, очолювана видатним дослідником зазначеної проблеми Еудженіо Гареном, уважала, що справа не в наївності автора. На їхню думку, поява листа продиктована духом політичного раціоналізму, який панував у тогочасній суспільно-політичній думці [1, с. 6, 7]. Думка про те, що цей документ – доказ тривалої християнсько-ісламської середньовічної полеміки, продукується Лука Д'Ашіа і третім угрупованням дослідників [8, с. 57, 58, 59].

Безпосереднім змістом листа є пропозиція Пія II прийняти християнство турецькому султану і всім його вірнопідданим. На перший погляд, заклик дійсно дивний, особливо в частині аргументацій, де автор неодноразово ображав іслам: «Мохаммедове одкровення – винахідництво диявола» [2]. Але з нього можна вилучити і раціональне зерно: мислитель відчайдушно намагався встановити мир у Європі, зупинити агресію і повернутися до дипломатичних шляхів вирішення кризи. Пацифістські ідеї, продиктовані гуманістичним світоглядом їх носія, чи не вперше «червоною ниткою» пронизують зовнішньополітичну орієнтацію Католицької Церкви [4, с.217].

Труднощі з організацією хрестового походу в XV столітті вимагали від Папи альтернативного способу зниження світової напруги. Література, яка дозволяла йому досягати неабияких висот у минулому, давала цю можливість. Більше того, існувала спокуса ризикнути: поширити гуманістичні ідеї на мусульманський світ і назавжди увійти в аннали історії. Проте, реальність була більш жорстокою, ніж її бачив Енео. Переваги мирного врегулювання протиріч, які розділяли Схід і Захід, означені у листі, залишилися без уваги Порти [4, 218].

Нарешті, у 1464 році, Папа Римський Пій II їздив до Анкони, аби очолити безнадійну військову кампанію: у місті призначення його

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
очікувала горстка військових кораблів, готових відійти до берегів Малої Азії. У зверненні до кардиналів, він напередодні зазначав, що прагне вступити у сутичку з ворогом, але не з метою його знищення, а з метою віддати власне життя за християн і повторити подвиг Спасителя. В одній із битв цього походу життя «Папи-гуманіста» обірветься назавжди [2, с. 119, 120].

Енео Сильвіо Пікколоміні, мріючи назавжди залишитися в історії, став одним із перших духівників, які спокутували цінності ренесансної гуманістичної думки. Посівши папський престол, він не перестав бути частиною особливого світу мислителів Відродження. У свою чергу, «Лист турецькому султану» за жанром і функціями не був подобою сучасним міждержавним посланням. Це була гуманістична епістола, яка містила цінності та прагнення її творця, а саме до порозуміння, єднання і миру. Отже, мислитель поєднував у собі дві риси: раціональну та ірраціональну. Пій-раціоналіст потайки готував війська до вирішальної битви, Пій-мрійник щиро домагався встановлення миру і гармонії винятково гуманістичними засобами, використовуючи потенціал Католицької Церкви і витончену словесність.

Література

1. Брагина Л.М. Проблемы итальянского Возрождения в творчестве Эудженио Гарена // Проблемы итальянского Возрождения. М.: Прогресс, 1986. С. 3-34.
2. Зарецкий Ю.П. Ренессансная автобиография и самосознание личности: Энеа Сильвио Пикколомини (Пий II). Нижний Новгород: ННГУ, 2000. 154 с.
3. Лозинский С.Г. История папства. М.: Политиздат, 1986. С. 108-111.
4. Пашкин Н.Г. Эней Сильвий Пикколомини, падение Константинополя и гуманистическая публицистика на латинском западе в середине XV века // Россия и мир: панорама исторического развития. Екатеринбург, 2008. С. 216-221.
5. Пикколомини Эней Сильвий. Записки о достопамятных деяниях. Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Pikkolomini/frametext.htm>
6. Прешенді Франческа. Римська релігія // Історія європейської цивілізації. Рим. Харків: Фоліо, 2015. С. 470-475.
7. Фойгт Георг. Возрождение классической древности, или Первый век гуманизма. Москва: Типография М.П. Щепкина, 1884. 540 с.
8. D'Acia Lucia. Corano e la tiara. L'epistola a Maometto II di Enea Silvio Piccolomini (papa Pio II). Bologna: Pendragon, 2001. 298 p.
9. Zanibelli Giacomo. Un sogno chiamato realtà Pio II e la forza di un'idea. Режим доступа: https://www.academia.edu/7357219/Un_sogno_chiamato_realtà_Pio_II_e_la_forza_di_un_idea

* * *

ГУМАНІСТ ФРАНЦИСК СКОРИНА – ПЕРШОДРУКАР

З ім'ям Франциска Скорини – білоруського гуманіста першої половини XVI ст., ученого-медика, письменника, перекладача, художника, просвітника, пов'язана видатна інтелектуальна подія в житті не лише білоруського народу, а й усієї східнослов'янської ойкумени – видання на початку XVI ст. значної частини Біблії церковнослов'янською мовою, яка помітно близька до тогочасної білоруської. Це була друга після чеської друкована Біблія в слов'янському світі. До появи відомої Острозької Біблії видання Скорини були єдиними надрукованими перекладами Святого Письма, зробленими на теренах східних і південних слов'ян; ці перекази були дуже відомими в XVI та XVII ст., стали предметом наслідування та переробок – уся східнослов'янська видавнича діяльність у галузі біблійних текстів так чи інакше орієнтувалася на Скорину. Це не дивно – його Біблія в багатьох відношеннях випередила подібні видання в інших країнах.

Із ім'ям Скорини пов'язане також помітне зростання уваги до спадщини античності, її впливу на гуманізацію філософської та суспільної думки Великого князівства Литовського. Він бодай чи не першим у наших краях зробив спробу синтезувати античність і християнство – «Соломонову божественну та Аристотелеву життєву мудрість» і запропонував освітню програму, розроблену в Стародавній Греції, – систему «Семи вільних наук». Пізніше її було взято на озброєння братськими школами України та Білорусі, розвинено й вдосконалено професорами Києво-Могилянської академії, а також вона немало сприяла зближенню вітчизняної культури з культурою Заходу.

Уже з 1517 року Скорина живе у Празі, де з часів Гуситського руху існувала традиція використання біблійних книг для формування суспільної свідомості. Там він розпочав вивчати техніку друкарської справи та книжкового гравірування, яке продовжив пізніше у Венеції, Аугсбурзі й інших містах Європи. У Празі Скорина ґрунтовно оволодів двома іноземними мовами – старосврейською, необхідною для перекладів Біблії (його вчителями були празькі рабини), та чеською. Дуже ґрунтовно Франциск ознайомився також із чеськими першодруками біблійних книг. Усе це дозволило йому розпочати у Празі свою видавничу справу та приступити до друкування біблійних книг. Скорина був, швидше за все, організатором та ідеологом видавничої справи, перекладачем біблійних текстів, оформлювачем і коментатором окремих книг; друкуванням займалися місцеві майстри.

Першою надрукованою книжкою став слов'янський «Псалтир». У 1517-1519 рр. Скорина опублікував 22 книги Біблії (більшість старозавітних книг) під загальною назвою «Біблія Руська».

На початку 20-х років ХVІ ст. Скорина переїжджає до Вільна й у будинку багатого білоруського міщанина Якуба Бабича засновує першу друкарню в Білорусі; там він видає «Малу подорожню книжицю» й «Апостол». Книжка, що вийшла у світ в 1525 році, виявилася останньою – під час пожежі в Вільно гине друкарня Франциска, а на її відновлення немає коштів – його книжки не мають широкого попиту, на який Скорина розраховував.

У ті часи друкування Біблії було не просто друкарським ремеслом – воно вимагало сміливості, реформаторських схильностей і різноманітних талантів, особливо в умовах, коли правляча еліта Білорусії була католицькою та визнавала лише латинські тексти Святого Письма. Більш того, Католицька церква тоді вважала, що «Дати народу читати Біблію – значить дати святиню псам і кидати перли перед свинями». Їй вторить православний Іван Вишенський...

Скорина ж завжди прагнув зробити Біблію якомога зрозумілішою читачу, акцентував увагу на розумінні Слова Божого. Саме на «посполитий народ» орієнтовані й передмови, складені Скориною для кожної з книг Старого Заповіту. Мову «предмолв» сам автор визначив як церковнослов'янську білоруської редакції. У них учений і просвітник давав читачу різноманітні відомості з історії, географії, культури різних народів, особливо народів Близького Сходу. Крім передмов, перед кожним розділом Біблії було надруковано так званий «аргумент» – короткий зміст розділу. Прагнучи, як і інші діячі Реформації, навчити читачів розуміти Біблію, Скорина давав на полях пояснення незрозумілих церковнослов'янських чи грецизмів, а також вказував на паралельні місця в Біблії. До Скорини подібні «учительні» книжки не видавали.

Усі видані книжки видавець прикрасив прекрасними гравюрами. Так, у книжці «Притчи Соломона, царя Израилева, сына Давыдова», Скорина вмістив гравюру на відомий сюжет «Суд про двох дітей», а в іншій книжці – гравюру «Пророк Ієремія плаче, дивлячись на Єрусалим» й інші. Всі малюнки дуже естетичні та свідчать про високий художній смак автора. За гравюрами Скорини можна вивчати звичаї того часу – дійові особи одягнуті в тогочасні європейські костюми, будівлі – в готичному стилі. Російський критик і літературознавець ХІХ ст. Стасов писав про «изящество рисунка и мастерство гравюры, которые на столь короткое время проблистали в изданиях венецианских, а также – скорининских, и никогда уже больше не повторились ни в одном издании церковнославянском».

У малюнках багато символіки, яку сьогодні дуже важко «читати», а також астрологічних знаків, астрономічних та астрологічних приладів, на основі чого виникла гіпотеза про те, що під час навчання в Кракові Скорина зустрічався з Миколою Коперніком (обидва в один час вивчали там медицину). На одній із гравюр вміщено унікальне зображення Празького Голема («робот», нібито створений одним празьким рабином), легенда про якого хвилювала Європу кілька століть.

Усі свої перекази, передмови й ілюстрації Франциск Скорина орієнтував на своїх земляків – православних читачів. І, незважаючи на ворожу позицію як католицького, так і православного духовенства, видані Скориною книжки розійшлися по всьому Великому князівству Литовському і знайшли багатьох імітаторів. Навіть Острозька Біблія 1581 р., яка затвердила церковнослов'янський текст Біблії в південно-західній Русі, наслідує в деяких місцях праці вченого білоруса.

Одні білоруські вчені вважають просвітника творцем білоруської літературної мови; інші стверджують, що мова Скорини – змішана, «невироблена», хоча в ній і відбиваються елементи білоруської простонародної мови того часу. Ще один напрямок обмежує мовну стихію Скорини так званою «слов'янською» мовою, якою писали Максим Грек, Іван Федоров, Герасим Смотрицький та інші. Принаймні, Скорина дуже багато зробив для зближення старослов'янської мови Біблії з живою розмовною мовою своїх земляків.

Одна з багатьох загадок біографії білоруського першодрукаря – його віросповідання. Полеміки на цю тему в учених і церковних колах було багато, але сам Скорина у своїх творах не використовує слів «католицький», «православний», «протестант» – він завжди говорив про «християн». У документах кінця XVI ст. збереглася пряма згадка про цей предмет: уніатський архімандрит Селява писав, полемізуючи з православними: «Перед унією (Брестською 1596 р.) був Скорина, еретик-гусит, який для вас друкував у Празі книги по-російському». Тим часом це «обвинувачення» жодними доказами не підтверджується.

У свою чергу православні богослови одностайно заявляли про вплив на видання Скорини ідей Лютера. Коли в 1525 р. Скорина чи, можливо, хтось інший за його дорученням, відвідав Москву з метою поширення празького видання Біблії, то православні ієрархи запідозрили в цьому протестантський вплив і наказали всі привезені примірники спалити! Протягом усього XVI ст. було заборонено згадувати ім'я білоруського першодрукаря в Московській Русі, хоча багато православних користувалося його книгами. Деяко пізніше князь Андрій Курбський, який утік від Івана Грозного в Велике князівство

Литовське, у своєму листі до великого гетьмана литовського різко критикував переклад Скорини, звинувачуючи видавця в «шкідливому зв'язку» з Реформацією, у спотворенні православної віри й у єретичному мисленні. Як важко бути пророком у своїй вітчизні й тим більше – у свій час!

Уся діяльність білоруського першодрукаря пройнята ідеями Реформації та Відродження, в епоху яких він жив, без перебільшення можна сказати, що Скорина був одним із європейських гуманістів того часу. З ним пов'язане становлення та розвиток білоруської мови – Скорина усвідомлював важливість рідної мови не лише як носія культури, а й як чинника єдності народу. Деяким слов'янським народам проте виявилось замало досвіду минулих століть для того, щоб зрозуміти цю істину.

* * *

*В. Пашко, магістрантка
(наук. кер. – доц. Год Н.В.)*

СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ ПРО СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДУ

Становлення в Україні громадянського суспільства вимагає вироблення нової моделі державного управління. З огляду на це винятково актуальним є набутий багатьма поколіннями наших попередників досвід підготовки кадрів для виконання різноманітних управлінських функцій. За доби європейського Ренесансу (кінець XIV – початок XVII століття) вимоги до “ідеального правителя”, “ідеального громадянина”, “ідеального придворного”, “ідеального купця” тощо неодноразово обговорювалися в різноманітній гуманістичній суспільно-політичній та педагогічній літературі.

Одним із улюблених жанрів етико-педагогічної літератури Ренесансу були настанови королю або князю. Її представники активно пропагували нове уявлення про природу людини та її місце у світі. Ця людина, на їх думку, повинна понад усе ставити “спільне благо”, інтереси рідної громади та батьківщини.

Об'єктом нашого дослідження є напучення (настанови) правителям українсько-польського мислителя Станіслава Оріховського (1513 – 1566 роки).

Народився майбутній гуманіст 11 листопада 1513 року в селі Оріховиці Перемишлянської єпархії у сім'ї земського писаря. Навчався у школах Відня та Саксонії, продовжив освіту в Падуанському університеті (Італія). Перу С. Оріховського належить багато різноманітних праць. У них представлені роздуми мислителя про походження держави, про вищість природного права, про роль освіченої монархії і короля – “філософа на троні”. Для того, щоб наголосити свою національну приналежність, Оріховський додавав до

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
свого прізвища “Роксолан”. Для нього поняття “ідеальний правитель” включало здатність вирішити етнічні проблеми українців (“Якби ти захотів звільнити Русь від рабства і спільну твоєї державі свободу зберегти...”). Себе Оріховський називав “зразковим підданим” і звертався до короля з великою пошаною. Гуманіст уважав, що від мудрості та вихованості державця залежать щастя й добробут підданих. “Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого огріху...”

С. Оріховський у дусі ренесансної ідеології часто звертався до польського короля Сигізмунда Августа, надаючи йому політичні поради: з ким і де жити, як дбати про підлеглих, здобувати пошану тощо. Він прагнув наділити “ідеального правителя” мудрістю, справедливістю і кращими людськими чеснотами, багато говорив на тему його виховання. “Передусім знай, – писав він, – що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди й справедливості. Але й цього недостатньо. Необхідно, щоб прагнула вона до науки...” Гуманіст закликав короля не лише вчитися самому, а й сприяти “примноженню слави мудрості”, підтримувати навчальні заклади, звільнити її від “багатьох глоговітських старців”, які навчають “нетямких людей” непотрібним словам. “...Хай звідси, немов із якогось чистого і прозорого джерела, тече королівська наука, яка зробить громадян твоїх мудrimi і державі потрібними”.

С. Оріховський у “Промові на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона”(1548 рік) аналізував виховання дідом Августа, королем Казимиром, своїх дітей. “Сини виховувалися так, щоб не здавалося, що це сини короля, а лиш якогось простолюдина”. Для цього не було призначено особливих видатків, не було розкоші. Діти дотримувалися стриманості в їжі, одязі. Казимир з дитячого віку намагався прищепити синам повагу до законів, уміння “відрізнати чесне від ганебного”, дбав про навчання наукам. Наставником для дітей було призначено “...не чужинця якогось закордонного, не невідомих чеснот людину, а сармата, тобто поляка, лицаря видатної освіти й чесного життя”. Отже, “...розум... дітей дужчав не від чужої науки, не від іноземної, а від польської, вітчизняної”.

Йшлося про Яна Длугоша – відомого польського діяча, історика й дипломата, який здійснив великий вплив на Сигізмунда (Старого). С. Оріховський вважав, що у вихованні необхідно дотримуватися національного принципу, інакше “з суворого скіфа постає зманижений італієць”. Я. Длугош виховував хлопців у дусі античного стоїцизму й християнської моральності. Він розпалював у вихованців жадоу до великих справ, постійно збільшував “преславну схильність до чеснот”.

Завдяки йому двір Казимира перетворився на “школу філософії”, де виховувалися не лише “королі для правління” а й учителі благочестя. І це мало свої наслідки – король Сигізмунд здобув мир і славу для держави.

Вітчизняні гуманісти надавали великого значення історії як “учительці життя”. Виховання, на їх думку, повинно проводитися, залучаючи історичні приклади, викликаючи в учнів бажання їх наслідувати. Мова йшла не лише про античних героїв, а й про власних “добродесних мужів”, співвітчизників. Таким був, наприклад, Ян Тарновський – краківський каштелян, коронний гетьман, людина, добре знана у Польщі.

У праці “Життя і смерть Яна Тарновського” С.Оріховський розглядає ще один аспект проблеми виховання – самовиховання. І знову античний зразок – мудрий Уліс Гомера, який шукав істину в мандрах. У зв’язку з цим С.Оріховський наголошує, що людина виховується у практичних справах, у широкому знайомстві з навколишнім світом. Щоб віднайти дорогоцінний скарб мудрості, необхідно “багато справ бачити, багато чути, багато читати, багато працювати, тобто... слід знати”. Таке виховання (самовиховання) автор вважає гідним наслідування і прикладом для молодих шляхтичів. Гуманіст переконаний, що не слава предків, не родові помістя або герби роблять людину благородною, а світло науки та знань, доблесть, що втілилась у справах і вчинках.

С.Оріховського можна віднести до представників громадянського гуманізму, для якого характерна орієнтація на виховання в людині почуття суспільного обов’язку, патріотизму, державної відповідальності й солідарності. Добродесність свого героя С.Оріховський бачив і в тому, що він був гарним господарем у себе вдома, про добробут і господарство дбав, підлеглих не ображав і, що особливо похвально, вихованням сина займався, піклуючись, аби він “згодом став корисною людиною для Речі Посполитої і свого народу польського”.

Загалом можна констатувати, що виховання правителів було одним із найбільш важливих напрямів тогочасної суспільно-педагогічної думки. За своєю суттю гуманізм доби європейського Ренесансу не зазіхав на соціально-політичні та релігійні установи. Метою руху було виховання “конкретних індивідів”. А суспільство “універсальних людей” повинно було формуватися завдяки поширенню гуманістичної освіти та ренесансного виховання. Єдине, що могло б прискорити цей процес, – звернення до можновладців і політичної еліти.

Незважаючи на те, що ідея “мудрого правителя” із соціально-практичної точки зору була загалом утопічною, вона мала деякий рівень реальності. Іноді гуманістам удавалося вплинути на політику

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
монарха, прищепити смак до нової освіченості та культури. Це мало місце там, де йшлося про невеликі держави і де багато що залежало від особистості правителів. За цих умов курс на “окультурення” (“культивування”) державця та еліти міг мати позитивні результати.

Значення настанов і повчань державним діячам набагато ширші. Вони є цінною пам’яткою ренесансної думки, оскільки у них викладені основні вимоги до особистості людини, яка обіймає ту чи іншу державну посаду: професіоналізм, моральна чистота, компетентність, висока порядність тощо. Багатовікова історична практика підтверджує їх актуальність.

Література

1. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. К.: Основи, 2000. 472 с.
2. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2-х ч. Ч.1. К.: Наук. думка, 1995. С. 23-60.
3. Оріховський С. Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона // Там само. С. 180-223.
4. Оріховський С. Життя і смерть Яна Тарновського // Там само. С. 254-293.

* * *

*Р. Кисіль, студент III курсу
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)*

ТАДЕУШ КОСТЮШКО: ТАЛАНТ ПОЛКОВОДЦЯ

Рід Костюшків належить до старовинного литовсько-польського дворянства і веде походження від кам'янецького боярина і дяка Констенуня (Костюшко) Федоровича, який жив на початку XVI ст. Про дитинство Костюшка майже не збереглося відомостей. Початкову освіту він, ймовірно, отримав у Бресті в єзуїтів. У 1765 р. у вісімнадцятирічному віці Костюшко був визначений в один із старших класів «лейб-корпусу кадетів» у Варшаві, де вивчив геометрію, архітектуру та французьку мову.

Після закінчення корпусу в числі кращих учнів Костюшко в офіцерському чині бригадира був залишений при кадетському корпусі, але в тому ж році був відправлений за казенний рахунок до Франції для вдосконалення у військових науках. Протягом п'яти років Костюшко слухав лекції в Паризькій військовій школі й одночасно займався в артилерійській та інженерній школі в Мезьєр, маючи можливість вивчити фортечні споруди в Бресті та інших портах Франції.

У 1774 р. Костюшко повернувся на батьківщину в званні капітана корпусу кадетів. Проте, за умовами того часу, Костюшко не зміг застосувати отримані знання й змушений був оселитися в селі, живучи уроками в родині багатого польського поміщика.

У 1776 р. Костюшко поїхав до Франції, а звідти в Америку, яка в той час вела війну за незалежність. З'явившись до Франкліна, Костюшко був призначений завідувати інженерними роботами в Північній армії. За планом Костюшка і під його безпосереднім керівництвом було укріплено Белінгспорт і влаштовані загородження на річці Делавер для забезпечення резиденції конгресу від атак англійського флоту. За вказівками Костюшка була обрана позиція у горах Белліс поблизу річки Гудзон. Завдяки системі укріплень, зведених ним на цій позиції, вона виявилася неприступною для англійських військ. Такі ж блискучі споруди були виконані Костюшком при зміцненні позицій в Північній Кароліні. У бою при Карлстоні й при атаці форту Джонсонс Костюшко командував загонами американських військ.

У 1783 р. після закінчення війни за незалежність американський конгрес, за поданням Дж. Вашингтона, постановив висловити Костюшкові особливу подяку від імені республіки. Він отримав патент на чин генерал-бригадира і орден Цинцинаті.

У наступному році Костюшко повернувся до Польщі. За самовільний від'їзд за кордон і вступ до складу американських військ він був виключений зі списків польської армії і позбавлений офіцерського звання і після повернення на батьківщину міг бути лише приватною людиною. Він оселився в своєму напівзруйнованому маєтку Сехновічі.

Тільки в 1789 р. після тривалих клопотань його друзів у Варшаві Костюшко знову був зарахований до лав королівської армії з чином генерала і призначений командиром бригади, розташованої біля прусського кордону. Приймавши бригаду, Костюшко зайнявся навчанням полків і в стройових заняттях намагався застосувати той особистий бойовий досвід, який виніс з війни в Америці. Костюшко перший увів у полках маневри, спільні тактичні заняття всіх родів військ, практичну бойову стрільбу й тривалі похідні марші.

Бригада Костюшка була навчена штиковому удару і всім бойовим побудовам новітньої тактики. Буваючи часто у Варшаві, Костюшко познайомився там з Ігнатієм Потоцьким, Гуго Колонтаєм, Немцевичем й іншими польськими політичними діячами, які мріяли про відновлення Великої Польщі в колишніх її кордонах і готували з цією метою війну з Росією.

Костюшко звернув на себе увагу й сам легко зблизився з цим гуртком, оскільки звільнення Польщі було його заповітною мрією.

Тривале перебування Костюшка у Франції в епоху Вольтера і енциклопедистів, його безпосередня участь у боротьбі Сполучених Штатів з Англією за політичну незалежність, внутрішнє та зовнішнє розкладання Польщі, яка розривалася партійними розбратами й вже зазнала одного поділу, а також революція у Франції – усе це створило з Костюшка пристрасного та переконаного носія ідей політичної свободи.

Близько зійшовшись із гуртком патріотів, які незадовго перед тим вчинили державний переворот через проголошення знаменитої конституції 3 травня 1791 р. Костюшко, який командував тоді дивізією на великих маневрах під Брацлавом, почав готуватися до війни з Росією. Остання здавалася необхідною та своєчасною тому, що група польських магнатів на чолі з графом Ржевуським, Браніцьким і Потоцьким утворила в 1792 р. у Тарбовіцах конфедерацію з метою домогтися скасування конституції 3 травня. Конфедерація була влаштована завдяки грошовій допомозі з боку, звісно ж, Росії.

На початку літа 1792 р. військові дії з Росією були розпочаті й польська армія, яка ледь сягала 17 000 чоловік, була зосереджена поблизу Києва, під Васильковом. Після низки невдалих дрібних сутичок з російськими військами Ю.Понятовський відвів армію за Буг. Костюшкові було доручено командувати ар'єргардом і прикривати відступ. Завдяки вмілим діям Костюшка армія Понятовського була кілька разів врятована від розгрому.

17 липня 1792 р. командувач російськими військами генерал Каховський повів рішучий наступ. Перший бій відбувся біля села Дубенки, де був розташований загін Каховського. Через невдалі розпорядження Понятовського інші його сили не могли взяти участь в бою, і тому всі сили удару російських військ обрушилися на один ар'єргард Костюшка.

Незважаючи на запеклий опір 8-митисячного загону, Костюшко був оточений і, втративши майже всі гармати, із залишками батальйонів змушений був відступити.

Бій при Дубенках вирішив результат усієї кампанії. Понятовський не наважився продовжувати війну і відвів армію на захід. Якою жорстокою не була поразка поляків під Дубенками, вона прославила ім'я Костюшка серед польського народу. І все ж він подав у відставку. Бачучи навколо себе людей, які переслідують головним чином свої особисті інтереси й байдужих до долі батьківщини, Костюшко перестав вірити в успіх розпочатої боротьби. У жовтні 1792 р. він поїхав за кордон.

Однак уже наступного літа він повернувся з новими надіями на краще майбутнє. У Варшаві утворився «Союз», який готував народне

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
повстання. На таємному зібранні змовників у Вільно було одноголосно вирішено запропонувати Костюшкові стати на чолі повстання.

Першим розпорядженням Костюшка було складання прокламації, в якій польський народ закликався до збройної боротьби за свободу. У грудні 1793 р. Костюшко приїхав до Варшави для ознайомлення з ходом підготовки до повстання. Коштів для повстання було вкрай мало, розраховувати на масову участь селян-холопів було важко, ще менше надій було на шляхту, і лише міщани могли вважатися щирими прихильниками революції, так як вони бачили в скасованій конституції 3 травня гарантію своїх прав. Незабаром події допомогли Костюшкові та його друзям почати повстання з упевненістю в успіху.

Під тиском Росії на Гродненському сеймі було ухвалено розпустити частину польських військ. Офіцери й солдати, які залишилися поза службою, розходилися по домівках. Вони й стали головними учасниками революції.

Бродіння в країні посилювалося з кожним днем і скоро стало таким очевидним, що начальник варшавського гарнізону генерал Ігельстром розпорядився про зосередження російських військ у Варшаві. Сигнал до відкритого повстання подала бригада генерала Мадалінського, яка стояла в Остроленці й підлягала розформуванню. Коли генерал Ігельстром вислав проти нього загін генерала Багрєєва, Мадалінський виступив із бригадою з Остроленки, перейшов кордон і, захопивши прусську військову казну, рушив до Кракова.

Перебуваючи в цей час в Італії, Костюшко, дізнавшись про дії Мадалінського і про масові арешти членів «Союзу» у Варшаві, вирішив розпочати повстання, хоча вважав його не підготовленим, і поспішив до Кракова.

Звістка про наближення Костюшка змусила командувача російськими військами в Кракові підполковника Ликошіна вивести з міста свій загін. Після прибуття до Кракова Костюшко та інші ватажки повстання зібралися в костелі й на очах присутніх урочисто освятили свої шаблі. Був складений акт повстання і Костюшко був проголошений «найвищим начальником всіх сил народної оборони». Йому було дано необмежені повноваження диктатора.

Ставши відкрито на чолі повстання, Костюшко опублікував маніфест до польського народу, закликаючи всіх вставати під польські прапори й жертвувати на загальне благо гроші, припаси, коней та інше майно.

У цей же час для приборкання Мадалінського був висланий 5-тисячний загін генерала А.П.Тормасова. Але Костюшко встиг з'явитися на допомогу Мадалінському раніше росіян і це дало йому можливість не тільки вибрати сильну позицію, а й зміцнити її. Під

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
загальним командуванням Костюшка на позиції знаходилося до 4000 піхоти й кавалерії при 12 гарматах.

4 квітня розгорівся бій, який тривав увесь день і відрізнявся рідкісним завзяттям з обох сторін. Всі атаки росіян були відбиті, а потім Костюшко сам перейшов у наступ і змусив росіян відступити з втратою всіх гармат. Ця перемога Костюшка викликала загальне тріумфування в Польщі. Під прапори Костюшка почала натовпами прибувати польська молодь. Окрилений успіхом, Костюшко вирішив йти на Варшаву, яка була зайнята 8-митисячним російським гарнізоном. Але поки він готував до боїв свої сили, у Варшаві спалахнув заколот, після якого російські війська залишили місто.

30 квітня Костюшко оголосив «посполите рушення», за яким все чоловіче населення Польщі від 15 до 50 років закликалося встати в ряди польської армії. Для озброєння народу були відкриті всі арсенали, кувалися піки й коси. У самій Варшаві спішно зводилися укріплення. 7 травня Костюшко видав маніфест, в якому закликав усіх поляків об'єднатися для боротьби зі спільним ворогом.

Однак цей маніфест успіху не мав. Поміщики бачили в ньому порушення своїх вікових привілеїв, селяни поставилися також до нього з недовірою, оскільки в маніфесті говорилося, що обіцяні пільги та свободи підлягають перегляду на майбутньому сеймі.

Казна повстанців була порожня, податки не платилися, пожертвувань на військо надходило мало, поповнень до армії не було, армія Костюшка терпіла безліч поневірянь. Спроба сформувати армію з добровольців не увінчалася успіхом і Костюшкові вдалося створити загін всього лише з 2000 чоловік.

Щоб залучити до повстання селян, з яких належало сформувати загін «косинерів» (озброєних косами), Костюшко одягнув простий одяг і почав їздити по селах, переконуючи селян приєднатися до повстання, обіцяючи їм за це свободу і землю. Але й така агітація не принесла своїх плодів. І замість запланованого 400-соттисячного війська «посполите рушення» зібрало до осені лише 40 000 чоловік.

Щоб випередити об'єднання російських загонів Денисова, Хрущова і Рахманінова, Костюшко вирішив атакувати першим при селі Щековічі. Однак Денисов, на допомогу якому прийшли пруські війська, сам почав атаку й ущент розбив поляків. За цією невдачею пішли інші. Один із найближчих сподвижників Костюшка генерал Зайончек двічі зазнав поразки й відступив до Курова. В цей же час Краків капітулював перед пруськими військами. Коли комендант краківського гарнізону був засуджений верховним кримінальним судом до смертної кари, Костюшко написав на вирок: «Одобряю вирок до останньої букви і доручаю надрукувати його в газетах».

Щоб попередити облогу Варшави союзними військами, Костюшко наказав своїм окремим загонам стягтися до польської столиці. Однак прусські війська, простоявши під Варшавою більше двох місяців, скоро зняли облогу.

З цієї нагоди тимчасовий уряд вирішив влаштувати великі народні свята, героєм яких повинен був стати Костюшко. Але він ухилився від цього. З кожним днем його становище ставало важчим, гостро відчувалася нестача солдатів і засобів.

10 вересня Костюшко розпорядився взяти в казну на потреби армії всі цінності в сріблі й золоті, які не тільки зберігалися в казенних і громадських місцях, а й у монастирях, церквах і у приватних осіб. З огляду на явну невдачу «посполитого рушення» Костюшко 18 вересня оголосив його розпущеним, а замість нього був збільшений рекрутський набір. Серед підлеглих Костюшкові генералів відбувалися постійні сварки та непорозуміння, які негативно відбивалися на всьому ході військових операцій і погано впливали на підлеглих. Ентузіазм, що охопив всіх на початку повстання, став поступово змінюватися загальним наріканням, що проникало і в війська. Дисципліна стала падати.

Віра в успішний результат повстання була остаточно втрачена, коли стало відомо, що на чолі російських військ в Польщі поставлений О.Суворов. Костюшко намагався боротися з цим страхом до імені Суворова, але подолати його так і не зміг. 4 вересня Суворов підійшов до Кобрина, де стояли польські війська генерала Сераковського. Отримавши донесення про наближення Суворова, Костюшко, маючи неправдиві відомості, відповів Сераковському, що йому боятися нічого, тобто «це не той Суворов, а інший, козакий». Наданий тільки власним силам, Раковський був тричі розбитий військами Суворова і сам ледве врятувався після бою біля села Добрик. Дізнавшись про поразки Сераковського, Костюшко виїхав до нього і щедро роздав нагороди залишкам його загону. Розуміючи, що результат всієї кампанії залежить від рішучого зіткнення з противником, Костюшко вирішив атакувати Ферзена і не дати йому з'єднатися з Суворовим.

Нікому не повідомивши про свій намір, він таємно вночі, в супроводі одного Немцевича, виїхав верхи з Варшави до місця розташування загону Сераковського. Прибувши на третій день у табір польських військ у Коритінці, Костюшко дізнався, що всі сили поляків не перевищують і 9000, у той час як у Ферзена їх 18000. Незважаючи на це Костюшко не змінив свого рішення. 9 жовтня він вибрав біля села Маціовіци позицію для майбутнього бою, а вранці наступного дня тут почався бій, який став фатальним для Костюшка.

Поляки були оточені з усіх боків і, не дивлячись на стійкий опір, розбиті. Сам Костюшко, під яким були вбиті двоє коней, спробував

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
зупинити свою втікаючу кінноту, кинувся за нею, але його наздогнали два офіцери та два козаки. Кінь Костюшка спіткнувся і впав. Козаки вдарили Костюшка піками, а офіцер завдав удар шаблею по голові, але був зупинений іншим офіцером, який упізнав Костюшка. Тяжко поранений у голову та ногу, Костюшко в несвідомому стані на ношах був винесений із поля бою.

У Варшаві довго не хотіли вірити повідомленням про полон Костюшка. Поширювався слух, що його пораненого знайшли в болоті і тепер везуть до Варшави. Народ уже чекав появи Костюшка, але на другий день офіційно було оголошено «про нещастя для батьківщини».

Полонений Костюшко був відправлений до Петербурга, де перебував в ув'язненні до смерті імператриці Катерини II. Однак поскаржитися на погане ставлення він не міг. 15 листопада 1796 р. до палацу графа Орлова, де перебував Костюшко, приїхав імператор Павло I й особисто сповістив йому про повну свободу. Одночасно з Костюшком були звільнені й інші 12000 полонених поляків. Усі звільнені поляки на чолі з Костюшком були приведені до присяги на вірність Росії й імператору Павлу. Через місяць Костюшко виїхав через Фінляндію і Швецію в Лондон, отримавши від імператора й імператриці 12000 рублів і щедрі подарунки. На прохання імператриці Марії Федорівни Костюшко подарував їй свою холопську сермягу, в якій він ходив під час повстання.

Подорож Костюшка по Європі була тріумфом і супроводжувалася урочистими зустрічами й врученням йому пам'ятних подарунків. В Америці Костюшко дізнався, що конгрес ухвалив рішення наділити його, як колишнього офіцера американської армії, земельною ділянкою та видати йому близько 20000 доларів, які йому належали з 1788 року, але з невідомих причин не були видані.

Улітку 1798 р. Костюшко виїхав назад у Європу, оскільки до нього дійшли чутки, що генерал Ю.Домбровський збирає польські легіони, розраховуючи за допомогою Бонапарта домогтися відновлення незалежності Польщі. Прибувши до Парижа, Костюшко 4 серпня 1798 р. послав 12000 рублів імператору Павлу I у листі, в якому в досить різких виразах відмовлявся від отриманого дару. Павло I відіслав гроші назад Костюшкови, сказавши, що «від зрадників він приймати їх не бажає». За височайшим повелінням було опубліковано «відозву всім литовським людям», в якій Костюшко оголошувався зрадником, а жителям наказувалося зловити його й доставити в найближчу військову команду. Подібні ж відозви були видані в Пруссії та Австрії.

У Парижі Костюшко переконався, що його мрії про відновлення Польщі далекі від здійснення і виступив проти Домбровського, який формував польські легіони для служби у французькій армії. На цьому

грунті у Костюшка виникла неприязнь із Наполеоном, яка особливо загострилася після того, як він дізнався, що з відома Наполеона в Польщі поширюються прокламації, підписані ім'ям Костюшка.

У 1807 р. Костюшко заявив міністру Фуше, що якщо Наполеону потрібна його допомога, він готовий її надати за умови, що імператор дасть письмову обіцянку в газетах, що форма правління в Польщі буде встановлена за зразком англійської, селяни будуть звільнені з землею, а кордон польської держави простягнеться від Риги до Одеси і від Гданська до Угорщини, включаючи Галичину. Не отримавши підтримки, Костюшко відійшов від політичної діяльності й жив у повній самоті під Парижем. Лише після взяття Парижа союзними військами надії Костюшка дещо поживалися.

Імператор Олександр І, перебувши в Париж, оголосив Костюшкові повну амністію й провів із ним довгу розмову про майбутній устрій Польщі. 9 квітня 1814 р. Костюшко звернувся до Олександра І з листом, в якому просив його поширити амністію на всіх поляків, повернути їм їхні колишні права, оголосити себе польським королем, дарувати Польщі англійську конституцію й відкрити в країні казенні школи для селян. Олександр І відповів, що він твердо вирішив дати Польщі конституцію, і просив Костюшка допомогти йому своїми порадами в роботі по влаштуванню Польщі. Однак скоро Костюшку знову довелося пережити розчарування. Коли під час Віденського конгресу він приїхав до Відня і відновив там розмову про польське питання, Олександр І дав йому зрозуміти, що його надії на відновлення Польщі не мають під собою ґрунту.

Костюшко покинув Відень і переселився до Швейцарії, де й помер 15 жовтня 1817 р. «від нервової гарячки».

* * *

*М. Кобиляцький, магістрант
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*

БЛАГОДІЙНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЯК ЧАСТИНА ІМПЕРСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В наш час, вживаючи поняття благодійність, мають на увазі безкорисливе надання допомоги потребуючим, які не є пов'язаними з благодійником. Проте, непоодинокі випадки сьогодення засвідчують, що часто-густо благодійні акції можуть проводитись з метою популізму, самопіару тощо. В таких моментах важливо розуміти, що прояви такої «благодійності» не з'явилися на голому місці, а мають конкретну історію і сягають своїм корінням ще в часи існування Російської імперії.

Благодійництво на Русі має свої історичні корені і традиції, які сягають глибоко в віки. Протягом століть його зміст і форми істотно

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету змінювалися. Вперше цей термін в науковій літературі зустрічається у М.М. Карамзіна. Однак активно його застосовувати почали у другій половині XIX століття, коли достатньо розвинулась теоретична думка в галузі соціальної підтримки та захисту найбіднішого населення. Під благодійністю розуміли прояв співчуття до ближнього, недержавну форму допомоги нужденним. У радянській науковій літературі дане поняття інтерпретувалося як форма класового маніпулювання суспільною свідомістю в капіталістичному суспільстві. Сьогодні під благодійністю розуміється некомерційна діяльність, спрямована на надання допомоги нужденним [5, с. 2].

Благодійництво, яке стало в Російській імперії суспільним явищем саме в епоху капіталізму, в той же час було частиною політичної ідеології російської держави того періоду. У суспільну психологію впроваджувалася ідея тісного зв'язку монарха зі своїм народом, культивувалася думка про безмежність монаршої милості, зміцнювалася свідомість, що «аби до царя дійти, у нього кожен знайде і правду, і заступництво». Саме на рівні державної політики здійснювалося благодійництво. Владою ініціювалися і режисерувалися всілякі благодійні акції, «адресні» кампанії тощо, можна сказати навіть, що формувався культ благодійності. Не випадково благодійність в дореволюційній імперії була справою престижу. Спочатку дворянська аристократія – великі землевласники, а пізніше промисловці, купці, просто заможні люди, вкладаючи капітал в благодійні справи, прагнули зарекомендувати себе в очах громадськості. Благодійність вважалася ознакою хорошого тону. Для того, щоб завоювати певні позиції в тогочасній суспільній і державній ієрархії, недостатньо було бути багатим, потрібно було здійснювати суспільно корисні вчинки. І вони відбувалися в масовому масштабі. Приклад подавали члени імператорської родини, засновуючи благодійні товариства, зокрема Російське товариство Червоного Хреста, вносили при цьому на їх потреби значні капітали і опікувалися ними. Соціальний склад людей, які займалися благодійництвом, змінювався відповідно до соціально-економічного розвитку імперії. Форми соціальної допомоги були різноманітними, вони відображали багатокладність тодішнього суспільства. Але в якому б вигляді благодійність не виявлялася, матеріальну основу її в більшості випадків становили приватні пожертвування. Отже, влада заглавала з дворянами і капіталістами, вводячи в моду благодійництво, а ті, в свою чергу, заглавали у відповідь, сподіваючись відшукати імператорської милості та винагороди у різних їх формах [4, с.44-45].

Благодійність в Російській імперії була нерозривно пов'язана з російською православною церквою, і цей зв'язок простежувався протягом багатьох століть. Саме церква постійно вселяла думку про те,

що треба допомагати людям будь-якими доступними засобами. У той же час церква сама постійно показувала приклад такого ставлення, особливо у важкі часи. Таким чином церква виступала апологетом державної влади і була своєрідною надбудовою, яка використовувала благодійність як засіб для приховування відсутності внутрішньої гуманітарної політики в імперії.

Питанню громадського піклування та благодійності приділялась досить велика увага, про що свідчать бібліографічні видання, які називають чисельні публікації, які відносяться до другої половини ХІХ ст. За підрахунками сучасних дослідників в дореволюційний період було опубліковано 323 роботи (без урахування періодики), присвячених питанням благодійництва. Причому деякі видання були багатомовними, а одне з них, «Состоящее под высочайшим их императорского величества и покровительством Ведомство детских приютов и его задачи», яке виходило в Петербурзі впродовж 1897 – 1911 років, складалося з 34 частин [2, с.88].

Велика частина документів земського діловодства, протоколи земських зборів, засідань міських управ, звіти повітових земств, а також протоколи, постанови міських дум і т.п. засвідчили практичну діяльність земств у сфері громадського піклування, медицини, організації допомоги і водночас показали всю складність і суперечливість взаємин державних і місцевих органів управління з питань благодійництва. З цього випливає, що благодійність сприймалась неоднаково різними станами суспільства імперії. Але загравання з земствами у благодійність була не лише частиною ідеології, а ще й елементарною необхідністю, оскільки імперська адміністрація не могла власними зусиллями забезпечити гідний рівень існування цих земств і вирішення ними соціальних питань.

З приходом більшовиків до влади змінилась ідеологія держави, а це призвело до того, що ситуація з благодійницьким рухом починає змінюватися. Уже в першому Радянському уряді з'являється Наркомат державного піклування, але 27 квітня 1918 року він реорганізується в Наркомат соціального забезпечення. Це була не просто зміна вивіски, а зміна пріоритетів. Благодійність в існуючому протягом багатьох століть вигляді по суті зникає і замість мережі благодійних товариств і організацій до наших днів дійшло лише Товариство Червоного Хреста. Замість цього поступово виробляється система соціального забезпечення, дія якої, на відміну від минулого, поширюється на все населення країни. Створюються громадські фонди споживання, даються соціальні гарантії. Відповідно до цих змін у словниках і довідкових виданнях з'являються нові трактування поняття благодійності. Наведемо трактування філантропії, дану в «Словнику іншомовних слів», виданому в 1951 році. Філантропія – це «один із

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
засобів буржуазії маскувати свій паразитизм і свою експлуататорську сутність за допомогою лицемірної, принизливої «допомоги бідним з метою відволікання їх від класової боротьби» [1, с. 14].

Отже, благодійництво в Російській імперії було для аристократії та можновладців трендом свого часу, а для нужденних людей – необхідністю, якою не могла забезпечити їх держава. Зміна влади в країні в 1917 році кардинально вплинула і на саме розуміння благодійності, оскільки змінилась державна ідеологія.

Література

1. Афанасьев В.Г., Соколов А.В. Благотворительность в России. Историографические аспекты проблемы. Учебно-методическая работа. СПб., 1998. 16 с.
2. Кальянов А.Ю. Уникальный опыт благотворительности // Военно-исторический журнал. 1999. №2. С. 85-90.
3. Медведев Ю.В. Московское купечество и благотворительность // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. История. М., 1998. 214 с.
4. Миронов Г. Традиции благотворительности у Московского купечества // Врач. 1995. №1. С. 44-45.
5. Покотилова Т.Е. Благотворительность в социальной истории дореволюционной России: мировоззрение и исторический опыт. Автореф. дис... канд. истор. наук. М., 1998. 39 с.

* * *

*Л. Грицай, студентка III курсу
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*

О.М. ГОРЧАКОВ – ТВОРЕЦЬ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Сучасні події в Україні переконливо доводять, що серед факторів, необхідних для швидкого й результативного проведення глибоких реформ у країні, не останнє місце посідають питання міжнародної безпеки, добросусідські відносини та надійні зовнішньополітичні союзники. Прикладом такої тісної взаємодії може бути період в історії Російської імперії другої половини ХІХ століття, коли проводилися всеохоплюючі внутрішні реформи, але при цьому доводилося ще й відповідати на численні зовнішньополітичні виклики.

Ситуація, в якій опинилася Російська імперія після поразки у Кримській війні, була критичною: «нейтралізація» Чорного моря, територіальні втрати (південна Бессарабія), певна дипломатична ізоляція і на цьому тлі ще й загальне розчарування й деморалізація суспільства та нагальна необхідність проведення реформ, необхідність яких теж довела військова поразка. У такий складний час, невдовзі

після підписання Паризького трактату (18 березня 1856 року), рескриптом Олександра II від 13 квітня 1856 року крісло міністерства закордонних справ посів Олександр Михайлович Горчаков, який на той час уже мав майже сорокарічний досвід дипломатичної роботи. Більше ніж чверть століття він фактично визначав зовнішньополітичний курс країни.

Розуміючи важливість всеохоплюючих внутрішніх перетворень, покликаних модернізувати країну, канцлер Горчаков робив усе, щоб убезпечити країну від зовнішньополітичних ускладнень. Саме тоді у циркулярній депеші, розісланій очільником МЗС посольствам і місіям 21 серпня 1856 року, з'явилася фраза, яка визначала характер зовнішньої політики Росії: «Росія не сердиться, Росія зосереджується». Отже, відтепер при відстоюванні позицій Росії на зовнішній арені головна увага надавалася дипломатичним методам.

Перед зовнішньою політикою Росії в умовах Кримської системи міжнародних відносин постали завдання виходу з дипломатичної ізоляції, скасування обмежувальних умов Паризького трактату 1856 року. Але при цьому імперія не відмовлялася й від розширення територій задля вирішення своїх економічних задач – пошуку нових ринків збуту, сировини.

За умов, коли Російська імперія втратила своїх союзників у Європі, про активну діяльність на той момент у західному напрямі не могло бути й мови. Тому Олександр Горчаков активізує міжнародні зв'язки на далекосхідних кордонах країни. Були досягнуті домовленості з Японією та Китаєм про обмін постійними дипломатичними місіями, врегульовані територіальні питання з цими країнами. Зверталася також увага й на країни, розташовані у Західній півкулі. Велике значення надавалося зміцненню стосунків з Північноамериканськими Сполученими Штатами, які мали стати противагою західноєвропейським державам. Позитивний вплив у цьому напрямі мав продаж у 1867 році Аляски. За час роботи О. Горчакова на чолі МЗС відбулося визнання Росією цілого ряду латиноамериканських країн – Венесуели, Гватемали, Гондурасу, Коста-Рікі, Перу, Уругваю.

Важливим напрямком зовнішньої політики Росії в другій половині XIX століття стає Середня Азія. Ці території цікавили російських урядовців як через економічні чинники, так і зовнішньополітичні – як засіб впливу на Англію. Проникнення Російської імперії в регіон спочатку здійснювалося за допомогою дипломатичних місій, які мали вивчити політичне й економічне становище трьох середньоазіатських ханств і сусідніх з ними держав. Наступним кроком стало рішення про з'єднання двох військових укріплених ліній – Сибірської і Сирдар'їнської. Останнім етапом стали безпосередні військові дії на початку 1870-х років проти Бухарського емірату, Хівинського та

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
Кокандського ханств. Щоправда, О. Горчаков застерігав від використання сили, оскільки це могло призвести до загострення стосунків з Англією.

І все ж таки, головною стратегічною метою зовнішньополітичного курсу Горчакова стала боротьба за перегляд не вигідних для країни статей Паризького договору. Сприятлива ситуація для вирішення проблеми склалася під час франко-німецької війни. Посилаючись на численні приклади порушення Паризької угоди з боку країн, які її підписали, російський уряд заявив, що теж не вважає себе зобов'язаним її дотримуватися. Лондонська конференція 1871 року закріпила цю дипломатичну перемогу О. Горчакова. Водночас канцлеру вдалося вивести Росію з дипломатичної ізоляції. У 1873 році був укладений Союз трьох імператорів – Росії, Німеччини, Австро-Угорщини.

У другій половині XIX століття не зменшувалася й зацікавленість Росії «східним питанням». «Що стосується Сходу, – писав О. Горчаков, – крім безпосередніх і життєвих інтересів, які є у нас в регіоні, існують ще традиції і національні симпатії, які небайдужі для нашої політики». На його думку, лише Росія «в силу своїх безкорисливих національних інтересів може послужити ланкою єднання між цими настільки різними народами, щоб або забезпечити здобуття ними права на політичне життя, або для того, щоб допомогти їм зберегти його. Без цього вони впадуть у розбрат і анархію, які приведуть їх під панування турків, або під експлуатацію Заходу». Отже, свою політику на Балканах Росія здійснювала під гаслом допомоги національно-визвольному руху народів, які там проживали.

Паралельно з розвитком міжнародних зв'язків О. Горчаков займався впорядкуванням дипломатичної служби – запровадив спеціальні екзамени для претендентів на дипломатичну роботу, проводив підбір послів, сприяв оновленню матеріальної бази посольств, змінив структуру МЗС.

Незважаючи на те, що авторитет країни після Кримської війни похитнувся, О. Горчаков не допускав приниження Росії, прагнув проводити «національну» політику, не жертвуючи інтересами країни в ім'я політичних цілей інших держав. Своє завдання у європейському регіоні він вбачав у відновленні нормального порядку міжнародних відносин. Вони повинні були спиратися перш за все на принципи стабільності кордонів, рівності і незалежності урядів країн, невтручання в їхні внутрішні справи. Разом з тим канцлер Горчаков був прибічником застосування спільних дипломатичних дій, спираючись при цьому на баланс інтересів і сил.

Таким, чином, О.М. Горчаков створив власну концепцію та стратегію зовнішньополітичного курсу Російської імперії у другій

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
половині ХІХ століття, які сприяли зміцненню позицій Росії у світі.
Разом з тим він став архітектором нової системи міжнародних
відносин, яка складалася після Кримської війни.

* * *

*Д. Волошин, студентка ІІІ курсу
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*

М.І. ПИРОГОВ – ЗАСНОВНИК ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВОЇ ХІРУРГІЇ

У листопаді 2013 року було започатковано створення добровольчих мобільних медичних бригад, які надавали першу медичну допомогу пораненим учасникам Революції Гідності. Згодом на їхній базі був створений Перший добровольчий мобільний шпиталь імені Миколи Пирогова – унікальний волонтерський проект із залучення цивільних медиків для надання кваліфікованої медичної допомоги у прифронтовій зоні. Чому для назви проекту обрали ім'я саме Миколи Пирогова? Яку роль він відіграв у розвитку військово-польової хірургії? Відповідям на ці запитання й присвячена наша розвідка.

Закінчивши у 1928 році медичний факультет Московського університету, Микола Іванович Пирогов ще декілька років навчався і працював у Дерптському (нині Тартуському – Естонія) університеті. Там він отримав науковий ступінь доктора медицини, очолив одну з кафедр закладу, залишаючись при цьому практикуючим хірургом (оперував не лише в клініці Дерпту, а й у Ризі, Ревелі, досяг віртуозності в техніці проведення операцій). У 1837 році Пирогов опублікував свою першу працю з хірургічної анатомії «Хірургічна анатомія артеріальних стовбурів і фасцій», яка зробила його ім'я відомим не лише на батьківщині, але й за кордоном. Через кілька років М.І. Пирогов очолив кафедру хірургії в Медико-Хірургічній Академії у Петербурзі. Навчаючи військових хірургів, а потім працюючи у реальних військових умовах (війна на Кавказі, Кримська війна), Пирогов запровадив багато нововведень, важливих і для сучасної військово-польової хірургії.

Сьогодні важко повірити в те, що колись пацієнтів оперували без наркозу, знеболюючих препаратів. Лікарі різали в буквальному сенсі «по живому», намагаючись не звертати уваги на крики хворих. Серед медиків навіть існувало негласне правило: людині, яка надто болісно сприймала страждання хворих, реагувала на волення та зойки, краще було не йти в хірургію. Звісно, лікарі намагалися щось придумати, аби полегшити долю поранених і спокійно оперувати. Нерідко використовували алкоголь, який не деякий час і справді допомагав пацієнту «випасти» зі свідомості, знепритомніти. Утім лікарі розуміли, що алкогольна «анестезія» доволі ризикована й не завжди ефективна.

У 1846 році в Америці суто емпірично було запропоновано для знеболювання використовувати ефір. Зацікавившись дією парів ефіру на живий організм, Пирогов спочатку проводив досліди на собаках. Потім неодноразово випробовував наркоз і на собі. Від цього він схуд, погано почувався, проте зрештою вирішив: для конкретного хворого, для однієї-двох операцій ефір є безпечним. Через 8 місяців він опублікував російською і французькою мовами результати своїх експериментальних досліджень та клінічні спостереження щодо застосування ефірного наркозу. І надалі він ніколи не допускав операцій без заспокійливого ефіру. Щоправда, Пирогов був не першим і не єдиним хірургом, хто застосовував такий вид наркозу в лікарнях. Але він уперше в історії медицини почав оперувати поранених із застосуванням ефіру в польових умовах. Ніде не було знеболювання таким потрібним, як на війні, і ніде не можна було дослідити дію ефірних парів у такому обсязі. Поки інші хірурги в лазаретах, шпиталях чекали на хворих, щоби показати своє мистецтво, Пирогов відправився до величезного госпіталю під кавказьким небом, де Росія вела чергову військову кампанію. Для введення ефірного наркозу лікар розробив спеціальну маску для обличчя. Це було інноваційним винаходом для того часу, який використовують у медицині й донині.

Сотні солдатів та офіцерів після переломів ставали каліками, тому що лікарі не знали, як можна нормально фіксувати уламки кістки, аби вони правильно зросталися. Результати операцій теж не завжди тішили, оскільки чимало пацієнтів помирали від гнійних ускладнень, багатьом доводилося робити ампутацію кінцівок. За канонами тодішньої військової медицини, нагноєння в рані, ураження кістки, складний перелом – це все неминуче означало ампутацію. Микола Пирогов повстав проти цього.

Він придумав спеціальне розсікання ран: розширював вхідний і вихідний отвір вогнепальної рани для вільного відтоку гною, крові. Замість ампутації всієї кінцівки запропонував видаляти лише пошкоджену частину кістки або суглобу. При переломах почав застосовувати нерухому крохмальну пов'язку, але вона мала багато недоліків – довго «не схоплювала» форму кінцівки, розмокала від вологи. Проблема здавалася нездоланною, аж поки Пирогов не потрапив у майстерню знайомого скульптора, де побачив гіпсові форми, які скульптори використовують на проміжному етапі виготовлення своїх творів. Так гіпсові пов'язки потрапили у медицину й користуються популярністю до нашого часу.

Зрозумівши, що повсякденний одяг лікаря може стати джерелом небезпечних мікробів, Микола Пирогов висунув вимогу, щоб російські хірурги проводили операції в білих халатах, виварених в окропі. Розробив низку операцій, що увійшли до золотого фонду хірургії під

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
назвою «операції Пирогова». Так, запропоновану ним операцію «кістково-пластичного подовження кісток гомілки у разі ампутації стопи» широко використовують і в наші дні. Позитивна результативність здійснених операцій не в останню чергу залежить від хірургічного приладдя. Будучи директором по технічній частині Санкт-Петербурзького інструментального заводу (з 1841 року), Пирогов мав можливість поліпшити якість та розширити перелік необхідних для різних випадків хірургічних інструментів.

Кримська війна 1854 – 1856 років, під час якої М.І. Пирогов був головним військовим хірургом Севастополя, стала новим етапом у становленні військово-польової хірургії. Госпіталі Кримського півострова були розраховані на 2 тис. ліжок, а поранених було 9 тисяч. Для догляду за ними вчений створив першу в Росії групу сестер милосердя (сестер-жалібниць), назвав її «Крестовоздвиженская община сестер попечения о раненых и больных».

Багато уваги приділяв організації евакуації поранених з поля бою та транспортуванню їх до перев'язочних пунктів. Він уперше в світі запровадив систему сортування поранених, з якої постала сучасна евакуаційна служба армії. Ініціював введення до штату військових частин спеціальних санітарів-носіїв. Завдяки цій новаторській методиці було врятовано тисячі людських життів.

І після виходу у відставку Микола Пирогов не полишив медицину. У маєтку Вишня на Вінниччині, де він проживав, перебудував корчму на маленьку лікарню і в ній робив операції. Виїздив у райони ведення військових дій (франко-німецька війна, російсько-турецька війна) з метою вивчення роботи військово-санітарних установ (лазаретів, санітарних поїздів), а також займався написанням медичних наукових праць. Свій досвід і знання військового хірурга він виклав у творах «Начала общей военно-полевой хирургии», «Военно-врачебное дело» та інших.

Отже, Миколі Пирогову належало безліч наукових відкриттів у медицині, якими користуються в усьому світі дотепер. Своєю самовідданою і здебільшого безкорисливою працею він перетворив хірургію на науку, озброївши лікарів науково обґрунтованою методикою оперативного втручання. Приклавши максимум зусиль для допомоги пораненим і хворим, став основоположником військово-польової медицини. Нині його справу продовжують волонтери Першого добровольчого мобільного шпиталю (ПДМШ) імені М. Пирогова. Вони надають невідкладну допомогу пораненим і хворим на передовій лінії, а також цивільному населенню, як це здійснював свого часу видатний учений – Микола Іванович Пирогов.

* * *

АНГЛІЙСЬКИЙ СУФРАЖИЗМ ТА ЙОГО ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У сучасній соціальній історії досить актуальною є гендерна проблематика. У контексті гендерних досліджень історія розглядається не лише на макро (суспільні відносини), але і на мікро рівні (клімат у сім'ї, взаємини чоловіка і жінки тощо). Зокрема, у полі зору сучасних дослідників перебуває історія суфражистського руху, в основі якого була боротьба жінок за свої політичні права.

Досліджуючи суфражистські рухи, ми в першу чергу звертаємо увагу на соціальну історію Англії XIX ст. Саме ця країна стала однією з колисок жіночого руху, який із плином часу зміцнив свої позиції і став вагомим явищем, як світової, так і української історії. Мета нашої розвідки – розкрити передумови і причини зародження суфражизму в Англії у другій половині XIX ст. та з'ясувати характер його подальшого становлення.

Дослідженням англійського суфражизму в різний час було присвячено чимало праць науковців. Серед них слід назвати таких дослідників як Н.Новікова [7], І.Школьніков [12], Н.Пушкарьова [8], Дж. Тревельян [11], Р.Зидер [4], Л.Ітяєва [5], А.Мортон [6], Н. Залеток [3].

Закінчуючи цей короткий вступ, зауважимо, що суфражизм не слід ототожнювати з будь-якими іншими жіночими рухами. У своїй сутності це рух-боротьба за надання жінкам однакових із чоловіками виборчих прав, включаючи, також, соціальну, політичну й економічну рівність [9].

У початковий період жіночий рух, який виник в Англії у XIX столітті, не був суфражистським. Він з'явився як елемент боротьби з алкоголізмом. При зниженні податку на спирт у 1823 році, споживання алкоголю різко зросло. Прийнятий Акцизний акт проголошував, що відтепер права та обов'язки винокурів перед державною скарбницею стають ясними: виробляти віскі можна, отримавши річну ліцензію за 10 фунтів і сплачуючи 2 шилінги 3 пенса за гало викуреної рідини. У ті часи і аж до початку XX століття, правовий вік, у якому алкоголь можна було купити, становив чотирнадцять років. Жінки, дивлячись як їхні чоловіки, батьки і сини гинули на очах, стали вимагати від уряду скорочення (або ж заборони) продажу спиртного, який до цього не мав обмежень [1].

Зі збільшенням споживання алкоголю, пов'язаних з ним страждань і проблем із здоров'ям у суспільстві посилюється рух тверезості і стриманості (temperance movement). Головна його мета – відкрити всім очі на те, що алкоголь є джерелом корупції, а його виробництво,

продаж і вживання – великим злом. Розпочинаються «антиалкогольні» демонстрації жінок. «Демон пиятики» вважався причиною всіх соціальних негараздів, а насамперед насильства над жінками та дітьми. Активістки вбачали лише один вихід – змусити Кабінет Міністрів змінити закони. Оскільки уряди відмовлялися допомагати жінкам у їх наполегливих проханнях, і, навіть, не відповідали на їхні вимоги, щодо заборони продажу алкоголю дітям, було вирішено боротися за права голосу жінки. Саме звідси бере початок коріння суфражизму.

Основною вимогою руху суфражисток було надання жінкам рівних із чоловіками виборчих прав. Власне сама назва руху походить від англійського Suffragettes – виборче право. Крім цього суфражистки вимагали, щоб у політичному та економічному житті суспільства не існувало дискримінації щодо жінок [3, с. 90].

Рух британських жінок за виборчі права розпочався в 1897 році, коли одна з активісток – Мілісент Фоусет заснувала «Національний союз жіночого права голосу». М. Фоусет була прихильницею мирного протесту. На її переконання, будь-які прояви насильства або екстремізму лише більше зміцнюватимуть чоловіків, даватимуть їм нові підстави, щодо позбавлення жінок права голосу. Силу свого руху М. Фоусет убачала в мирних переговорах і логічних аргументах. Її прибічниць дратувало те, що жінкам дозволяли займати відповідальні пости в державі (особливо у сфері освіти), але не давали брати участь у політичному житті країни. Парламент видавав закони, які жінки мали виконувати, але не могли на них вплинути. М. Фоусет заявляла, що раз жінки сплачують податки нарівні з чоловіками, то вони повинні мати з ними однакові політичні права. Особливе обурення емансипованих членів жіночого союзу викликав той факт, що заможні господині маєтків наймали працівників, садівників і дворецьких, які голосували на виборах, а самі, незважаючи на більш високе соціальне становище, такого права не мали [10].

Тим часом, у 1903 році відома радикалістка Емеліна Панкхерст заснувала «Жіночий громадський та політичний союз». Е.Панкхерст оголосила, що жінкам набридло чекати, що вони не зупиняться ні перед яким насильством для досягнення своїх цілей.

Варто зазначити, що методи боротьби суфражисток не можна назвати гуманними. Англію на початку ХХ століття практично заповнили хаос і анархія: у всій країні підпалювали поштові скриньки, будинки, псували телефонні дроти, били вітрини, вікна урядових будівель. Було кинуто гасло – якщо політики людей нечують, удару слід завдавати по тому, що вони особливо цінують. У результаті, наприклад, безжально руйнувалися майданчики для гольфу, розбивалися винні льохи. Це далеко не повний перелік методів боротьби суфражисток. Вони підпалювали молитовні будинки (бо

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
Англiканська Церква засуджувала їх боротьбу), руйнували і розграбували Оксфорд-Стріт (вибили всі вікна і двері і навіть розібрали бруківку), прикували себе ланцюгами до Букінгемському палацу (як тільки королівська сім'я висловилося проти жіночого права голосу) [9]. Багато жінок-суфражисток відмовлялися платити податки. Опинившись у камерах, вони оголошували голодування. У лютому 1913 суфражистки підірвали будинок одного з лiдерiв лiберальної партії Девіда Ллойд Джорджа. За вчинення цього акту Е.Панкхерст отримала три роки ув'язнення. Її соратниця М.Річардсон, щоб помститися, кухонним ножем порубала картину Веласкеса «Венера перед дзеркалом» у Національній галереї. Картина була гордістю Британії, для її придбання кошти збирали у всій країні. Реставратори ледве врятували полотно [9].

4 червня 1913 року суфражистка Емілі Уайлдінг Девідсон кинулася під ноги королівського коня. На жаль, кінське копито було цілковито байдужим до проблем жіночої рівноправності: жінка була важко поранена і незабаром померла. Так суфражистки отримали свою першу мученицю.

Цілком можливо, що насильство суфражисток стало б iще більшим, але цього не сталося. У 1914 році Великобританія вступила в Першу Світову війну. Замість бездумних і жорстоких акцій усю свою невичерпну енергію та ентузіазм жінки з суфражистського союзу спрямували на допомогу своїй країні. Коли у всій Британії не вистачало робочих рук, Е.Панкхерст клопотала про те, щоб жінки мали право працювати на військовому виробництві. Як наслідок, мільйони англійських жінок стали до верстатів і виробляли необхідне для фронту спорядження. Після укладення миру в 1919 році в парламенті нарешті прийняли закон про загальне виборче право.

Як підсумок варто зазначити, що англійський суфражистський рух, який був одним із перших яскравих проявів жіночої емансипації, розпочинався як банальна боротьба з пиятикою. Він був спрямований на благо чоловіків, проте у процесі свого розвитку цей рух завдав чоловікам чимало проблем. Зрештую, пройшовши стадію становлення, він є прикладом наполегливої боротьби жінок за своє право на рівність і визнання.

Література

1. Pathfinder Pack on The Temperance Movement 1825-1850. Режим доступу: <http://rls.org.uk/database/record.php?usi=000-000-001-400-L>
2. Story: Women's movement. Page 3 – Tailoresses' unions. Режим доступу: <http://www.teara.govt.nz/en/womens-movement/page-3>
3. Залеток Н. Процес формування жіночого руху у Великій Британії як засобу боротьби за рівноправ'я в середині XIX – початку XX століття // Юридичний журнал. 2011. №1. С. 89-94.

4. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII – XX вв.). М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. 301 с.
5. Итяева Л.И. К истории суфражистского движения в Англии и некоторые вопросы классовой борьбы в зарубежных странах. Саранск: Изд-во пед. ин-та, 1976.
6. Мортон А.Л. История Англии / Пер. с англ. Н.Чернявской, ред. и вступ. статья А.Самойло. Москва: Издательство иностранной литературы, 1950. 464 с.
7. Новикова Н.В. Женский социально-политический союз: идеология и политика радикального феминистского движения в Великобритании в начале XX в. // Ярославский педагогический вестник. 1997. Вып. 2.
8. Пушкарёва Н.Л. Женская история, тендерная история: сходства, отличия, перспективы // Социальная история. М., 2003. С. 29.
9. Словник гендерних термінів: присвячений основній термінології в галузі гендеру та фемінізму. Режим доступу: <http://a-z-gender.net.ua>
10. Суфражизм и эмансипация в Британии. Режим доступу: <http://www.ahmadtea.ua/151/>
11. Тревельян Дж. Социальная история Англии. М., 1959.
12. Школьников И.А. Теория и практика английского феминизма 2-й половины XIX в. в произведениях Дж.С.Милля, Г.Тейлор, Х.Тейлор // Женские и гендерные исследования. Вып. 5. СПб., 2000.

* * *

*Д. Литвак, магістрантка
(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)*

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯПОНІЇ У ПОЛІТИЦІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ

Після закінчення Другої світової війни та підписання акту про капітуляцію Японії були створені союзні окупаційні війська, командування якими було покладено на американського генерала Дугласа Макартура. До структури органів окупаційної влади входили Далекосхідна комісія, представлена 11 державами-переможницями та Союзна рада для Японії, до складу якої входили представники США, СРСР, Британської Співдружності і Китаю. Насправді ж в окупації Японії брали участь практично тільки американці, а Дуглас Макартур одноосібно керував діяльністю окупаційної армії, персоналом штабів, відповідальних за різні сектори, і командами військової адміністрації. Тому повоєнна доля Японії, на думку більшості дослідників, залежала здебільшого від політики, яку проводили по відношенню до неї США.

Після капітуляції Японії центральним стало питання про характер окупації. Перед американською окупаційною владою постало питання, чи повинні переможці використовувати японські органи влади для досягнення власних цілей, чи натомість потрібно їх ліквідовувати. Найбільше суперечок викликала проблема збереження імператора на чолі держави, оскільки саме він був стрижнем японської модерністської націоналістичної релігії Синто, незаперечним авторитетом, живим Богом. Тенно був утіленням Японії. Навіть зазнавши поразки у війні, 10 з 9 не змінили свого шанобливого ставлення до імператора.

Питання збереження існуючої форми влади в Японії було складним для Сполучених Штатів, адже серед осіб, що мали вплив на вирішення цього питання, були дві групи – прихильники «жорсткого» і «м'якого» миру з Японією. Таким чином, прихильники «жорсткого миру» з Японією вважали, що необхідно викоринити самі причини такої політики японської влади, яка призвела до агресивної війни. Йшлося про ліквідацію імператорської системи. Прихильники протилежної точки зору наводили свої аргументи. Вони вважали, що війна розпочалася не з ініціативи імператора, а його ім'я було використане для її розв'язання. Тому імператор необхідний як психологічна основа для повоєнної перебудови Японії. Запеклі суперечки тривали довго. Проте, в травні 1944 року комітет вирішив: імператорська система буде збережена, а японський уряд буде самостійно здійснювати керівництво країною.

Проте суперечки стосовно збереження при владі самого імператора Хірохіто на цьому не закінчилися. Одразу після проголошення капітуляції серед співробітників Штабу окупаційних військ переважали настрої на користь «покарання імператора за керівництво мілітаристською, агресивною Японією і за ліквідацію монархії». На покаранні японського монарха наполягали широкі кола американської громадськості. 18 вересня 1945 року в Сенат США була внесена резолюція із закликом притягти до судової відповідальності імператора Хірохіто як військового злочинця. Генерал Д.Макартур спочатку був налаштований проводити відносно імператора жорсткий курс. Однак потім його позиція зазнала суттєвих змін.

Незважаючи на заклики визнати Хірохіто військовим злочинцем, особисто відповідальним за розв'язування війни, окупаційна адміністрація наполягала на тому, що імператор був тільки формальним главою держави, а фактично вся влада перебувала у військових.

Отже, імператора Хірохіто не арештували і не усунули від влади, проте його роль мала бути суттєво послаблена. Генерал Д.Макартур та окупаційна адміністрація прийняли рішення, що якщо Японія повинна

стати справді демократичною – імператор має бути позбавлений будь-якої політичної ролі. До того ж, зберігаючи інститут імператора, окупаційна влада розраховувала забезпечити стабільність японської державної політики та попередити подальше зростання антифашистських, антимілітаристських революційних настроїв в країні.

Цікаво, що американська адміністрація прийняла рішення позбавити імператора політичної влади, при цьому у здійсненні завдань, поставлених перед нею, спиралася саме на імператора Хірохіто. На думку більшості істориків, політика окупаційної влади полягала в максимальній опорі на монарха та бюрократичні урядові структури Японії.

Дослідники підкреслюють важливість того факту, що імператор Хірохіто сам погодився на капітуляцію. На думку багатьох японських науковців, виступом на користь згоди на капітуляцію імператор продемонстрував союзним державам, що він користується владою і авторитетом. З метою довести ефективність імператорської влади і готовність співпрацювати із союзними державами, імператор особисто вперше в японській історії, виступив 15 серпня по радіо зі зверненням до народу, визнавши необхідність закінчення війни. 17 серпня Хірохіто наказав армії скласти зброю. Історики також наголошують на тому, що рішення імператора про припинення бойових дій врятувало життя не тільки багатьом японським солдатам, а й солдатам армій союзників. Тому не в інтересах країн-переможниць було відмовлятися від його послуг при проведенні окупаційної політики. Всі ці дії, на нашу думку, посприяли збереженню імператорської влади.

Питання збереження імператорської влади після закінчення Другої світової війни було доволі складним у контексті рішень американської окупаційної влади. До прийняття остаточного рішення виникали різні думки: від ліквідації існуючої системи і засудження лідера держави як військового злочинця до збереження імператора як психологічної основи для повоєнної перебудови Японії. У результаті американська адміністрація прийняла рішення позбавити імператора політичної влади, а при здійсненні завдань, поставлених перед нею, спиралася саме на імператора Хірохіто.

* * *

*М. Костенко, магістрантка
(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)*

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ІНДІЇ

Правове становище жінок у сучасній Індії визначається зверненням до низки нагальних питань сучасної правової науки. Перш за все, це стосується ціннісної значимості для людства такої правової категорії

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
як права людини. В останні роки у вітчизняному та зарубіжному правознавстві істотно зріс інтерес до проблематики прав і свобод людини, які є, за одностайним визнанням дослідників, «основним системотворчим елементом у системі культури кожного суспільства», індивідуального та суспільного буття. Ця «вічна» проблема соціально-культурного розвитку людства пройшла через тисячоліття як складне багатовимірне явище, тісно пов'язане з генезисом самих правових норм, в яких і відбивалася концепція прав людини.

Особливий дослідницький інтерес до соціально-правового становища індійських жінок, до ступеня гарантії їхніх конституційних прав і свобод, які зачіпають, зокрема, їхнє право на життя, свободу, людську гідність, пов'язаний з багатьма причинами, серед яких найважливіше займає той факт, що Індія – країна, яка пережила тисячоліття безперервної цивілізації з її традиційно-інституціалізованим серед більшості релігійнозорієнтованих прихильників індуїзму ставленням до жінки як істоти нерівної, залежної духовно й матеріально від чоловіка у сім'ї та суспільстві.

Зважаючи на те, що становище жінки, участь її у духовному та матеріальному житті будь-якої країни є важливим критерієм рівня розвитку країни, неабиякий інтерес викликає проблема боротьби проти кастового насилля та за рівноправ'я жінок в індійському дуалістичному суспільстві.

Прийняте становище жінок у суспільстві закріплювалося у літературі брахманів. Досить згадати відоме виречення Ману: «День і ніч жінки повинні бути залежним від своїх чоловіків...Батько охороняє її в дитинстві, чоловік охороняє в молодості, сини охороняють у старості; жінка ніколи не була самостійною». Релігійні потреби жінки в ортодоксальному брахманізмі також не бралися до уваги. Жінкам шудр заборонялося слухати й вивчати Веди, самостійно виконувати які-небудь обряди, пости й обітниця. Головний релігійний обов'язок жінки – це служіння чоловіку: «Чоловік, навіть позбавлений чесноти, розпусний або позбавлений добрих якостей, доброчесною дружиною повинен бути шанований як Бог».

Ранній буддизм продемонстрував принципово інший підхід до жінок. Будда прямо визнавав, що для досягнення просвітління – кінцевої мети навчання – не існує жодної різниці між чоловіками й жінками, за умови, що й ті й інші стануть ченцями. Відповідно до цього Будда, після деяких коливань, заснував жіночу чернечу громаду, на чолі якої стала Махапраджапаті, тітка Будди, яка у дитинстві замінила йому матір. Однак вступ жінок у сангху був можливий за декількома додатковими умовами. Вони відомі за назвою «Восьми правил» (*gagu-dhamma*) і полягають у наступному.

1. Черниця, навіть якщо вона провела в чернецтві сто років, повинна робити знаки поваги ченцеві, навіть якщо він тільки що прийняв присвяту.

2. Черниці не повинні проводити «літню відмову» сезону дощів у місці, у якому немає ченців.

3. Кожні два тижні черниці повинні відвідувати громаду ченців для проведення церемонії упосатхі (загальних зборів ченців) і одержання інструкцій і повчань від ченців.

4. Після закінчення «літньої відмови» сезону дощів черниці повинні брати участь у спеціальних зборах обох громад для обговорення поведження ченців і черниць.

5. Черниця, яка зробила порушення з розряду сангхадісеса (важких провин) повинна піддатися покаранню на два тижні в обидві громади – чоловічої й жіночої. (Для ченця строк покарання становив шість днів і проходив тільки в чоловічій громаді).

6. До присвяти в черниці кандидатка повинна пройти дворічний випробний термін, і потім присвята повинна бути проведена в обох сангхах – чоловічої й жіночої. Для ченців подібний випробний термін не передбачався й присвята проходила тільки в чоловічій сангхе.

7. Черниця не повинна ображати або гудити ченця ніяким образом, навіть побічно.

8. Чернець може повчати черницю, але черниця ніколи не повинна повчати ченця або давати йому які-небудь ради.

У тексті правила сформульовані досить категорично: «Ці правила повинні поважатися, дотримуватися й ніколи не порушуватися впродовж життя».

Таким чином, статус і становище жінок Індії залежать від того, до якого прошарку суспільства вони належать. У сільській місцевості, наприклад, жінка, вимушена працювати за наймом, розпоряджається собою більшою мірою, ніж жінка з родини, яку забезпечує чоловік.

Згідно з уявленнями брахманів, їй слід бути слухняною дружиною, добросовісною невісткою і турботливою матір'ю. Жінка з вищої касты не має права вимагати розлучення, а залишившись вдовою, знову вступати до шлюбу.

Хоча ставлення раннього буддизму до жінок, можливо, не було ідеальним із сучасної точки зору, воно все ж надавало жінкам набагато більші можливості для духовного зростання, ніж будь-яке інше сучасне йому вчення.

Становище жінок і кастові відмінності представлялися проблемами вельми важливими з точки зору як колонізаторів, так і неоідуїстських реформаторів, оскільки саме вони розглядалися як показник релігійного і соціального занепаду Індії. Починаючи з 1880-х років жінки середнього класу все активніше почали долучатися до

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
професійної діяльності і руху за реформи, хоча прогрес тут був повільним і важким. Однією із найбільш яскравих жінок цього періоду була Пандіта Рамабаї (1858-1922), яка виступала за освіту для юних вдів, прийом жінок у медичні навчальні заклади та підготовку жінок-учителів. У 1887 році вона написала книгу "Індуїстська жінка високої касты", а в 1889-му році заснувала школу-інтернат для юних вдів. Вона походила з брахманських сім'ї, проте невдоволення обмеженими можливостями для жінок у межах індуїстських реформ і рухів за відродження спонукало її прийняти християнство, за що вона була піддана остракізму з боку бенгальських індуїстів.

Багато жінок підтримували її вимогу освіти для жінок, аргументуючи його тим, що жінки – "матері країни" – повинні отримувати належну освіту. Майбутній керівник жіночого руху і голова Індійського національного конгресу Сароджині Найдуду (1879-1926) промовила такі слова: "Дайте освіту нашим жінкам, і країна зможе сама подбати про себе... Рука, що гойдає колиску, зможе керувати світом". Прагнення жінок до участі в вирішенні національних проблем набирало сили разом з їх вимогою освіти для жінок. Як і Анні Безант, Сароджині Найдуду шукала підтвердження своєї правоти в образах індуїстських богинь і героїнь індуїстських міфів, намагаючись підібрати для індійських жінок гідні приклади і стимулювати їх до участі у політичній боротьбі.

За роки незалежності в Індії було багато випадків, коли представники вищих каст, відомі політики власним прикладом намагалися боротися проти кастового розподілу і такого ганебного явища як недоторканість. Без сумніву унікальною подією для Індії стало одруження сина Індіри Ганді Раджива з італійкою Сонею Майно. Після трагічної втрати чоловіка вона очолила найвпливовішу партію країни Індійський національний конгрес.

Нарешті, 19 липня 2007 року вперше в історії Індії на посаду президента країни була обрана жінка – Пратібха Патіл, кандидат від правлячої коаліції Об'єднаний прогресивний альянс, очолюваної ІНК. Перемога Патіл стала ще одним важливим доказом зростаючої ролі індійських жінок у політичному житті країни. Незважаючи на кастові забобони, відбувається послідовне розширення участі жінок у громадській та політичній діяльності. Від перших парламентських виборів (1952 р.) і до сьогодні кількість жінок, котрі беруть участь у виборах зросла із 37% до 55% (у середньому у виборах беруть участь 60% чоловіків і жінок, наділених правом голосу). За останній час кількість жінок, які долучилися до громадської діяльності, збільшилася вдвічі, хоча вони складають все ще біля 1/5 чисельності всіх політичних і громадських організацій. Показово, що за результатами соціологічного опитування 62% респондентів вважають,

що жінки-політики переважають чоловіків у таких якостях, як чесність, відповідальність, почуття обов'язку. Ще 66% висловили думку, що жінки здатні забезпечити проведення «чистої» політики, без корупції. З іншого боку, більшість жінок (54%) уважають, що вони не користуються рівними з чоловіками правами. Дійсно, гендерна нерівність проявляється у багатьох сферах життя і долається дуже важко. За найважливішими параметрами людського розвитку (здоров'я і тривалість життя, рівень і якість освіти, матеріальне забезпечення) жінки Індії помітно поступаються перед чоловіками.

Республіка Індія перебуває на економічному і політичному піднесенні, переживаючи один із найбільш успішних періодів у своїй тривалій історії. Тому її історична перспектива безпосередньо пов'язана з удосконаленням обраної демократичної моделі розвитку, зі створенням необхідних умов для нормального, гідного життя всіх громадян, незалежно від кастової, релігійної, расової належності та статі. А жінка, незважаючи на релігію, культуру чи приналежність до каст-варни у кожному суспільстві залишається берегинею сім'ї, родини, соціальної атмосфери країни.

* * *

*Н. Удовиченко, магістрантка
(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)*

ІНДІЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО ТАНЦЮ

«Куди рухається рука, туди ж дивляться очі; куди дивляться очі, туди спрямовується розум; куди спрямовується розум, там виникає настрій та образ...», – так у найбільшому (36 розділів) і найдавнішому трактаті з теорії драми і танцю «Нат'яшастра» (IV ст. до н.е.) змальовано понад 100 хаста-мудр(санскр. хаста – кисті рук, мудра – символ), добірна і метка гра очей, блискавичні рухи, що завершуються каскадом скульптурних поз прийнятих у ритуальних храмових танцях, які сьогодні викликають найбільше зацікавлення у світі.

Індійський танець – унікальна спадщина світової культури. Його традиції нараховують понад 5000 років. Про те, що танець у Стародавній Індії був досить розвиненим видом мистецтва і займав особливе положення серед культурних цінностей, свідчать результати розкопок Мохенджодаро. Зображення дівчат-танцівниць у малій бронзовій пластиці – свідчення високого статусу мистецтва індійського танцю в ті далекі часи.

Індійський танець розділяють на класичний, напівкласичний, народний та естрадний (кінотанець). Танець відіграє важливу роль в традиційному театрі Індії. Відомі сім стилів класичного танцю – Бхарат Нат'ям, Катхак, Катхакалі, Маніпурі, Одісси, Мохиніяттам і Кучипуді. Перші чотири форми вважаються основними, інші іноді

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
зараховують до напівкласичного танцю. Головними аспектами всіх класичних стилів є нрітта і нрітъя. Нрітта - це чистий технічний танець, позбавлений смислового навантаження. Нрітъя - сюжетний танець - включає також міміку і жестикуляцію.

Індійські танці тісно пов'язані з життям народу, з місцевими традиціями, із закоханістю Індії в ритм. Повністю не можна охопити навіть малу частину різноманіття індійських танців, можна лише навести кілька прикладів і постаратися передати ритм, фарби й життєрадісну безпосередність танців різних народів і племен Індії.

Народні танці тісно пов'язані з подіями життєвого циклу, а також із сезонними циклами й народними святами. Народження, весілля й закінчення збору врожаю – от найважливіші події в житті, супроводжувані виконанням тих або інших танців. Народні танці в Індії більше спрямовані на вираження духу колективу й продовження традицій, ніж на витончене й віртуозне виконання.

Танці, пов'язані з подіями в житті окремих людей, звичайно обмежені сімейним колом, тоді як танці, що виконуються на свята, дають можливість об'єднатися всій громаді. Сімейні танці більш інтимні, але водночас мають свою особливу невимушеність, безпосередність і жвавість. Любовні історії називаються падам. Іноді танцюристи включають в репертуар акробатичні номери - танці на металевій тарілці або з глеком на голові.

У багатьох районах Індії танцюють танець зі свічками або світильниками. Вогонь здавна вважався на Сході священним, очищеним. Один раз на рік в Індії святкується Свято вогнів, коли сили добра перемагають зло. Символом перемоги й очищення є вогонь. Характерним для цього свята є танець зі свічками, який заворює глядачів пластиною. У рухах рук можна побачити заколисування дитини, збір і посадку рису, або дівчину, що дивиться у дзеркало. Горбха – ніжний ліричний танець нареченої. Виконується з паличками або із глечиками, під акомпанемент інструментів дхол і тхали. Дхол - це великий циліндричний барабан, по якому б'ють долонею й пальцями правої руки. Тхали - проста металева тарілка, по якій б'ють тонкою паличкою, вона дає досить різкий звук, деталізуючи основний ритмічний малюнок. Музикантів оточують жінки, одна з яких і починає танець спершу в помірному темпі, потім поступово прискорюючи його. Барабанщик зобов'язаний стежити за темпом, що задається танцівницею й музикантом. Танцівниця мистецьки використовує ритм і рухи для створення витонченого малюнка танцю. Вона кружляє навколо вертикальної осі, рухи рук і шиї добірно доповнюють танець. Іноді група жінок супроводжує танець виконанням пісень. Важливо відзначити, що танцівниці ніколи не використовують жестикуляцію для передачі словесного змісту пісні.

Вони створюють імпровізації природньою мовою жестів і поз. Танець, розпочатий однією жінкою, продовжується іншими.

Костюм і макіяж – традиційні для південноіндійських стилів. Жінки прикрашають зачіску круглим валом, переплетеним шовковою стрічкою.

У танці знаходить своє відображення повсякдення народу. З давніх часів танець нерозривно пов'язаний з життям індійців. Але якщо класичне мистецтво завжди залишалося долею професіоналів, то народні танці були зрозумілі й доступні кожному. Сьогодні вони втратили ритуальне значення, але без них не обходиться жодна радісна подія в житті людей, чи то прихід весни, збір урожаю чи весілля.

Не дивлячись на свою різноманітність, народні танці мають загальний початок. Основа будь-якого з них – ритм. Ритм породжує відповідні рухи – синхронні, такі, що часто повторюються. Танцюристи рухаються по певних траєкторіях (круги, «вісімки», прямі лінії). Традиції виконання народних танців передаються з покоління в покоління.

Естрадний танець (або кінотанець) з'явився одночасно з так званими «комерційними» фільмами. У тригодинних стрічках танцювально-музичні паузи допомагають збудувати сценарій.

Популярності кінотанців сприяв прихід в кіноіндустрію професійних танцівниць (Віджаянтімали, Падміні, Хемі Маліні та ін.). Кінотанець є сумішшю класичних, народних і європейських танців. Він завжди відповідає духу часу, використовує сучасні мелодії і ритми, комп'ютерну графіку і спецефекти.

У наші дні вміння танцювати для акторів комерційного кіно не менш важливий, чим приваблива зовнішність.

В Індії мистецтво танцю розвинене, як ні в жодній країні світу. Функціонують численні школи та інститути класичного танцю, організовуються виступи популярних артистів, танцювальні мелодії незмінно займають верхні строчки в хитпарадах. Танці Індії – невід'ємна частина її культурної спадщини, ланцюжок між минулим і сьогоденням.

Розглянувши деякі форми танців, у великій різноманітності танцювальних форм різних народів Індії можна знайти загальні риси, що базуються на спільності вірувань і культурної спадщини. Слова Курта Сакса про танець особливо вірні стосовно до танців Індії: "Танець – мати всіх мистецтв. Музика й поезія розвертаються в часі, живопис і архітектура – у просторі. Але танець живе одночасно у часі й просторі. Творець і творіння, художник і твір мистецтва суть та ж сама".

* * *

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Ж. Касимова, магістрантка
(наук. кер. – доц. Блоха Я.Є.)*

ІДЕЯ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ ФРАНЧЕКО ПЕТРАРКИ

Термін «Відродження» (від французького «renaissance» – відродження, Ренесанс) з'явився в ХІХ в. Сене використання даного терміну в тому, що в ХІV-ХІVІ ст., по-перше, відбувається відродження величезного інтересу до античної культури в цілому як до античної філософії, до античних релігійно-містичних вчень, до античної літератури і образотворчого мистецтва, так і до ціннісних орієнтацій античної епохи. По-друге, в цей період ніби народжується нова культура вже самих західноєвропейських народів, протилежна традиційній християнській культурі Середніх віків.

Нове світобачення полягало, перш за все, в тому, що мислителі Епохи Відродження стали зовсім інакше, ніж християнські теологи, ставитися до проблеми людини. У традиційному християнському розумінні людина – це лише гріховна істота, яка зобов'язана упродовж усього свого тимчасового земного життя доводити право на життя вічне, але не матеріальне, а духовне. Тому людина повинна усіляко долати власну матеріальну природу, яка є джерелом гріха. Усі ж свої помисли вона повинна була присвячувати любові до Бога, адже саме Бог є центром і метою будь-якого мислення і дії.

З кінця ХІІІ – початку ХІV ст. сутність людської особистості починає розумітися абсолютно інакше. На зміну християнському теоцентризму приходить антропоцентризм епохи Відродження, коли людина, проблеми особистості стають центром і метою будь-якого пізнання, мислення в цілому. Данте Аліг'єрі, наприклад, в своїй «Божественній комедії», писав, що з усіх проявів Божественної мудрості, людина – найбільше чудо. Надалі ставлення до людини, як до своєрідного дива, навіть як до центру Всесвіту взагалі, зберігається і стає визначальним. Тому своєрідним девізом, символом епохи Відродження можна вважати слова, які буди почерпнуті мислителями цього часу в античних творах і стали вкрай популярними в ХІV-ХІVІ ст. – "Диво велике є людина".

Мислителі Ренесансу пропагували ідею всебічного розвитку людини – фізичного і духовного. І все ж більшу увагу вони приділяли формуванню духовної природи людської особистості. У ті часи вважалося, що найбільш повно духовний світ розвивають такі галузі знання як література, філософія, історія, риторика. Уже в ХІV в. ці області людського знання і творчості стали називати гуманітарними

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
дисциплінами, а самих викладачів історії, літератури, філософії, риторики – гуманістами (від італійського «humanista» – «людяність»), а період XIV-XVI ст. нерідко називають також епохою Гуманізму.

З даного часу гуманізм існує як один із напрямів суспільно-політичної і філософської думки. Гуманістичну спрямованість можна виокремити у різних філософських і соціально-політичних вченнях різних часів і різних авторів.

Сам рух гуманізму розпочався наприкінці XIII – початку XIV ст. в Італії, а потім поширився по всій Західній Європі. Початковим джерелом настроїв Відродження прийнято вважати «Божественну Комедію» Данте Аліг'єрі. Родоначальником ж власне гуманістичного руху загальноновизнано вважається Франческо Петрарка (1304-1374). Саме він першим в Європі сформулював ідеї гуманізму, почав говорити про необхідність відродження античного духу, ідеалів античності. Недарма вже на початку XV ст. писали: «Франческо Петрарка був першим, на кого зійшла благодать, і він визнав, усвідомив і вивів на світло витонченість стародавнього стилю, втраченого і забутого».

Оспівуючи в своїй поетичній творчості радості земного буття, Петрарка намагався поєднати цю свою спрямованість з власними глибокими релігійними почуттями. Цю проблему Петрарка вирішував своєрідно – він прагнув довести необхідність зміни офіційного католицького віровчення. Будучи щиро віруючим християнином, Петрарка не приймав поширеного схоластичного розуміння сутності Бога і, перш за все, усталеного панування раціоналізованого християнства. Тому він закликав не розпорошувати свої сили в марних логічних розмірковуваннях, а знову відкрити справжню чарівність всього комплексу гуманітарних дисциплін. Справжня мудрість, на його думку, полягає в знанні методу досягнення цієї мудрості. Отже, необхідно повернутися до пізнання власної душі.

Саме з Петрарки розпочинається перша гуманістична критика Арістотеля. До самого Арістотеля Петрарка ставиться з великою повагою, однак використання філософами-схоластами арістотелівського стилю мислення, принципів арістотелівської логіки для доказу істин віри його абсолютно не влаштовують. Петрарка наполягав на тому, що виключно логічні способи осягнення Бога ведуть не до знання, а до безбожництва.

Сам Петрарка віддавав перевагу філософії Платона і творам Отців Церкви, які ґрунтуються на ній. Він стверджував, що, якщо Платон і не досяг істини, то був близький до неї більше, ніж інші. Визнаючи філософське першість Платона, він риторично запитував: «І хто стане заперечувати таку першість, виключаючи хіба галасливу юрбу нерозумних схоластів?».

Петрарка закликав до найбільш активного вивчення філософської спадщини античності, до відродження ідеалів античності, до відродження того, що пізніше отримало назву античного духу. Адже його, як і багатьох стародавніх мислителів, цікавили насамперед внутрішні, морально-етичні проблеми людини.

Франческо Петрарка не створив закінченого філософського вчення. Більш того, він постійно підкреслював власне незнання філософської проблематики. Але його роль в історії західноєвропейської філософії полягає в тому, що він ніби окреслив головні шляхи розвитку філософської та суспільно-політичної думки свого часу, закликав сучасників звернути пильну увагу на проблеми людської особистості. Він вказав і засіб, за допомогою якого ці проблеми можна висвітлити – відродження античної філософії.

* * *

*О. Дуднік, магістрант
(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)*

КОНЦЕПТ МАСКИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ

Образ маски в комунікації зазвичай асоціюється з перепонами в спілкуванні. В сучасній культурі зривання, зняття маски є важливим мотивом, що веде до справжнього відкриття іншої особистості, але чи вже так необхідна ця відмова від маски? Чи не є маска обов'язковим конститууючим елементом комунікації?

Перш за все, слід визначити, яку саме функцію або декілька функцій втілює в собі маска. В комунікативному контексті, маска означає відчуження однієї особистості від іншої, а топографічно – розуміється як певна ментальна поверхня, що має форму справжнього обличчя, але не є ним і завжди приховує його. Саме відчуження маски витворює з себе функцію відстані або віддалення. Ця відстань завжди пролягає між двома особистостями і частково ними ж конструюється. Люди, образно кажучи, споглядають один одного завдяки маскам і через них виступають між собою в комунікації.

Ще однією функцією маски є її сакральна значимість. Маска, виступаючи в контексті відчуження, одночасно означає щось таємниче, де цим «щось» є здатність людини перевірятися одягаючи маску, тобто трансформувати свою особистість шляхом ототожнення з певною роллю.

Отже, таким чином маска належить принаймні до трьох смислових контекстів:

відчуження,
дистанції,
сакрального.

Для того аби краще зрозуміти концепт маски слід наблизитися до цього питання шляхом філософії діалогу та глибинної психології.

В історії становлення ідей щодо людської особистості важливим є концепт персони. Слово *Persona* з латини перекладається як маска, обличчя, особистість. Цікавим є той момент, що відсутність диференціації між визначеннями персони як маски і як особистості означає не стільки недостатнє осмислення цієї проблеми, скільки вказує на ту обставину, що маска і особистість є більше ніж відчуженими елементами людського існування та скоріше виступають як різні кордони спільного смислового поля. Сама дихотомія маски і обличчя є процесом, що витворює людську особистість. Людина, таким чином, приречена на маскування та визначення себе за допомогою образів, символів та смислів.

Аби краще зрозуміти необхідність маски слід звернутися до однойменного архетипу в філософській системі К. Г. Юнга. Даний архетип є тією соціальною роллю, що відіграє особистість по відношенню до суспільства. Важливо зазначити, що архетип маски не обов'язково має бути пов'язаним з негативним контекстом відчуження, а також може демонструвати маску, як захисний механізм, за допомогою якого людина обороняє свою ідентичність, тобто образ маски виступає одночасно, як можливість девальвації ідентичності так і її захисту. Концепт маски розчиняє особистість в собі у випадку, якщо людина уявляє себе лише своєю соціальною роллю або довіряється уявленням інших щодо себе. Таким чином, людина втрачає шлях до цілісної самоідентифікації, так ми коротко визначили негативний аспект концепту маски.

Ще один аспект розуміння позитивної функції маски для нашої особистості розкриває філософія діалогу. Слід одразу розмежувати поняття глибини та поверхні і дати їм визначення. Поверхня означає будь-яку форму несправжньої комунікації. Глибина, в свою чергу, крізь призму діалогу розуміється як концепт зустрічі, що реалізує себе через змістовну комунікацію та принципову готовність зазнати змін в ході діалогу. Зустріч несе в собі також і певні ризики, що проявляються у взаємозалежності та взаємній відкритості комунікантів. Маска під час зустрічі відступає, умовно кажучи, назад в глибини особистості, але не для того аби зникнути, а лишень, щоб дати можливість людській особистості зростати, виходячи на поверхню.

Отже, ми прийшли до висновку, що маска може зникнути на певний час за для глибинної зустрічі, в такому разі виникає проблема з особистостями, що знаходяться в постійних та глибинних взаємозв'язках (наприклад, дружба або шлюб), тобто такі комуніканти не можуть ґносеологічно вдовольнитися перманентними відступами маски на користь особистості, на перший план виступає прагнення

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
бачення один одного обличчям до обличчя. Таким чином, для більш глибокого спілкування потрібне спільне конститутивне поле, що змогло б одночасно об'єднати дві різні особистості і не дати їм розчинитися одне в одному.

Задля прояснення того, чим може бути це поле, слід розглянути суспільство, державу, ідею або будь-яку іншу причину, щоб припустити доволі кардинальне твердження, що спільним мотивом всілякої сталої комунікації є любов, що розуміється в найбільш широкому сенсі як спільне утвердження кожного комуніканта одне в одному, а не просто в спільному інтересі чи ідейній системі. І поза як любов є спільною справою принаймні двох людей, то відповідь на питання: що може бути спільним полем єднання, слід переформулювати на кшталт: хто може бути спільним полем, тобто ми стверджуємо, якщо любов є особистісною справою, то і смислове поле має бути особистісним. Так в комунікативний світ двох входить Третій.

Цей Третій не є просто іншою людиною, інакше він також проступав як маска, а не як об'єднуюча відкритість, аби не нагромаджувати складнощів теоретизування. Скажемо, що Третій розуміється як особистість, яка принципово не здатна до маскуванню в комунікації і виступає як феномен, глибину якого повністю збагнути раціонально неможливо, аби внести ясність зазначимо, що Третій, як прафеномен кожної комунікації, завжди є прихованим, допоки комуніканти не проявлять до нього довіри, і довіряючи йому зможуть викликати його з глибини на поверхню.

Крім цього важливим є естетичне та етичне споглядання іншого, в ході якого виникає справжня зустріч і довіра між двома, а отже проявляється Третій.

* * *

*А. Новохатько, аспірантка
(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)*

ЕСКАПІЗМ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

«Ескапізм» походить від англійського слова «escape», що перекладається як «втеча». Ймовірно також його комп'ютерне походження: на клавіатурі сучасного комп'ютера «esc» позначається клавіша виходу, що вказує на те, що термін «ескапізм» спочатку з'явився в рамках комп'ютерного сленгу. Пізніше термін був екстрапольований на явища соціального і культурного життя суспільства і набув безліччю додаткових дефініцій. Ці дефініції відображають предметні форми ескапізму. Так з'явилися терміни «екзистенціальний ескапізм», «контркультурний ескапізм», «духовний ескапізм» і т.д. Психологи ж порівнюють явище ескапізму до

аутизму, що суперечить реалізації ескапістських прагнень. Адже аутист народжується з відторгнення будь-яких соціальних норм, ескапізм ж може бути реалізований індивідом в процесі свідомої діяльності, тож це певний стиль життя індивіда або групи людей, який характеризується усвідомленою самоізоляцією чи вибором самотнього способу життя, часто виражається в апатійному ставленні індивіда до соціальних інститутів і соціальних груп. Ми можемо пов'язати це з тим, що у сучасному соціальному бутті відбуваються глибокі і швидкі зміни, суперечливість розвитку соціуму простежується на всіх рівнях від індивідуального до глобального. Інтенсифікація комунікації супроводжується зростанням індивідуалізації і зростанням невизначеності та нестабільності. Однією із тенденцій даних змін є трансформація взаємодії між індивідом і соціумом. Інформатизація суспільства і різкий розвиток всепроникаючих комунікацій висувають нові вимоги до людини. Технологічний розвиток все більше впливає на соціальний розвиток, людина вже сама потрапляє у владу техніки, що стає, на думку Хайдеггера, не тільки зовнішнім фактором, але і самим способом буття. Урбанізація, розвиток телекомунікацій, криза інституту сім'ї, поява економічних передумов для масовості самотності в сукупності призвели до небувалого в історії поширенню колись рідкісних випадків свідомої самотності. До того ж сучасне суспільство характеризується тим, що індивіди так сильно захоплені своїм «я», що вже не в змозі виконувати соціальні ролі. Такий нарцисизм виражається в відірваності індивіда від суспільства і може бути ще однією причиною для ескапізму.

Цікавою є точка зору голландських дослідників, які розуміють ескапізм як засіб позбавлення від стресу і рутини повсякденного життя. Вони виділили чотири мотивації для ескапізму (переривання рутини, позбавлення від стресу, пошук задоволення, використання уяви) з чотирма видами ескапістської активності (ухиляється, пасивна, активна, екстремальна). На основі цього, провели дослідження, використовуючи метод фокус-групи із завзятими гравцями комп'ютерних ігор. В результаті більше половини респондентів назвали пошук задоволення найважливішою причиною ескапізму через комп'ютерні ігри.

На класифікації голландських дослідників засновують свою роботу вчені з Данії, які в результаті дослідження прийшли до висновку, що така мотивація для ескапізму, як переривання рутини негативно корелює з посиленням слабких зв'язків, в той час як інші три мотиви корелюють позитивно. Виходячи з цього, у поширенні ескапізму є свої позитивні і негативні наслідки. Зростає кількість самотніх домогосподарств, для багатьох людей стирається грань між реальним і віртуальним, відбувається розрив сімейних і соціальних зв'язків,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
з'являється політична і соціальна апатія, політичний абсентеїзм, повернення з віртуального світу в повсякденність для багатьох людей виявляється занадто складним. У той же час ескапізм може сприяти адаптації до сучасного суспільства, зменшенню рівня стресу і реалізації творчих здібностей людини.

Найбільш помітним чином феномен ескапізму проявився в Японії в кінці XX століття, із появою субкультури одинаків, які не бажають жити за нав'язаними нормам і позначається терміном «хікікоморі» у якого відсутнє конкретне визначення, а кількість інтерпретацій дуже велике. Це слово складається з двох частин: «хікі» (яп. приходити, ставати) і «коморі» (яп. перебувати на самоті, сидіти під замком) воно означає стан людини, самостійно ізольованої від суспільства на тривалий час, який розірвав всі міжособистісні відносини, який залишив навчання або роботу і зачинився у власній оселі з мінімальними контактами з зовнішньою реальністю. У науковій літературі термін в залежності від контексту означає як соціальне явище, так і поведінку конкретної людини. Найважливіша особливість японської ситуації в тому, що феномен крайньої соціопатії став масовим, за різними оцінками, в такому стані перебувають від 200 тисяч до півтора мільйона осіб, в середньому близько одного відсотка населення Японії. [2] Причому переважна більшість хікікоморі – молоді люди, чий вік від 20 до 35 років, переважно це вихідці з сімей середнього класу, які мають освіту і стають утриманцями своїх родичів. Дослідники називають безліч причин виникнення і розвитку цього масового явища. Японське суспільство з його розвиненою економікою, закритістю соціальної структури, особливостями внутрішньосімейних відносин сприяє поширенню феномена хікікоморі, добровільного соціального ескапізму. Незважаючи на те, що деякі дослідники даного феномена вважають його властивим виключно японському суспільству, він не є автентичним лише для Японії. В інших країнах, в тому числі в Україні, ескапізм на сьогоднішній день має менш виражений і масовий характер, однак під впливом глобалізації та широкого проникнення інформаційних технологій він має тенденцію до росту. Такі характерні для сучасної України соціальні фактори, як зміна соціальних взаємозв'язків, моральний релятивізм, крайня індивідуалізація і атомізація суспільства, уніфікація потреб в суспільстві споживання, комерціалізація практично всіх сфер життя можуть сприяти поширенню цієї тенденції в суспільстві. До того ж, зіткнення комуністичних цінностей із західними культурними цінностями веде до протиріччя ціннісних систем, плюралізму і релятивізму цінностей. Це призводить до втрати людьми почуття стабільності та породження

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
почуття відчуженості. У такій атмосфері зростає кількість ескапістів, що розривають соціальні зв'язки.

Тож можемо зробити висновки, що ескапізм є феноменом, розуміння якого дозволяє проникнути в суть сучасних тенденцій соціального розвитку, а підставами для ескапізму може бути, як радикальна форма відмови суб'єкта від активно нав'язуваної йому сучасним суспільством соціальної ідентифікації, так і особлива форма самореалізації. До того ж, такі явища сучасного життя, пов'язані з його технологічними можливостями такими, як прослуховування музики в персональних навушниках, використання портативних електронних приладів, популяризація комп'ютерних ігор та інтернету виступають механізмами вилучення особистості з реального публічного простору, знаходження перед обличчям Іншого. Більше того, епізодичні факти ескапізму властиві багатьом людям, особливо у яких інтравертний характер, але і це залежать від багатьох факторів, обставин і відбувається з фундаментальною зміною особистості в бутті і її відношення до світу.

Література

1. Давыдов О.Б. Философский аспект социального эскапизма в эпоху виртуальности // Вестник СВФУ. 2015. №12.
2. Катасонова Е.Л. Японцы в реальном и виртуальном мирах: очерки современной японской массовой культуры // М.: Вост. лит., 2012.
3. Кляйненберг Э. Жизнь соло: Новая социальная реальность // М.: Альпина нон-фикшн, 2014. 279 с.
4. Шапинская Е.Н. Эскапизм в киберпространстве: безграничные возможности и новые опасности // Культурологический журнал. Режим доступу: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/215.html&j_id=15

* * *

*Б. Сулаєв, магістрант
(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)*

ПРИКЛАДНА ЕТИКА В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ

Сучасний період в розвитку етики є періодом прикладної етики. Прикладна етика – це новітня галузь знань та практики, що зародилася в 70 роках минулого століття у США. Термін «прикладна» наука виник всередині природознавства. З нього він був незабаром перенесений в гуманітарні науки, в тому числі в філософію та етику.

Прикладна етика – це область теоретичного знання й практичних розроблень (у вигляді консультування, експертизи, проектування), предметом яких є нормативно-ціннісний зміст конкретних відносин, в які вступають люди, здійснюючи різні види діяльності. Прикладна

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
етика також цікавиться соціокультурними умовами, в яких ця діяльність здійснюється; соціальними інститутами, за допомогою яких забезпечується дієвість етичного режиму. У науковій сфері, таким чином, інтерес з загальних питань про свободу волі, добро і зло, обов'язок, совість і інших, які вимагають від людини філософськи осмисленого ставлення до світу в цілому і своїй присутності в ньому, зміщується на окремі сфери життєдіяльності й способи поведінки в них, таких як екологічна етика, етика бізнесу, біоетика, етика науки, етика права тощо.

Метою прикладної етики є адаптація моральних принципів до певних видів суспільної практики і вироблення правил, покликаних забезпечити морально відповідальне прийняття політичних і адміністративних рішень і професійну поведінку включених в цю практику людей. Вона здійснює цю роботу не до всіх видів діяльності та практики, а до таких, які, по-перше, професійне або предметно визначені. По-друге, з приводу яких не накопичений досвід ціннісно-нормативного осмислення. По-третє, внутрішні цілі й мотиви яких специфічні і мають тенденцію до домінування над іншими. По-четверте, чреваті конфліктами, зіткненням інтересів при одночасному дефіциті часу і засобів для їх оперативного вирішення. Прикладна етика покликана компенсувати ці практичні труднощі і обумовлені ними етичні невизначеності.

На сьогоднішній день в колі дослідників немає узгодженості стосовно дефініції прикладної етики, визначення її наукового статусу, чіткого розмежування з теоретичною, нормативною, та професійною етикою. Існують різні погляди стосовно визначення сутності прикладної етики. Вона розуміється як варіант «прикладання» етичної теорії до безпосередньої життєвої практики; як актуалізований варіант професійної етики; як новітній етап у розвитку етики, характерний наявністю безпосереднього зв'язку теорії та суспільної моральної практики. Розбіжність точок зору в сучасному дискурсі навколо прикладної етики є мінімальною при визнанні етико-прикладного знання як найактуальнішої точки росту етичного знання в цілому, накопичення морального досвіду, та корекції моральної практики на суспільному та індивідуальному рівнях.

Слід відмітити, що прикладну етику не можна ототожнювати з професійною, тобто з моральними кодексами певних професій: лікаря, педагога, юриста тощо. Зміст професійної етики – це перш за все, вимоги професії, це встановлення свого роду внутрішнього стандарту, сталону поведінки професіоналів. Прикладна ж етика виробляє не кодекс, а принципи, які фіксують і моральні проблеми, і методи їх розв'язання. Ці принципи – не безпосередні вказівки до представників

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
певних професій, а скоріше деякі основи, з яких потім можна виводити конкретні рішення.

Причому, у всіх видах прикладної етики, мова йде про інший, ніби зворотний бік діяльності тієї чи іншої професії, про її суспільний резонанс, про наслідки даної професійної діяльності, які необхідно контролювати ззовні. Наприклад, професійна етика лікарів стосується медичних професіоналів і на них розрахована, а біоетика – надбання широкої громадськості, що стоїть скоріше на сторожі інтересів пацієнтів, а не професіоналів і стурбована вирішенням зовсім інших проблем. Тривалий час центральною проблемою етики права перебувала моральна легітимація/засудження смертної кари. Відмова переважної більшості країн світу (Україна в тому числі) від такої форми покарання певним чином знімає гостроту названої проблеми. До кола проблем етики права відносять наступне: обґрунтування мети та міри покарання; критерії справедливого суду; критерії справедливого вироку; право судді на помилку; матеріальна компенсація моральної шкоди та ін.

Прикладна етика – це особливий вид етики не тому, що вона накладається на новий проблемний матеріал, а тому, що вона дає нове розуміння проблем моралі, являє собою новий вид етики, новий підхід до проблем самої етики, по-новому формулює її предмет, ставить перед етикою нові завдання. Тобто прикладна етика виникла та оформилась усередині структури етики поряд з теоретичною, з одного боку, і з дескриптивною, з іншого. Якщо розуміти зміни в структурі етики таким чином, то прикладна етика в цілому, і кожний окремий її різновид не повинні втрачати найтісніший зв'язок з етикою, не повинні відокремлюватися від неї. Тільки глибокий і постійний взаємозв'язок з етикою може скласти реальну основу як для розвитку прикладної етики, так і для розвитку теоретичної.

Прикладна етика, що йде від конкретної життєвої практики, представляє собою сучасну стадію історичної еволюції практичної філософії, а не механічну сукупність окремих дисциплінарних утворень, що прямо або побічно конституують себе поза філософською етикою. У взаємодії прикладної і теоретичної частин етики можна побачити дві тенденції: озброєння першої специфічно-філософським змістом і збагачення другої матеріалом для філософських узагальнень, який допоможе коригувати в міру необхідності філософське поняття моралі.

* * *

УЯВЛЕННЯ ПРО ПОКАРАННЯ В ПРАВОВІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ: ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДИСКУРС

Традиції злочинності на вітчизняних теренах нараховують не одну тисячу років і їх вплив наш соціум особливо гостро відчуває саме сьогодні, коли українська держава зіткнулася з надзвичайно потужними та небезпечними викликами. При цьому необхідно відзначити, що правовій ментальності українського етносу притаманно надзвичайно гуманне ставлення до покарання за вчинені злочини. Як відзначають дослідники, в багатьох випадках здійснення покарання нашими предками покладається тільки на Бога. Проаналізувавши фольклорні матеріали, вони прийшли до висновку, що лише у 20-30% сюжетів українських народних балад злочин карається [1, с. 223].

Відсутність схильності до жорстоких покарань підтверджує і той факт, що найганебнішим заняттям у середньовічній Україні було виконання обов'язків ката. За даними розвідок українського історика Н. Яковенко, табування професії ката було настільки безумовним, що будь-яка аналогія з ним сприймалася за найзухваліше безчестя... Таке ставлення викристалізовувалося, за спостереженнями дослідників, починаючи приблизно від XIV століття і зміцнювалось у міру того як функції ката набували характеру професії. Як відзначає авторка, «почуття огиди й страху в ставленні до ката виражалося в тому, що він мусив мешкати на відстані від інших громадян; релігійній і соціальній дискримінації підлягав не лише він сам, але і його родина; ката здебільшого не називали навіть власним іменем – він просто «мистр» (майстер), що додатково засвіжчує острах перед самим словом «кат». Заборона катові переступати поріг церкви фактично дорівнювала відлученню» [2, с. 138].

Однак, в данному випадку ми зтикаємось зі значними суперечностями у змісті ментально-правових настанов українців. На фоні явної патологічної ненависті до торгтур та катів, Ю. Присяжнюк констатує цілком лояльне ставлення до фізичних покарань з боку українського селянства посткріпацької епохи. Більше того, за твердженням дослідника, удари різками відповідали уявленню хліборобів про справжню суть покарання, яке, на їх думку, крім завдання фізичного болю, повинно було ще й «постидати» винуватця. За твердженням автора, не випадково сікли за вироком «на людях», в присутності сільського старости, волосного старшини [3, с. 31]. Не можна не згадати в данному контексті практику публічних тілесних покарань (навіть по відношенню до жінок), що застосовувалась на території самопроголошених республік Донецької та Луганської області. Очевидно, така лояльність до фізичного болю як засобу

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
перевиховання була засвоєна частиною населення українських земель в період їх перебування у складі Російської імперії. Особливо яскраво цей поведінковий автоматизм проявився у нащадків колишніх закріпачених селян. Та разом з тим, покарання біля «ганебного стовпа» з використанням методів «фізичного впливу» були притаманні і запорізькому козацтву. Причому січовики розглядали його не лише як «розплату» за вчинений проступок, але і своєрідне випробування мужності та витривалості воїна.

Кримінальним Кодексом України визначено, що «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [4]. Україна відмовилась від смертної кари, а покаранням за вчинення більшості злочинів буде позбавлення волі на строк, що не перевищує 15 років. Тобто цей законодавчий акт віддзеркалює правові паттерни українців. Проте, сучасні реалії, на жаль, не такі райдужні. Засуджені часто-густо стикаються з жорстоким ставленням з боку в'язничної адміністрації, утримуються в умовах далеких від європейських стандартів, позбавляються належної юридичної, медичної та соціальної допомоги. Доказом усього перерахованого є багаточисельні рішення Європейського суду з прав людини щодо нашої держави, яку зобов'язано сплатити потерпілим величезну суму компенсації. Проте, ці хвороби значною мірою зумовлені не «природною жорстокістю», а скоріше складною соціально-економічною та політичною ситуацією в країні, низьким рівнем правової культури працівників сфери виконання покарань, їх корумпованістю та низькою оплатою їх праці. Значною мірою така ситуація зумовлена і пережитками радянської системи, де засуджений, особливо за «політичною» статтею вже не вважався членом суспільства.

В останні роки в нашій державі спостерігається спроба впровадження більш жорстких покарань за окремі види злочинів та адміністративних проступків, серед яких на чільні позиції виступають державна зрада, шпигунство, ухилення від військового призову чи мобілізації, різноманітні корупційні діяння, розкрадання, вчинені державними посадовцями, ухилення від сплати податків та ін. Це, перш за все, зумовлено політичною та соціально-економічною ситуацією в країні, необхідністю дати адекватну відповідь зовнішній загрозі. Проте, неефективність правоохоронної системи, її заангажованість та корумпованість, тотальне кумівство в лавах

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
правоохоронців спричиняють несприйняття цих заходів лівовою часткою наших співгромадян, в народній правосвідомості яких діючі норми закону вступають в гостре протиріччя з уявленнями етносу про Правду-Справедливість та «перевиховуючу», а не «караючу» роль покарання.

Література

1. Гриценко Н.В. Звичаєве право українців в контексті християнських цінностей // Практична філософія. 2010. №2. С. 221-225.
2. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К.: Критика, 2002. 416 с.
3. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства // Український історичний журнал. №3. С. 23-33.
4. Кримінальний кодекс України. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page2>

* * *

В. Білецька, аспірантка

(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)

ІДЕЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНИХ ПОСТАТЕЙ У ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ І.МІРЧУКА (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ ТА Л. ТОЛСТОГО)

Іван Мірчук (1891-1961) відомий насамперед як організатор української науки в діаспорі та як пропагандист української культури в західному світі. Однак в історії української філософської думки мислитель знаний завдяки майстерно виконаному нарису світогляду українського народу, який він виводив із української духовності загалом. Філософська спадщина І.Мірчука стала предметом вивчення спочатку діаспорних вчених, а потім і вітчизняних науковців. Серед дослідників, що займалися вивченням теоретичного доробку слов'янознавця варто назвати О.Кульчицького, Т.Закидальського, В.Яніва, В.Стецюка, Д.Кирика, Н.Полонської-Василенко, М.Шафовала та інших. Саме завдяки їх публікаціям філософські розвідки мислителя на сьогодні цілковито не стерті з пам'яті українського народу.

На думку В.Яніва цінність філософських досліджень І.Мірчука полягала у тому, що він «поодинокі вияви культури розглядає у їх тісній структурній співзалежності з філософського аспекту, пов'язуючи одночасно і філософію, і національну культуру із народною психікою, чи із його світоглядом» [2, с.149]. Погоджуючись із мислителем, констатуємо, що апогеєм філософської творчості І.Мірчука стало дослідження ним характерних особливостей, специфіки та проблем українського світогляду як виразу української духовності та культури. Здійснюючи аналіз світобачення українців, вчений спирався на творчість окремих його представників, у якій він

знаходив підтвердження своєї тези про те, що між національною філософією (тобто певними сталими тенденціями, які виражалися у філософських творах даної національної спільноти) і між духовністю народу існує тісний зв'язок. Беручи до уваги виокремлену І.Мірчуком тенденцію слов'ян до насичення літератури філософськими елементами, заважуємо, що у мислителя розмежування між філософією та літературою є ледь помітним, а відтак об'єктом вивчення національного світогляду стала творчість як філософів, так і поетів, письменників, публіцистів. Для підтвердження власних ідей, І.Мірчук обирає найбільш типових представників, на прикладі яких найбільш помітними були ті чи інші риси світогляду, що досліджував мислитель. Тому І.Мірчук є одним із розробників методу репрезентативних типів як методологічного принципу, що і сьогодні використовується у етнопсихологічній літературі.

У межах даної розвідки зупинимось на постатях українського філософа Г.Сковороди та російського письменника Л.Толстого, оскільки саме їх творчість, на переконання І.Мірчука, була репрезентантом українського та російського світоглядів, і з яких мислитель виводив риси національного характеру та вдачі українців і росіян. Зокрема, про Г.Сковороду, в одній зі своїх пізніших праць, вчений зазначав, що у ньому «скристалізовані, може навіть виідеалізовані всі риси українського народу» [1, с.25].

Протиставляючи Г.Сковороду (1722-1794) Л.Толстому (1828-1910), І.Мірчук іде традиційним шляхом створення духовного портрету українця у протиставленні його росіянинові (цю традицію започаткував ще М.Костомаров у праці «Дві руські народності»), називаючи їх «двома національними типами», що були настільки характерні для свого середовища, що можна вважати їх його уособленням. Ці погляди мислителя знайшли відображення у його розвідці «Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen» [3], що була знайдена в Центральному державному архіві зарубіжної україніки (Ф. 15. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 15-28).

Новаторство І.Мірчука полягало в тому, що він вперше в історії вітчизняної філософської думки, послуговуючись методом репрезентативних постатей, відзначив Г.Сковороду як український національний тип. Аналізуючи творчість Г.Сковороди та Л.Толстого, І.Мірчук не лише протиставляє ці національні типи (оскільки це суперечило б його власним поглядам про подібні риси у слов'янській філософії), а виходить зі спільних аспектів, щоб їх основи показати різницю. І.Мірчук констатує, що як слов'янські філософи обидва мислителі є представниками філософії життя і для них обох важливим є пошук правди, що стає ніби життєвим дороговказом, але на цьому подібність закінчується. Перша розбіжність проявляється уже в

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету

самому розумінні цієї правди. Л.Толстой вірить у існування абсолютної правди, можливість її знайти і негайно втілити у життя. Натомість Г.Сковорода був свідомий того, що абсолютної правди досягти неможливо, а тому своє головне завдання бачив не в миттєвій реалізації правди, а в її пошуку, що було головним змістом його філософії, життя і щастя. Знаходження абсолютної правди є не тільки неможливим для Г.Сковороди, але й небажаним, оскільки, він був переконаний, що до правди у кожного своя дорога, вибір якої належить зробити кожному. В такому трактуванні можна прослідкувати індивідуалістичні риси світогляду мислителя, з виразним спрямуванням уваги на самого себе і самовдосконалення – на протигагу Л.Толстому, який будучи вимогливим до інших, із собою схильний був на компроміс. Дану позицію російський письменник пояснював слабкістю людської природи і твердженням, що людина не може бути святою. Характеризуючи у цьому аспекті Г.Сковороду, І.Мірчук зазначає, що «у ставленні до опонентів він повен розуміння та лагідності, а по відношенню до себе не знає ніяких компромісів... Він тримався сильно того, що вважав правильним, і не відступив від визначеної своїм ідеалом дороги, незважаючи на численні спокуси, які цілком виправдано міг би бажати, щоб на його надмогильнім камені вирізьблено слова: «Світ ловив мене та не спіймав» [3, с.32]. У цьому індивідуалізмі Г.Сковороди та наполегливій праці над самим собою для постійного формування своєї особистості прослідковується наступна розбіжність: фаталізм у Л.Толстого та волюнтаризм у Г.Сковороди. Найяскравіше фаталізм Л.Толстого проявився у його романі «Війна і мир», філософська основа якого базується на тому, що не людина наділена силою діяти, а фатум лежить в основі будь-яких дій. Тому для російського письменника не Наполеон творив історію, а Кутузов, який постійно уникав прийняття рішень, і саме цей образ Л.Толстой інтерпретував як виразника російської духовності. З цього приводу І.Мірчук зазначав, що « в особистості Кутузова Толстой втілив і виідеалізував основні характеристичні риси національно-російської психічної структури, а саме пасивність волі, брак ініціативи, безтурботність. На базі тих психічних ознак створив він цілу теорію, – інтересну, типово російську філософію історії» [3, с.34]. У цьому ж контексті І.Мірчук піддає аналізу також і роман «Анна Кареніна», у якому він вбачає ті самі риси фаталізму і пасивності. Г.Сковорода теж говорив, що щастя можна досягнути тільки тоді, коли людина буде підпорядковуватися божій волі, однак український філософ акцент ставив на вільному виборі того життєвого шляху, який людині найбільше відповідає, і від якого залежить її щастя, засноване на самопізнанні. Тоді як Л.Толстой заперечував особисте щастя, наполягаючи, що найвищим законом має

статі любов до ближнього, яка повинна бути більшою до іншого, ніж до самого себе. У цьому розумінні знаходить підтвердження ідея письменника про можливість існування рівності усіх людей, що має бути присутня як провідна ознака будь-якої релігії. З цього приводу І.Мірчук зауважує, що для Г.Сковороди абсолютна рівність – це просто «глупість» [3, с.44].

Вчений зазначає, що у своєму категоричному прагненні до царства божого на землі Л.Толстой не знає потойбічного, трансцендентного, що демонструє його страх перед смертю. У внутрішньому ж спогляданні Г.Сковороди ми не знайдемо ні сумніви ні страху перед смертю. Таку відмінність І.Мірчук пов'язував із двома факторами. Перший частково пов'язаний із відмінністю природних умов. Так, він стверджує, що «коли на півночі, – в країні довгих ночей та понурою настрою природи, людина мимоволі ставала віч-на-віч думок про смерть, і у зв'язку із тим була виставлена на всякі сумніви, тоді на півдні без найменшого зусилля розсівало сине, сонячне небо найважчі думки» [3, с.40]. Друга причина полягала у різних ступенях впливу на формування світогляду обох мислителів двох засадничих культур – східної та західної. І.Мірчук відзначив вплив східної філософії на творчість Л.Толстого, тоді як на Г.Сковороду більш помітний вплив мала антична традиція та пізніша західна філософія. Тоді, коли Л.Толстой негативно ставився до науки, вважаючи, що вона покликана забезпечити експлуатацію широких верств населення на користь невеликої панівної групи людей, Г.Сковорода, навчаючись в одному із найстаріших університетів європейського сходу – Києво-Могилянській Академії, що увібрала у себе надбання двох різних культур, упродовж життя постійно розширював свої знання. У своєму дослідженні І.Мірчук також зробив сміливу спробу означення Г.Сковороди як посередника між двома світами – західним та східним. До того ж позитивне ставлення українського філософа до науки, могло б вказувати на перехідність психіки на перетині культур.

Таким чином, здійснений І.Мірчуком аналіз філософських поглядів Л.Толстого та Г.Сковороди засвідчив ефективність та дієвість обраного ним методу репрезентативних типів. Він був особливо цінний на етапі збору, систематизації даних про особливості національного світогляду та безпосередньому його відображенні на духовності того чи іншого народу. Пізніше подібного методологічного принципу дотримуватимуться Я.Ярема, В.Янів та інші дослідники етнопсихології українців. Майстерність мислителя проявилася в першу чергу у тому, що він зміг безпомилково визначити типового представника української та російської культури, які акумулювали в собі найбільш важливі засадничі риси світоглядів обох народів. Однак варто зауважити, що використання даного методу ніяким чином не

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету ставить під сумнів комплікативність національного характеру як українця, так і росіянина, оскільки використання методу репрезентативних типів уможливило більш глибоке дослідження елементів їх духовності.

Література

1. Мірчук І. Г.С.Сковорода. Замітки до історії української культури. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923-1924). 1926. Т. 1. С. 19–37.
2. Янів В. До систематизації поглядів Івана Мірчука на українську людину // Збірник на пошану Івана Мірчука. Мюнхен-Нью-Йорк-Париж: УВУ, 1974. С. 149-194.
3. Mirschuk I. Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin. Berlin, Leipzig, 1929. Band II. S. 24-51 // ЦДАЗУ (Центр. держ. архів зарубіж. україніки). Ф. 15. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 15-28.

* * *

*М. Білоус, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)*

ВІД «НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЖІНКИ» ДО «АРХАІЧНОЇ БЕРЕГІНИ»

Ми живемо в час серйозних соціальних трансформацій. Відбувається переосмислення загальноприйнятого (типового), звичного (незмінного), що формувалося культурою і підтримувалося суспільством як укоріненої традиції. Людина живе у світі стереотипів, які допомагають їй орієнтуватися у світі. Тому дослідження ментальних образів жінки радянського минулого є актуальним, оскільки допомагає зрозуміти суть і проблемність зміни відносин гендерної асиметрії відносинами гендерного паритету. Дослідження даної теми актуальне для розуміння світоглядних трансформацій в сучасній Україні, оскільки часто те, що подається як нове, є переінтерпретацією давно минулого.

Аналізу даної теми присвячений цілий ряд робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників. Характеристиці образу радянської жінки та засобів її візуалізації присвячені роботи А.Бородіної, М.Вороніної, О.Лабур, В.Смеюхи, О. Стяжкіної, М. Музички та ін. Моделі фемінності в українському суспільстві є предметом дослідження О.Кісь, С.Павличко, М.Рубчак, які аналізують причини стереотипних уявлень про роль жінки / чоловіка.

Радянська система визначала способи висвітлення жінок засобами масової інформації. Революційні події 1917–1920 рр. підвищили значення жінок як соціальної сили, залучили її до політичного життя. Практика соціалістичного будівництва вимагала і «нovoї жінки» –

будівника соціалізму, якій декларувалися рівні права з чоловіком-пролетарем, можливості активної трудової та суспільної діяльності, за що вона готова була пожертвувати своїми інтересами заради «загального суспільного блага». «Нова жінка» – це активний будівник соціалізму, формами її реалізації стали образи жінки трудівниці і жінки – активістки [2].

Образ жінки-трудівниці, звільненої від будь-якої дискримінації активно творився на сторінках жіночої та пропагандистської літератури. Символічним означенням жіночої праці став термін «робітниця від станка», що підкреслював професійну підготовленість жінки і символізував розширення сфер її діяльності та своєрідну «фемінізацію робочої сили».

Найбільш виразно образ жінки – активістки був представлений в ролі делегатки, коли жінка стає «членом міських і сільських рад». Ідеальний образ делегатки – це суспільно активна жінка, яка займається самовдосконаленням і допомагає владі «побудувати соціалізм». Ідеал жінки того часу поєднує традиційні та революційні стандарти: жінка має бути працювитою та аскетичною, залишаючись водночас турботливою матір'ю та дружиною, яка оберігає домашнє вогнище.

Рівноправність стала важелем використання жінки, яка в інтересах нового суспільства мала поєднувати материнство з трудовою діяльністю. В публікаціях 1948 – 1953 рр. жіночий образ був темою репортажів, заміток, нарисів. Жінка працювала на заводі, на будівництві, очолювала бригади і т.д. Формування такого жіночого образу було викликане потребами післявоєнної відбудови, жінка мала виглядати сильною, працювитою, встигати виконувати понад норму на виробництві та доглядати дітей.

З середини 50-х років XX століття образ жінки поступово починає змінюватись. Продовжується пропагування образу працівниці, але поряд з'являється жінка-домогосподарка, яка не тільки займається домашньою роботою, але й має активну позицію, займається громадськими справами.

В журналах, які були зорієнтовані на жіночу аудиторію, створювалося кілька образів жінки: трудівниці (новаторки), матері, господині, а також жінки доглянутої, гарно вбраної, усміхненої. Жінка не тільки працювала і навчалась, вона повинна бути культурно розвиненою. Такий образ радянської супер – жінки поєднував в собі традиційні і революційні стандарти. Невтомна трудівниця, спортсменка, активістка, гарна господиня, вірна дружина та дбайлива мати.

Розпад СРСР став поштовхом до соціальних і ментальних змін. Символізацією нового образу жінки в пострадянській Україні став

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету

образ Березини, який характеризує призначення жінки у приватній сфері. Образ Березини значною мірою утворюється через діяльність жіночих громадських організацій національно-демократичного спрямування в контексті втілення національної ідеї, під гаслом відродження національної духовності та етнічної ідентичності. Відтак проголошувалася одвічною, освяченою історією «найприродніша» для жінки роль «матері», «дружини», «господині дому», «носія традицій» та «хранительки духовності». Головним смисловим навантаженням цього образу є абсолютизація жіночих репродуктивних і побутових функцій. «Жінці-березині» приписують «інстинкт збереження потомства, захисту родини», що будується на трьох стереотипних «К»: кюхе, кіндер, кірхе, які не просто істотно звужують коло інтересів жінки, а відкидають її у далеке патріархальне минуле.

Іншою моделлю фемінності, вважає О.Кісь, є образ Барбі, яку активно тиражують і розвивають засоби масової інформації. Привабливі образи з рекламних роликів заохочують жінку бути схожою на Барбі для того, щоб прожити таке ж красиве і щасливе життя. Описані образи фемінності – Березини і Барбі визначають суспільні функції жінки через її «природні» характеристики, тобто тіло. На відміну від Березини, чие тіло призначене головно для репродукції, тіло Барбі є об'єктом чоловічого естетичного та еротичного задоволення.

Ще одним новим образом, за словами О.Кісь, є Феміністка, але її сприйняття досить неоднозначне з цілого ряду причин [1]. Це, зокрема, дискредитація поняття фемінізму в рамках комуністичної ідеології, це упереджене сприйняття терміну «фемінізм», в якому вбачається лише чергова загроза «вічній жіночності». Ці упередження характерні не лише для масової буденної свідомості українців, але й для інтелектуальних та політичних еліт. Але потрібно зазначити, що дискусії у засобах масової інформації засвідчують, що, з одного боку, зростає інтерес до цієї теми і образу Феміністки, а з іншого, – виявляють нестачу фахових публікацій і професійних дискусій. Аналіз образів фемінності символізує серйозність соціальних трансформацій і світоглядних переосмислень, та формування гендерно чутливого світогляду.

Література

1. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Незалежний культурологічний часопис «Ї». Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>
2. Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. №3. С. 205–213.

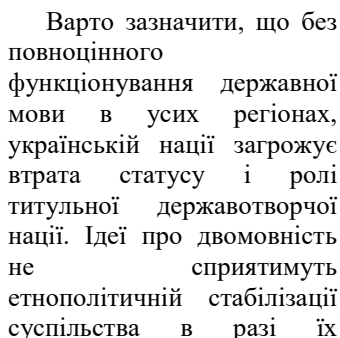
* * *

МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК НЕВІД'ЄМНА РИСА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Концепція мультилінгвальної освіти залишається відкритою, оскільки має на меті досягнення результату не лише як вивчення іноземної мови, але й поглиблення міжкультурних компетенцій. Провідною є роль мови як інструменту пізнання основ різноманітних предметів. Стратегічним завданням є визначення місця іноземної мови у загальному навчальному процесі таким чином, щоб іноземна мова була не лише об'єктом, але й засобом навчання. Під впливом економічних, соціальних та політичних чинників, у загальноосвітньому європейському просторі пріоритетним напрямом мовної освіти було визначено системне, ефективне, скоординоване навчання іноземним мовам. Мультилінгвізм та полікультурна компетенція розглядаються як важливі напрями мовної стратегії. Вивчення європейського досвіду, а саме успішних моделей мультилінгвальної освіти вважаємо доцільним здійснити саме на сучасному етапі інтеграції України до загальноосвітнього європейського мовного простору. Проблема мультилінгвізму в цілому, змісту білінгвального навчання зокрема, цікавилися передусім зарубіжні дослідники. Бельгійський науковець Хуго Батенс Бердсмор (Hugo Baetens Beardsmore) зробив важливий внесок у розвиток білінгвізму своїми науковими доробками, серед яких праця «Білінгвізм. Поза основними принципами» («Bilingualism: Beyond Basic Principles»), в яку увійшли роботи таких вчених як Жан Марк Деваль (Jean-Marc Dewale), Алекс Хоузен (Alex Housen), Лі Уей (Li Wei). Зрозуміло, що прізвища бельгійських учених очолюють список дослідників білінгвізму, оскільки мультилінгвізм у тримовній країні – це щоденна реальність, а мультилінгвальна освіта – необхідність.

Аналізуючи ситуацію в Україні варто зазначити, що в наші дні постала гостра проблема та суперечність стосовно Закону «Про освіту», який набув чинності 28 вересня 2017 року. Основні зміни в Законі: в Україні вводиться 12-річна середня освіта, мовою освітнього процесу в навчальних закладах є державна мова – українська. Право осіб, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою реалізується через класи (групи) з навчанням мовою відповідної нацменшини поряд з державною мовою. Водночас мовні положення закону (ст. 7) викликали занепокоєння Польщі, Румунії, Угорщини, Греції, Болгарії. Згідно із висновком Венеціанської комісії, оприлюдненим 8 грудня, українській владі рекомендовано збалансувати положення мовної статті. Міністерство освіти і науки

rozviyala-mif)



* * *

ЧИ МОЖЛИВА ТОТАЛІТАРНА ДЕРЖАВА В ХХІ СТ.

Термін «тоталітарний» (від лат. *totalis* – увесь, повний і *totalitas* – цільність, повнота) вживається для позначення державного ладу, який здійснює всеосяжний (повний, тотальний) контроль над усіма сферами суспільного життя та особистим життям громадян, спираючись при цьому на систематичне використання насильства. При розгляді словосполучення «тоталітарна держава» на думку приходять приклади таких держав ХХ ст. як нацистська Німеччина чи Радянський Союз. Проте і сьогодні такі держави існують, і мова йде не тільки про Північну Корею чи Китайську народну республіку, а про країни, які творять тоталітарні режими під маскою демократії. Здавалось, що суспільство в ХХІ ст. вільне від всеосяжного контролю, тому що засоби масової інформації та інтернет поширюють інформацію, допомагають спілкуватися різним верствам суспільства. Проте, не зважаючи на це, тяжіння суспільства до тоталітаризму не слабне. В різних країнах при владі бажають бачити авторитетну, сильну і рішучу особистість, а лідерів країн, які здатні до компромісу засуджують як слабкодушхих. Тому стає зрозуміло, що тоталітаризм як феномен черпає свої корені в психологічному стані суспільства, про що й говорить Еріх Фромм у своїй роботі «Втеча від свободи».

Актуальність даного аналізу обумовлена збільшенням кількості країн з ознаками тоталітарного режиму, а саме – однією правлячою партією та втручанням влади в особисті аспекти життя людини. Відсутність плюралізму думок у владних колах, заборони інтернет сайтів на державному рівні, заборони переглядів фільмів чи театральних вистав, використання спецслужбами персональних даних громадян з соціальних мереж, контроль влади на засобах масової інформації наводить на думку, що тоталітарні технології керування суспільством продовжують не тільки розвиватися, але й вдосконалюватися в ХХІ ст. Необхідно підкреслити, що сучасне суспільство визнає свободу як найвищу цінність, та як зазначає філософ «в Німеччині мільйони людей відмовлялися від своєї свободи з таким же завзяттям, як і боролися за неї».

Свою роботу Е. Фромм починає з питання: чому людина згодна жити і навіть прагне до життя в тоталітарному суспільстві, чому саме відбувається втеча від свободи? Він розглядає саму природу свободи: «Чи може свобода стати непосильним тягарем для людини, чимось таким, чого вона намагається позбутися? Чому для одних свобода – це заповітна мета, а для інших – загроза?» [1, с.14]. Свобода, за Фроммом, визначає людське існування як таке, причому поняття свободи прогресує разом зі ступенем усвідомлення людиною самої себе, як

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
незалежної й автономної істоти. Е.Фромм розглядає свободу не тільки як можливість діяти без перешкод і заборон, так і негативну свободу від інстинктивної обумовленості дій. Таким чином, процес розвитку свободи носить, за Фроммом, діалектичний характер: з одного боку, це розвиток людини, з іншого, – посилення ізоляції, що приводить до зростання почуття безсилля. Філософ підкреслює, що весь історичний шлях боротьби за свободу відкрив нам добу капіталізму та особистої свободи, що нажаль, лише посилило тенденції до пошуку виходу зі стану самотності, до пошуку сильної людини, якій би можна було підкоритися. Почуття ізоляції і безсилля людини в такому світі призводить до втечі від свободи, і проявляється у прагненні людини створити тоталітарне суспільство.

Отже, з аргументів філософа стає зрозуміло, що до тоталітарного суспільства прагнуть люди, які не можуть винести тягара свободи – свободи своїх думок і суджень, свободи своїх дій та свободи наслідків від них. Звичайно, життя в тоталітарному суспільстві набагато легше, кожна думка чи дія означена – чи є вона корисно чи руйнівною. В умовах свободи людина сама несе відповідальність за свої дії, а тому разом зі свободою приходить тягар відповідальності.

Аналізуючи сучасні тенденції світової політики стає зрозуміло, що тоталітарне суспільство не є пройденим етапом в історії людства. По-перше, проблема самотності стає все більш поширеною. Найбільш самотніми, як не дивно, стають жителі високорозвинених країн. Прикладом цього твердження є поширення в Японії таких людей як Хікоморі. Це молоді люди, які не виходять на вулицю з власних будинків, ведуть усамітнений спосіб життя через те, що не знаходять зв'язку з зовнішнім світом. Таке поширення самотності тільки більш підсилює тягар свободи. По-друге, уряди демократичних країн все більше звертаються до тоталітарних технологій. Найбільш поширена з них Інтернет-цензура. Цензура в Інтернеті – це не лише блокування або закриття будь-яких веб-ресурсів, а й здійснення аналізу трафіку, організацію фіктивних опозиційних веб-ресурсів та застосування каральних заходів до авторів публікацій або власників веб-серверів. Здавалося б такий інструмент повинен бути поширеним лише в Північній Кореї чи Китаї. Та перелік країн з наявною Інтернет-цензурою вражає: Південна Корея, Туреччина, США, Росія, Індія, Індонезія, Японія, Греція, Україна тощо [2]. Звичайно, Інтернет-цензура в різних країнах ставить собі різні цілі, чи то обмеження нелегального обміну файлами, чи то обмеження доступу на певні сторінки інтернету, проте її мета є очевидною – обмежити ті ресурси, які не співпадають з політичною лінією. Прикладом цього є дії уряду М'янми (колишньої Бірма), який активно блокує веб-сайти, які розкривають інформацію про порушення прав людини в країні або

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету мають думку, що відрізняється від думки офіційного уряду. В країні також фільтрується інформація з електронної пошти, соціальних медіа та інших форм веб-комунікацій для того, щоб блокувати дисидентську діяльність в країні.

З огляду на ці факти можна зробити висновок, що XXI століття можна з легкістю назвати століттям самотності, ІТ комунікації на сьогодні не об'єднують людей, а лише ще яскравіше підкреслюють самотність людини, і використовуються як політичні інструменти впливу. Тому не виключено, що інструментом повернення людині відчуття єдності, підтримки колективу та зрозумілості навколишньої дійсності може стати тоталітарна соціальна система, яка під маскою безпеки життя буде його контролювати.

Література

1. Фромм Е. Втеча від свободи: Пер з англ. / Заг. ред. і послесл. П.С.Гуревича. М.: Прогрес, 1989. 272 с.
2. Україна виявилася однією з найбільш вільних інтернет-зон в світі // Сегодня Мультимедиа. 2017. Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/ukraina-okazalas-odnoy-iz-samyh-svobodnyh-internet-zon-v-mire-1064205.html>

* * *

*А. Приходько, магістрантка
(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)*

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У XXI столітті людство живе в новій реальності, зіткнувшись з глобальними проблемами і загрозами: ядерна катастрофа, смертельні хвороби, пов'язані з порушенням імунної системи організму, тероризм, техногенні катастрофи тощо. Все частіше ми стаємо свідками появи таких технологій, які дозволяють людині вирішити будь-які проблеми, поліпшити якість життя і навіть його врятувати. Водночас проблема прогресу наукових знань і технологій ставить перед людством нові надзвичайно гострі проблеми, які занадто далеко виходять за рамки його морального досвіду.

Як не парадоксально це звучить, але єдиним автором і одночасно жертвою цих процесів є сама людина і створена нею соціальна система. Тому в суспільстві і культурі сучасності ми є свідками моральної кризи, гострого дефіциту моральних цінностей. Сьогодення, на жаль, демонструє відносність моральних норм і безмежний релятивізм, коли всі загальнолюдські цінності позбавляються суті. Знецінення зайшло так далеко, що справжні моральні цінності розглядають як прості раціоналізації, як висновки, що маскують егоїстичні матеріальні і користюльні мотиви особистості. Все те, що протягом тисячоліть становило світ людини, сьогодні немов зазнало

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
краху. Водночас ми є свідками надмірної актуалізації моралі, своєрідного "моралізаторства" в масовій культурі суспільства, маніпуляцій моральними нормами, перш за все, у сфері економіки і політики.

Все це в цілому вимагає якнайшвидшої актуалізації етичного аспекту не тільки в сучасному гуманітарному і природничому знанні, але й в інших сферах знання. Розвиток біотехнологій, новації в економіці, політиці, засобах масової інформації, поява віртуального простору культури – все це вимагає серйозного етичного осмислення і контролю, прояснення гострих питань, перегляду традиційних етичних теорій, нового масштабу відповідальності.

Особлива актуальність моральних проблем сучасності визначається, по-перше бурхливим розвитком науки й техніки та превалюванням людини над природою; по-друге: сучасними досягненнями в сфері біотехнологій, що не тільки дарують життя, а й маніпулюють процесами зародження і завершення людського життя; по-третє, трансформаціями в духовному житті людства, що привели до конфлікту з традиційними цінностями, до різкої зміни міри відповідальності людини за життя інших і за своє власне.

Внаслідок цього людина впритул підійшла до усвідомлення необхідності вибору між добром і злом, буттям і небуттям, смертю і безсмертям, що в свою чергу вимагає сутнісного взаємозв'язку науки і моральності, свободи і відповідальності для подальшого розвитку людського роду. Сьогодні актуальним є питання як залишитися людиною за наявних умов нашого спільного існування, що акцентує увагу на виробленні стратегії відродження духовної моральної культури і необхідності формування нової етичної парадигми.

Основною причиною різноманітних колізій сучасної епохи багато вчених, як вітчизняних так і зарубіжних (Л.Мемфорд, Х.Ортега-і-Гассет, М.Гайдеггер, Ж.Елльоль та ін.) бачать насамперед у надзвичайному розриві між технологічною й моральною складовою, коли моральні орієнтири стали викривленими, а прогресивний розвиток техніки призводить до відсутності будь-якого прогресу у сфері моральності.

Перетворення сфери технологій та комп'ютерної інформації в галузь науково-технічного комплексу, що охоплює транспорт, промисловість, медицину, комунікації, освіту, послуги, побут і багато іншого, призводить до ситуації, коли людство стає заручником обставин, адже від техніки неможливо відмовитися. В свою чергу це тягне за собою заміщення багатьох видів людської діяльності, вплив на моральність, політику, психологію та ін. Через це питання наслідків науки і технологій вже давно є основним в необхідності цілеспрямованого розвитку науково-технічного прогресу.

У цьому контексті виникає питання, чи підпорядковується технічний розвиток громадському контролю, чи тільки своїй внутрішній динаміці розвитку? На жаль, сьогоднішня ситуація не дозволяє суспільству належним чином ні адаптуватися до впливу науково-технічного процесу "традиційним засобом" проб і помилок, ні дати відповідь на ті чи інші питання.

Парадоксальною рисою сучасності є, перш за все, те, що, з одного боку, науково-технічний прогрес створює небачені можливості для задоволення людських потреб, а з іншого – руйнує саму підставу людського існування. За своєю суттю технічна цивілізація "не бажає знати особистості", але вимагає її активного втручання в різні сфери діяльності, формуючи певним чином нову людину, яка їй відповідає.

Моральна дезорієнтація сучасної людини полягає в тому, що техніка відчужує людину від себе, забирає у неї "справжнє" буття. Зараз подібна ситуація привела до створення своєрідної техносфери, світу речей і механізмів, де людина виступає механізованим індивідом, який доповнює функціонування техніки, а конфлікт виникає тоді, коли можливості людини не збігаються з вимогами технічного забезпечення.

Тому виникає нагальна необхідність гуманізації закономірного процесу розвитку науки і техніки, "повернення" його в сторону людини. Адже добро і зло не йдуть від техніки, а від суспільства і від людини. Машині (навіть сучасним роботам) неможливо запрограмувати будь-які моральні установки, наприклад, почуття совісті, так як природа моральності виходить далеко за межі закономірностей предметного світу, в якому створюються машини і техніка. Тому використання техніки для добра або зла людини залежить від самої людини, яка використовує її в своїх цілях.

Потрібно зауважити, що в рішенні таких загроз, на жаль, немає якогось однозначного рішення, зрозумілим є лише те, що воно повинно бути комплексним, багатоетапним і складним. Йдеться про систему життєдайних принципів, які полягають в поширенні морально-аксіологічного вимірювання соціального буття, пошуком нових моральних засад суспільства.

* * *

*А. Ульянов, магістрантка
(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)*

МОРАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЕСТЕТИЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поняття «естетизації» означає процес надання тим чи іншим предметам і явищам, що не мають прямих естетичних функцій, естетичних характеристик, розгляд їх з естетичної точки зору.

Розвиток естетизації соціальних відносин у сучасному суспільстві показав, що цей процес не має меж. Процес естетизації розширює сферу естетичного й переносить його на інші сфери людського буття: науку, виробництво, побут, релігію, мистецтво, мораль.

У сфері моралі склалася така ситуація, коли естетика стала формою етики, адже нова вимога сучасної культури в першу чергу пред'явлена особистості, яка повинна повністю розкритися, самореалізуватися й втілитися в світі, незважаючи ні на які існуючі перешкоди. Отже, в основі своєї сучасний процес естетизації є процес реалізації індивідуальності, яка прагне свободи. Такий процес, який починає протікати не за соціальними законами, а за «законами краси». Естетично прославитися стало просто необхідно для того, щоб життя вважалася успішним.

Естетичні категорії починають грати роль соціальної взаємозв'язку. У суспільстві лідируючу позицію стали займати комунікації на протиположності. Спілкування витіснило вчинок, презентація – реальне життя. Не потрібно пояснювати, чим презентація відрізняється від реального вчинку: в презентації домінує естетичний фактор, у вчинку – мораль. Виникнення телебачення, а потім і інтернету тільки посилює значення естетичного фактора, поставивши його в центр комунікаційних технологій, що звільняються від етичних параметрів. Соціальні взаємозв'язки, не отримавши своїх адекватних моральних засобів розвитку, починають розвиватися в іншій формі, естетичній. Естетизм як результат естетизації характеризується витісненням моральних норм нормами естетичними, які в сфері комунікацій, послуг і презентацій грають вирішальну роль. Естетичні ідеї в масовій психології набувають більш впливовий характер і витісняють традиційні моральні цінності.

Ідея єдності моралі та естетики, підкорена принципу «естетичної совісті» (Віндельбанд), у сучасному суспільстві не знайшла підтримки. Під впливом естетизації в моралі відбуваються серйозні трансформації.

По-перше, в суспільстві функціонує безліч історично вироблених моральних систем, що конкурують між собою, що, здавалося б, дозволяє говорити про розвиток моральної свідомості, але в дійсності різноманіття моральних кодексів веде до естетизації моралі, починаючи від гедонізму, евідемонізму, утилітаризму, етики ненасильства і закінчуючи етикою «благоговіння перед життям». Домінуючими категоріями моралі стають не добро і відповідальність, а вибір і задоволення. Навіть задоволення від вибору певних моральних кодексів. Як підсумок розвитку цієї тенденції – склалася так звана сенситивна культура (П. Сорокін).

По-друге, зникнення домінування моральних цінностей загального характеру привело до виникнення галузевих і навіть індивідуальних моральних заповідей, що змушує робити висновок про загрозу відмирання моралі взагалі як особливого соціального інституту. Дійсно, будь-який непорядний вчинок завжди можна виправдати нормами професійного кодексу, в який завбачливо вписуються всі можливі моральні порушення, але лише тільки для того, щоб вміти обійти їх.

По-третє, якщо моральні цінності й не відмирають взагалі, то набувають відносний, «текучий» характер, трансформуючись під напором все більш жорстких і активних історичних факторів. У великій пошані зараз виявилися не фізики і не лірики, не істина і не краса, не доброта і не справедливність. Настала епоха, коли протягом короткого часу подобається все. Тому починається не панування естетики в її класичній формі, а панування тотальної естетизації. Такого процесу, в якому кожне з явищ наділяється рівним з усіма правом бути в повній мірі вираженням в світі, незалежно від загальних моральних обмежень, якщо навіть вони існують.

По-четверте, в моральній свідомості почалося домінування ідеї «морального вибору», яка тільки по видимості апелює до розуму людини, а насправді підкреслює ситуацію випадковості.

Слід відмітити, що естетизм стає домінуючою ідеологією тоді, коли в суспільстві існує гігантський соціальний розрив між бідністю і багатством, між заможними і незаможними класами, владою і народом. Причому цей соціальний розрив змушує суспільство винаходити все нові засоби і механізми естетизації в двох напрямках.

По-перше, змушує соціальну еліту шукати нові засоби розваги, отримання гострих відчуттів. Шукати технології легітимації й звеличення власних успіхів, що дозволяють виступати в якості еліти. Шукати соціальні технології, які могли б створити красиві іміджі, що прикривають зростаючу соціальну несправедливість. Можна тільки дивуватися цинізму соціальної еліти, яка своєю поведінкою безперервно демонструє, як чудово бути багатим і здоровим, закликаючи до цього понижену частину населення.

По-друге, змушує соціальні низи шукати засоби духовного примирення зі своїм становищем, які дозволяли б зберегти власну гідність. При загальній соціальній маргіналізації свідомість людини не може складні соціальні процеси пояснити раціонально та освоює їх лише релігійно або естетично.

Таким чином, феномен естетизації, беручи участь у формуванні нових духовних цінностей, нового образу людини, займає одне з провідних позицій в сучасній культурі. Проблема не в тому, що відбувається естетизація соціальної реальності, а в тому, що остання

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
потребує етизації, тобто вироблення стратегії відродження духовної моральної культури й необхідності формування нової етичної парадигми.

* * *

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА

*В. Марків, магістрант
(наук. кер. – доц. Булава Л.М.)*

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ В ПОЛТАВІ ЗА 2017 РІК

На основі даних метеостанції Полтави, нами визначені й проаналізовані середньомісячні показники температури повітря за 2017 рік, у порівнянні з даними за періоди: а) з 1961-1991 роки; б) 1991-2016 роки.

Середньомісячна температура січня 2017 року складала $-5,95^{\circ}\text{C}$, що майже співпадає із середньомісячною температурою за попередні 26 років ($-4,2^{\circ}\text{C}$), але вище на $1,6^{\circ}\text{C}$ у порівнянні з періодом 1961-1990 років. На нашу думку, посилення впливу морського повітря із Атлантики й Середземномор'я призвело до зростання середньої температури повітря в січні за останні 26 років.

Найнижча середньодобова температура ($-21,2^{\circ}\text{C}$, що є абсолютним мінімум за 2017 рік) була зафіксована 31 січня (що пов'язано із вторгненням Арктичного антициклону), а найвища $+2,8^{\circ}\text{C}$ (2 січня), що пов'язано із проходженням циклону із Середземномор'я.

Кліматична весна 2017 року виявилася ранньою (стійкий перехід через 0°C відбувся у Полтаві 18 лютого). Середня температура лютого склала $-3,6^{\circ}\text{C}$, що трішки тепліше за норму. За останні десять років це був середній за температурою зимовий місяць року. За період з 1961-1991 рр. середньомісячна температура лютого складала $-5,3^{\circ}\text{C}$, а за період 1991-2016рр. вона підвищилася до $-3,9^{\circ}\text{C}$ (показник 2017 року біля норми). Мінімальна температура ($-19,5^{\circ}\text{C}$) спостерігалася 8 лютого, а максимальна ($+8,3^{\circ}\text{C}$) – 24 лютого. Крім раннього настання кліматичної весни, місяць слід вважати близьким до норми.

Середня температура березня 2017 року становила $+5,3^{\circ}\text{C}$, що суттєво (на $3-4^{\circ}\text{C}$) вище від багаторічних показників за періоди з 1961-1991 роки ($-0,1^{\circ}\text{C}$), та з 1991-2016 ($-1,3^{\circ}\text{C}$) роки. Цей березень був одним із найтепліших за весь період спостережень. Мінімальна середньодобова температура ($-2,8^{\circ}\text{C}$) була зафіксована в ніч із 17 на 18 березня, що пояснюється вторгненням холодних арктичних повітряних мас (Арктичний максимум); максимальна середньодобова температура ($+16,5^{\circ}\text{C}$) – 28 березня, яка пов'язана з надходженням повітряних мас із південно-західним антициклоном.

Середньомісячна температура квітня 2017 року становила $+9,6^{\circ}\text{C}$, що близько до норми. Середні показники температур за періоди з 1961-1991 роки та 1991-2016 роки становили відповідно $+8,8^{\circ}\text{C}$ та $+9,5^{\circ}\text{C}$. Найнижча середньодобова температура спостерігалася 20

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
квітня (-1,6°C, арктичні континентальні маси). Найвища – 30 квітня, і становила +25,8°C. Така висока температура пов'язана з надходженням тропічних повітряних мас.

Травень 2017 року теж був не дуже теплим, середня температура становила +14,9°C. Особливо великі відхилення від норми спостерігалися в середині місяця. Середній показник за період 1961-1991 років був +15,4°C, а в 1991-2016 роках +15,5°C. Максимальна середньодобова температура травня (+29,0°C) була зафіксована 31 травня (зумовлена активністю Азорського максимуму), мінімальна (+1,3°C) 11 травня (вторгненням континентального мало трансформованого повітря із Арктичного максимуму).

Середньомісячна температура червня 2017 року становила +20°C, що перевищує норму на 1,5°C. Середні багаторічні показники періодів 1961-1991 роки та 1991-2016 роки, відповідно, +18,7°C та +18,3°C. Найвища температура місяця (+32,8°C) була зафіксована 4 червня, що зумовлено антициклоном сформованим над Азорським максимумом, найнижча (+5,7°C) 2 червня, пов'язана з дією пірнаючого північно-західного арктичного антициклону. За температурними показниками червень виявився дуже контрастним місяцем.

Липень 2017 року виявився не найтеплішим місяцем року. Його пересічна температура склала +21,3°C, що близько до норми від середньомісячних температур за періоди з 1961-1991 рр. (+20,1°C) та 1991-2016 рр. (+21,6°C). Максимальна середньодобова температура місяця (+35,0°C) спостерігалася 1 липня, мінімальна (+16,5°C) 8 липня (в тилу атлантичний циклону, без опадів).

Серпень 2017 року був тепліший за норму: показник середньомісячної температури складав +23,2°C. Відповідно, в 1961-1991 роках +19,4°C, і +20,6°C в 1991-2016 роках. Максимальна середньодобова температура за місяць і за рік спостерігалася 5 серпня (+35,7°C), що зумовлені вторгненням тропічних повітряних мас з Азорського максимуму (найвища абсолютна, 39,4°C, зафіксована в серпні 2010 року; мінімальна (+11,1°C) 29 серпня, обумовлена циклоном із Ісландського мінімуму. Це був найтепліший місяць 2017 року.

Середньомісячна температура вересня 2017 року склала +17,1°C, що майже на 3°C вище від середньомісячних показників за порівнювальні періоди. Максимальна середньодобова температура вересня була зафіксована 21 вересня і склала +32,1°C (Азорський максимум), мінімальна – 29 вересня +1,3°C (Арктичний максимум).

Середньомісячна температура жовтня 2017 року становила +8,4°C, що дещо вище в порівнянні з середніми багаторічними показниками період 1961-1991 рр. та за 1991-2016 роки. Найвища середньодобова температура +13,5°C спостерігалася 6 жовтня, пов'язана з

антициклоном, сформованим над Азорським максимумом («бабиним літом»). Найнижча середньодобова температура (+1,9°C) спостерігалася 23 жовтня, що пов'язано з циклональною діяльністю (затіканням арктичного повітря, при зниженні вночі до -3,6°C).

Середньомісячна температура листопада 2017 року становила +2,7°C, що на 1,4°C вище в порівнянні з середніми багаторічними показниками період 1961-1991 рр. (+1,2°C) та за 1991-2016 роки (+1,1°C). Найвища середньодобова температура була зафіксована 14 листопада (+13), що пов'язано з циклоном, сформованим у Середземноморській депресії. Найнижча – спостерігалася 29 листопада -5,2°C, пов'язано з Арктичним максимумом.

Грудень 2017 року був найтеплішим за століття (і майже повторив рекорд 1855 року, хоч дані останнього року не можна вважати достовірними). Це зумовлено впливом повітряних мас із Ісландського та Європейського максимумів. Середня температура повітря була на 6,1-6,6°C вища за характеризовані періоди.

Таким чином, у 2017 році спостерігалися аномальні температурні показники по окремих місяцях. Рік був одним із найтепліших за весь період спостережень (на 1-2°C вище від норм за порівнювальні періоди). Із 12 місяців року у 8-ми місяцях температура повітря була вище за норму попередньо виданого кліматичного довідника. Суттєво вище – в березні й грудні (на 5-6°C). Тривалість кліматичної весни склала 70 діб, що на 17 діб довше за норму; кліматичне літо теж видалося аномально тривалим – 151 доба (що на 25 днів більше середніх показників за 1961-1990 роки).

Разом з тим, рік видався посушливим: випало 445 мм опадів, що становить 78% від середньорічних показників (566 мм) за попередні періоди спостережень. Особливо посушливими видалися березень, червень і серпень (8-12 мм за місяць). Незвичайно вологим був грудень (майже втричі вище норми), – 1/4 від річної кількості опадів.

* * *

Л. Цівінська, студентка

(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МЕХАНІЧНОГО ЗАБРУДНЕННЯ СВІТОВОГО ОКЕАНУ

Актуальність проблеми дослідження полягає в тому, що зазвичай забруднення Світового океану (надалі СОК) у науково-популярній та навчальній літературі розглядається синкретично, без чіткого структурування згідно ступінчастої класифікації забруднень. При цьому найменування вищих та нижчих одиниць класифікації вживаються як рядоположні. Наприклад, нафтове та фізичне забруднення. Також достатньо часто не знають терміну «механічне

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету забруднення», а явища, з ним пов'язані, помилково відносять до фізичного забруднення. Хоча механічне забруднення СОК існувало на всіх етапах взаємодії суспільства і природи, в сучасну екологічну кризу воно набуло специфічних ознак.

Усе зазначене дозволило обрати проблему дослідження та сформулювати мету статті – систематизувати особливості механічного забруднення Світового океану у період сучасної екологічної кризи.

Механічне забруднення – забруднення вод механічними домішками, інертними в фізико-хімічному відношенні побутовими і виробничими відходами (будівельне і побутове сміття, пакувальні матеріали, пластмаси, тверді частинки – пісок, мул, шлак та ін.) [1].

Першою очевидною *особливістю* сучасного механічного забруднення СОК є безпрецедентне збільшення кількості твердих відходів. Це не лише кількісний вимір, але і якісна характеристика. Кардинальне збільшення механічного забруднення зумовлено не тільки зростанням обсягів споживання сучасним багатомільярдным населенням нашої планети і відповідним збільшенням відходів, скільки масовим переходом на стандарти одноразового споживання. Останнє призвело до накопичення пакувального матеріалу із побутових предметів масового споживання (пластикові пляшки, консервні та пивні бляшанки тощо). Останні дослідження показали, що на поверхні океану плаває більше 250 000 тонн пластикового сміття [2].

Другою особливістю механічного забруднення СОК в сучасну екологічну кризу є зміна співвідношення між джерелами забруднення. Зокрема, значно зросла частка господарсько-побутових стічних вод суден – до 20%. Це зумовлено закономірним збільшенням інтенсивності судноплавства в епоху глобалізації.

Понад 80% твердих відходів потрапляє до океану з континентів і островів, тобто їх частка, як і зазвичай, залишається найбільшою. Проте раніше основними постачальниками механічного забруднення СОК були прибережні країни, а зараз доведено великомасштабне транспортування мас відходів у річках, які неминуче доносять свої води до океанів.

У ріки потрапляють зовсім дрібні фрагменти полімерного походження – волокна синтетичних тканин, які змиваються з одягу під час прання. Їх субміліметрові розміри не дозволяють ефективно фільтрувати ці фрагменти під час очищення стічних вод, в результаті чого вони також потрапляють в океан, і потрапляють в їжу океанським мешканцям [3].

Вище зазначене дозволяє сформулювати *третю особливість* сучасного механічного забруднення СОК – неможливість очищення

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
стічних вод у промислових масштабах від синтетичних твердих відходів мікроскопічних розмірів.

Четвертою особливістю механічного забруднення СОК у 20-21 століттях є його глобальний характер. Масове забруднення наявне не лише в зонах, прилеглих до материків, і в районах інтенсивного судноплавства, а й у відкритих частинах океанів, включаючи високі широти Арктики і Антарктики.

П'ята особливість має такий образний вираз: дно Світового океану – кінцева зупинка для відходів нашого «одноразового суспільства». Це зумовлено дуже тривалим періодом розкладу сучасних синтетичних матеріалів та втратою океаном потенціалу «планетного фільтру». Аналіз океанічного донного осаду показав засмічення кожного квадратного кілометра дна океану мільярдами крихітних шматочків пластику. Вчені підрахували, що у 50 мл осаду в середньому міститься більше 13 одиниць синтетичних волокон (або приблизно 4 одиниці на столову ложку). Зокрема досліджено, що корали містять безліч фрагментів кольорового волокна довжиною близько 2-3 мм та діаметром 0,1 мм [2].

Шоста особливість: прогресуюча концентрація механічного забруднення в окремих частинах СОК та на узбережжях материків. 90% сміття, яке плаває в Світовому океані – пластик, що легший за воду. Відходи з нього дуже довго плавають на поверхні. Унаслідок переміщення під дією хвиль та течій їх негативний вплив на людське середовище не нейтралізується, а лише посилюється. Хвилі *обов'язково* прибивають це сміття до берега, де воно акумулюється у великих обсягах і виводить із раціонального природокористування регіони з традиційно найбільшою густотою населення.

На кожний квадратний кілометр океану, за деякими оцінками, припадає близько 20 тис. шматочків пластмаси [3]. Скупчення відходів з пластмас утворюють в Світовому океані під впливом течій особливі сміттеві плями, які називають островами і навіть континентами із-за їхніх розмірів. На даний момент відомі, п'ять «сміттевих континентів» – по два в Тихому й Атлантичному океанах, і одне – в Індійському океані [4].

Сьома особливість: масове зосередження пластикових відходів унаслідок їх плавучості у поверхневому шарі океанічних вод. Тому пластикове сміття становить серйозну небезпеку для судноплавства. Обплутуючи гребні гвинтів корабля, засмічуючи трубопроводи системи охолодження морських двигунів, вони нерідко стають причиною корабельних аварій. Із-за найбільшої приуроченості біоти до поверхневих шарів океану негативний вплив механічного забруднення на неї став безпрецедентним за масштабами та різноманітністю.

Зокрема, пластикове сміття небезпечне тим, що морські тварини, найчастіше, можуть не розгледіти прозорі частини, які плавають по поверхні, і токсичні відходи потрапляють їм в шлунок, часто стаючи причиною летальних випадків. Відомі випадки загибелі великих морських ссавців через механічну закупорку легенів шматками синтетичної упаковки.

Восьма особливість: забруднення пластиком сміттям негативно впливає на мікробні спільноти морів, порушує самочинні процеси ремедіації середовища. Патогенні і невластиві даному середовищі мікроорганізми можуть поширюватися на багато тисяч кілометрів від свого початкового джерела за рахунок утворення біоплівки на океанічному пластику [2].

Дев'ята особливість: сучасні побутові відходи містять значну кількість киснево-поглинаючих речовин. Комунальні ж відходи, що надходять в воду в дуже великих кількостях, можуть значно знизити вміст розчинного кисню.

Література

1. Основи екології. К.: Либідь, 2005. 408 с.
2. Екологія життя. Режим доступу: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/plastikovi-vidkhodi-zabrudnuut-oceanichne-dno>
3. Забруднення світового океану – одна з найгостріших екологічних проблем сучасності. Джерела, причини, наслідки та шляхи вирішення проблеми. Режим доступу: <http://stylezhinki.ru/suspilstvo/9312-zabrudnennja-svitovogo-okeanu-odna-z-najgostrishih.html>
4. Мировой океан и пластиковые отходы. Режим доступу: <https://scisne.net/t-2975>

* * *

*Т. Опришко, студент
(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)*

ВИВЧЕННЯ ХОРОЛОГІЧНОГО РОЗПОДІЛУ АТМОСФЕРНИХ ОПАДІВ НА ОСНОВІ ЗОНАЛЬНО- РЕГІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

У практиці шкільного навчання достатньо часто використовується індуктивно-феноменологічний підхід до вивчення розподілу атмосферних опадів на земній поверхні. Це стосується спершу курсу загальної географії у 6 класі, а ще більше регіональних фізико-географічних дисциплін у 7-8 класах. Добросовісні учні намагаються просто завчити безліч конкретних показників по різних регіонах Землі, а менш мотивовані до навчання школярі губляться перед цим обсягом матеріалу.

Тому є потреба в обґрунтуванні переваги дедуктивно-індуктивного підходу до вивчення кліматичних умов. Для одного з основних кліматичних показників – атмосферних опадів – це доцільно реалізувати на основі хорологічних закономірностей у системі причинно-наслідкових зв'язків впливу комплексу фізико-географічних умов на кількість атмосферних опадів.

Усе зазначене дозволили обрати проблему дослідження та сформулювати мету статті – обґрунтувати доцільність вивчення хорологічного розподілу атмосферних опадів на основі зонально-регіональних закономірностей.

Для доведення зональної закономірності розподілу атмосферних опадів по земній поверхні слід використовувати узагальнюючі таблиці (табл. 1) та графіки (рис. 1).

Таблиця 1.

Середні значення атмосферних опадів на суходолі
по широтних смугах [3]

Широта, °пн. ш.	Опади, мм	Широта, °пд. ш.	Опади, мм
90-80	182	0-10	1935
80-70	332	10-20	1124
70-60	568	20-30	591
60-50	708	30-40	663
50-40	642	40-50	1385
40-30	582	50-60	1885
30-20	607	60-70	462
20-10	900	70-80	160
10-0	1817	80-90	84

Слід запропонувати учням чи студентам проаналізувати відмінності показників по 10-тиградусних субширотних смугах і сформулювати власні висновки про їх відмінності. Також потрібно навести на думку про подібність показників на сусідніх широтах і на необхідність подальшого їх узагальнення.

Далі слід з'ясувати максимуми та мінімуми опадів за основними широтами та пояснити чинники їх формування за даними рис. 1.

Закономірність зонального розподілу атмосферних опадів визначається розміщенням поясів високого і низького тиску. На екваторі і в помірних широтах, де формуються області низького тиску, опадів випадає багато. У цих областях нагріте від Землі повітря стає легким і піднімається вгору, де воно зустрічається з більш холодними шарами атмосфери, охолоджується, і водяна пара перетворюється в крапельки води і випадає на Землю у вигляді опадів. У тропіках (30-ті широти) і полярних широтах, де утворюються області високого тиску,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету

переважають низхідні повітряні струми. Холодне повітря, що опускається з верхніх шарів тропосфери, містить мало вологи. При опусканні воно стискається, нагрівається і стає ще сушішим. Тому в областях підвищеного тиску над тропіками і біля полюсів опадів випадає мало.

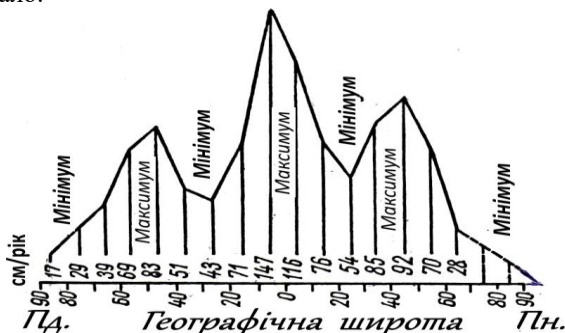


Рис. 1. Зональний розподіл атмосферних опадів на земній кулі [2]

Зональний розподіл опадів залежить також і від зонального розподілу температури повітря. Однак земна поверхня на екваторі прогрівається більше, ніж в помірних широтах, тому висхідні потоки на екваторі значно потужніші, ніж у помірних широтах, а отже, сильніше і рясніше випадають опади. Також впливає те, що постійно нагріте повітря містить багато вологи. Вміст водяної пари в атмосфері залежить від температури повітря та зволоження земної поверхні, що впливає на водність хмар. У високих широтах, де низька температура, а отже і мала водність хмар, опадів випадає мало хоч і хмарність там велика [1].

Для активізації уваги можна задати проблемне запитання: Чому на одних і тих же широтах буває як дуже велика, так і вельми незначна кількість опадів? Далі слід дати завдання віднайти приклади такої контрастності у межах однієї із субширотних смуг опадів. Таких прикладів буде багато. Обов'язково будуть припущення про причини таких фактів. Їх слід узагальнити та зробити висновок, що на тлі глобального розподілу атмосферних опадів діють регіональні чинники, котрі мають азональний характер і зумовлюють відповідні закономірності розподілу атмосферних опадів на земній кулі. Азональний розподіл опадів на Землі залежить від низки причин:

а) морське повітря з океанів приносить вологу, тому на узбережжях опадів набагато більше, ніж у внутрішніх районах. Наприклад, в Східному Сибіру опадів випадає менше, ніж на Східноєвропейській рівнині, оскільки Східний Сибір віддалений від океанів.

б) розподіл опадів залежить від близькості місцевості до океанічних течій: теплі течії сприяють випаданню опадів на

узбережжях, а холодні перешкоджають. Уздовж західних берегів Південної Америки, Африки та Австралії проходять холодні течії, що призвело до формування пустель на узбережжях.

д) розподіл опадів залежить також від рельєфу. На навітряних схилах гірських ланцюгів вологи випадає помітно більше, ніж на протилежних. Приклади: західні схили Кордельєрів у помірних широтах, східні схили гір Далекого Сходу, південні схили Гімалаїв [3].

Для закріплення підходу до вивчення розподілу опадів на основі зонально-регіональних закономірностей доцільно дати завдання пояснити кількість опадів на конкретних ділянках.

Література

1. Дроздов О.А. Климатология. Ленинград: Гидрометеиздат, 1989. 568 с.
2. Мащенко О.М. Метеорологія та кліматологія. Навч. посіб. Полтава: ПНПУ, 2010. 72 с.
3. Проценко Г.Д. Метеорологія та кліматологія. Навч. посіб. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. 265 с.

* * *

В. Кокодзій, магістрант

(наук. кер. – доц. Мащенко О.М.)

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ МЕТОДОМ ДИДАКТИЧНИХ ТЕЗАУРУСІВ

У 5-6 класах, у період найбільш активного формування фундаментальних структур мислення слід використовувати універсальні, ефективні способи впорядкування знань учнів. Для формування складної багаторівневої системи природничо-географічних знань в учнів 6 класу доцільним є метод дидактичних тезаурусів, який об'єднує різні способи організації знань.

Суть методу дидактичних тезаурусів полягає у впорядкуванні знань певної галузі для їх повного систематизованого засвоєння тими, хто навчається. Дидактичний тезаурус являє собою систему понять певної галузі знань, зв'язаних закономірними відношеннями. Він складається із систематичної та класифікаційної частин. Систематична частина представлена власне словником-тезаурусом.

Зв'язки між поняттями, вказаними у словнику, встановлюються у класифікаційній частині, представленій сукупністю взаємно підпорядкованих схем різного виду. Ці схеми послідовно і повно фіксують ієрархічні зв'язки (між поняттями різного рівня узагальнення) та зв'язки координації (між поняттями одного рівня узагальнення). Крім того, у схемах встановлюються різні види змістовно-логічних зв'язків, які виникають внаслідок сумісного

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
вживання понять у мінімальних контекстах. Це такі зв'язки: альтернативні, причинно-наслідкові, часові, просторові тощо [4].

Для повноти відображення природничо-географічних знань та їх адекватної ієрархізації дидактичні тезауруси мають включати поняття різних рівнів загальності: фундаментальні та часткові фізико-географічні поняття, загально-природничі поняття (тіло, речовина, енергія тощо) [1].

В узагальненому, «згорнутому» вигляді зміст навчальної дисципліни та її структурних частин виражається насамперед поняттями. При вивченні теми «Літосфера» учні знайомляться та розширюють свої знання такими поняттями: літосфера, літосферна плита, астеносфера, ядро, мантія, землетрус, епіцентр землетрусу, гіпоцентр землетрусу, сейсмічна зона, вулкан, жерло вулкана, лава, магна, вулканізм, магматизм, ерозія, вивітрювання, руйнування гірських порід, перенесення гірських порід, відкладання гірських порід, рельєф, форма рельєфу, гірський хребет, гори, рівнини, відносна висота, абсолютна висота, ложе океану, шельф, материкова відмілина, глибоководний жолоб, серединно-океанічний хребет.

Вивчаючи тему «Атмосфера» учні знайомляться та розширюють свої знання наступними термінами та поняттями: атмосфера, тропосфера, стратосфера, повітря, гази повітря, атмосферний тиск, барометр, вітер, відносна вологість повітря, абсолютна вологість повітря, бриз, мусони, пасати, теплові пояси, полярні кола, тропіки, погода, атмосферні опади, метеорологія, хмари.

Вивчення теми «Гідросфера» ґрунтується на розумінні та засвоєнні таких термінів та понять: гідросфера, Світовий океан, солоність води, проміле, море, затока, протока, острів, озеро, улоговина, річка, річкова долина, русло, гирло, витік, межінь, повінь, льодовик, айсберг, багаторічна мерзлота, канали, ставки, водосховища, підземні води, водоносний горизонт, артезіанський басейн.

При вивченні теми «Біосфера» використовуються такі поняття і терміни: біосфера, сфера життя, ґрунти, гумус, перегній, природні зони, природні компоненти, родючість ґрунту, Червона книга, екологія, екологічна проблема, біосферний заповідник.

Моделювання цілісності знань усього курсу загальної географії та його окремих розділів має здійснюватися шляхом виконання певної послідовності дій: "згортання" одержаної інформації, ієрархізації засвоєваних понять відповідно до їх загальності, встановлення між ними формально-логічних та змістовно-логічних зв'язків, графічного виразу останніх [1].

Для формування попереднього загального уявлення про систему фізико-географічних знань виділяються "випереджаючі організатори",

Збірник матеріалів ХХІ студентської наукової конференції історичного факультету
тобто найбільш узагальнені уявлення про навчальну дисципліну, яка вивчається [3].

"Випереджуючі організатори" пред'являються учням на схемі дидактичного тезауруса найвищого ієрахічного рівня. Для системи фізико-географічних знань це схема «Географічна оболонка» (рис. 1.).

Загальна схема дає учням можливість у наочному вигляді бачити елементи системи знань про природу Землі та зв'язки між ними. При вивченні кожного наступного відрізка навчального матеріалу (параграфу, теми, розділу) чітко визначається його місце та взаємозв'язки в загальній системі природничонаукових знань.

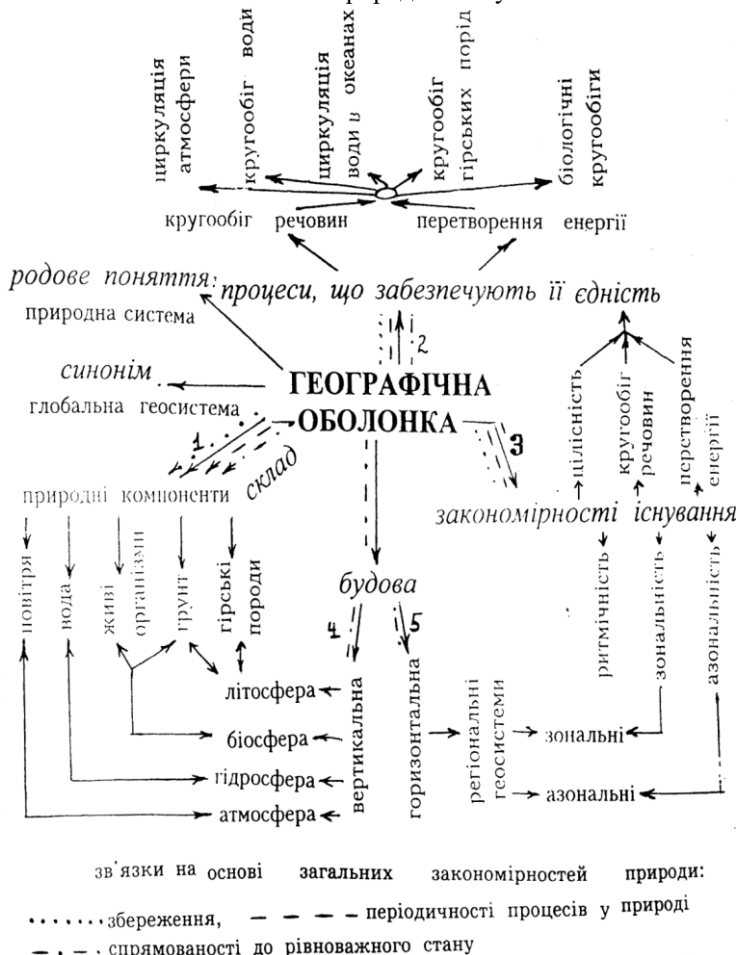


Рис. 1. Географічна оболонка [2]

Загальна інформація конкретизується, «розгортається у схемах нижчого рівні загальності. Зокрема, для кожної із геосфер, зазначених у схемі одним словом, подається змістове наповнення в індивідуальних однойменних схемах., наприклад, «Гідросфера», «Атмосфера» тощо. У свою чергу, поняття про клімат, що виражено на схемі «Атмосфера» теж лише терміном, розкривається у потрібній повноті у однойменній схемі ще нижчого ієрархічного рівня.

Література

1. Мащенко О.М. Формування цілісних знань про природу при вивченні курсу «Загальне землезнавство» // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Зб. наук. праць. Вип. 3. Харків-Вінниця, 2002. С. 257-261.
2. Мащенко О.М. Формування системи фізико-географічних знань у студентів географічних спеціальностей // Географія і сучасність. Зб. наук. праць НДПУ імені М.П.Драгоманова. Вип. 7. К.: Вид-во НДПУ, 2002. С. 210-217.
3. Мащенко О.М. Технологія систематизації знань інтегрованого курсу з природознавства у свідомості учнів 5-6 класів на підґрунті дидактичних тезаурусів // Теорія і практика інтеграції змісту освіти. Зб. наук. праць. Київ-Полтава: Довкілля-К, 2004. С. 93-103.
4. Носенко Е.Л. «Картина світу» як інтегруючий і гуманізуючий фактор в змісті освіти. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. 75 с.

* * *

*М. Попова, магістрантка
(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)*

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПОЛТАВЩИНИ

Наявність природно-рекреаційних ресурсів території (у сукупності із культурно-історичними і соціально-економічними ресурсами) є однією з умов для розвитку туризму в регіоні. Компонентна структура потенціалу природних рекреаційних ресурсів визначає галузевий склад сфери туризму і відпочинку.

Природно-рекреаційні ресурси – це природні умови, явища природи, що створюють комфортні умови для рекреаційно-туристичної діяльності і сприяють організації відпочинку і оздоровлення. Основними серед них є клімат, водні акваторії, ландшафт, а також деякі природні об'єкти, що мають пізнавальні і атрактивні властивості.

Територія Полтавської області характеризується наявністю значного потенціалу природних рекреаційних ресурсів, який на сьогоднішній день вже частково використовується для потреб розвитку курортної сфери, різних видів туризму (водного, кінного,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
пішохідного, велосипедного, екологічного, сільського), мисливсько-рибальського господарства, а також для періодичного відпочинку і оздоровлення населення.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку держави актуальним є подальше дослідження потенціалу рекреаційних ресурсів Полтавської області для потреб розвитку внутрішнього і міжнародного туризму. З цією метою необхідне насамперед удосконалення туристичної інфраструктури в області, доведення її до рівня європейських стандартів, аналіз ефективності сучасного використання потенціалу природно-рекреаційних ресурсів та визначення подальших перспектив і напрямків його розвитку.

Дослідження рекреаційного і туристичного потенціалу Полтавщини за останні роки активізувалися у різних своїх аспектах. Це і питання економіки туристичної сфери, зокрема, питання створення регіональних туристичних кластерів, проблеми і перспективи розвитку готельно-ресторанного господарства, розвитку курортних центрів, сільського зеленого туризму, створення нових картографічних творів туристично-рекреаційної тематики. Ведеться активна робота по розробці нових туристичних маршрутів територією області. При цьому, на нашу думку актуальним залишаються питання, пов'язані із комплексним дослідженням потенціалу природних рекреаційних ресурсів Полтавської області, його компонентної і територіальної структури, напрямків їх перспективного використання (з урахуванням екологічного стану території) в області для потреб створення конкурентоспроможного туристичного продукту.

Конкретний зміст таких досліджень передбачає оцінку кліматичних, водних, лісових, ландшафтних рекреаційних ресурсів з точки зору розвитку туризму і рекреації на Полтавщині, оцінку інфраструктурних умов використання потенціалу природних рекреаційних ресурсів, з'ясування стійких територіальних поєднань різних видів природних рекреаційних ресурсів в межах області, а також проведення процедури районування як їх наявного потенціалу, так і за критеріями рівня комплексності і ефективності господарського використання.

Отже, основними завданнями подальшого вивчення потенціалу природно-рекреаційних ресурсів Полтавської області є аналіз його компонентної і територіальної структури, а також районування умов і ступеня господарського використання цього потенціалу. Результати таких досліджень сприятимуть подальшому розвитку туристично-рекреаційної сфери області і формування конкурентоспроможного регіонального туристичного продукту.

* * *

КАРТОГРАФІЧНІ ЗНАННЯ В ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

Картографічні знання залишаються основним елементом сучасної географічної освіти. Незважаючи на те, що електронні носії інформації витісняють способи відображення об'єктів та процесів на паперових носіях, уміння користуватися географічною картою не втратили свого значення. В шкільній географії формуванню картографічних компетентностей приділяється значна увага. Географічна карта спрямовує навчальний процес на розвиток в учнів просторового мислення, реалізацію творчих підходів у самонавчанні. Сучасні методики навчання передбачають формування компетентностей, зокрема, картографічних, як одне з пріоритетних напрямів в освітньому процесі.

Картографічні компетентності являють собою комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, яка визначає здатність учнів успішно розуміти просторові закономірності розвитку суспільства за допомогою географічних карт, здійснювати на їхній основі практичні дії щодо розв'язування задач [1; 7].

Вивчення картографічних тем потребує дедалі більшої уваги у шкільних географічних курсах. Державні програми розроблені на основі положень Державного стандарту базової і повної середньої освіти, згідно з яким шкільна географічна освіта є складовою освітньої галузі «Природознавство». Структура і зміст програм з географії базуються на принципах неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо-предметних зв'язків, гуманізації, гуманітаризації, диференціації навчального матеріалу залежно від вікових можливостей учнів, практичної спрямованості. Головним елементом освіти є знання. Знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини у вигляді уявлень, понять, суджень, умовиводів, теорій тощо [2; 5; 6]. На основі знань формуються компетентності, зокрема, картографічні. Володіння ними при вивченні інших наук дозволяє активізувати пізнавальні процеси учнів. Аналіз змісту шкільної географії дає можливість виділити наступні пізнавальні особливості картографічних знань:

- 1) знання про властивості об'єкту, тобто карту,
- 2) знання основних властивостей географічних карт,
- 3) знання про картографічний метод.

Шкільна географія у своєму змісті відображає структуру і зміст географічної науки. Чинні програми з географії мають лінійну структуру, що забезпечує наступність у знаннях учнів між окремими

курсами. Вони характеризуються постійним ускладненням змісту з кожним роком навчання, тобто кожен наступний матеріал ґрунтується на попередньо вивченому. Така побудова забезпечує системність і безперервність формування знань і вмінь, логічний зв'язок між окремими шкільними курсами. Формування знань щодо розуміння географічної карти повинно бути спрямоване на засвоєння головних властивостей карти: просторово-часову подібність, змістову відповідність, абстрактність, вибірність, однозначність, синтетичність тощо [3; 6].

Видатний вчений-географ М. М. Баранський називав карту другою мовою географії. Робота з картографічними зображеннями формує в учнів не лише просторове уявлення про розташування географічних об'єктів, а й закладає основи аналітичного сприйняття інформації. У практиці більшість педагогів широко використовують картографічні матеріали для контролю за рівнем сформованості знань, умінь і навичок учнів. Сучасні шкільні атласи містять достатню кількість передбачених програмою тематичних карт, щоб учень, маючи навички роботи з ними, міг скласти детальну фізико- або економіко-географічну характеристику будь-якої місцевості, проаналізувати динаміку соціально-економічних процесів, та зробити висновки. Формувати картографічних компетентностей учнів відбувається на системі логічно утворених причинно-наслідкових зв'язків, включаючи міжпредметні [4; 5].

Перше знайомство учнів з картографічними поняттями за програмами відбувається в 6-му класі. Саме основний зміст картографічних знань покладений на цей курс, але він продовжується у 8-му класі [2].

У програмі географії 6-го класу міститься вступна частина картографічних понять. На них покладено завдання сформувати фундаментальні поняття: «географічна карта», «масштаб», «географічні координати», «широта», «довгота», «паралелі», «меридіани», «орієнтування на місцевості», «компас», «азимут» тощо. За відведеною програмою учні у поєднанні з практичними діями вивчають всі поняття. Практичні дії передбачають пошук елементів карти (паралелі, меридіани), розрахунок на їх основі географічних координат, виконання вправ по переведенню числового масштабу в іменований тощо. На завданнях, спрямованих на формування вмінь учні визначають географічні координати, знаходять пункти по заданим координатам, визначають координати по картам. В темі «Орієнтування на місцевості» називають різні способи орієнтування, користуються компасом для визначення сторін горизонту, визначають азимут та напрямки на різні об'єкти на місцевості поблизу школи, порівнюють інструментальні та візуальні способи орієнтування на місцевості,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету пояснюють способи орієнтування на місцевості, оцінюють практичне значення вміння орієнтуватися на місцевості [2].

В методичній літературі при аналізі різних видів роботи учнів з картою говориться про розуміння, читання і знання карти. Читання географічної карти – вміння пізнавати дійсність, реальний світ в сукупності умовних знаків, тобто брати із карти інформацію про якісні і кількісні характеристики зображеної на ній території. Читати карту – означає вміти розпізнавати географічну дійсність за її зображенням на карті за умовними позначеннями, їх поєднаннями та просторовим розміщенням [2].

Розуміння карти включає наявність картографічних знань: що таке географічна карта, які її основні властивості, чим вона відрізняється від інших видів зображення земної поверхні.

Географічна карта є моделлю, що замінює учневі об'єкт вивчення – Земну кулю. При цьому не слід забувати, що ця модель, з одного боку, зберігає досліджувані особливості явищ, процесів, а з іншого, відтворює наочність. Сучасні педагоги і психологи підкреслюють, що вивчення моделі за ефективністю майже рівнозначне вивченню самого об'єкта, якщо ця модель містить основні властивості, що подаються в об'єкті.

Отже, формування картографічних компетентностей на уроках географії є необхідним елементом сучасної освіти. Закріплення картографічних навчальних матеріалів дозволить створити навчально-методичну базу знань, необхідну для формування картографічних компетенцій в учнів на уроках географії, а саме, формування в них картографічних вмінь та навичок.

Література

1. Вішнікіна Л.П. Компетентісне навчання географії в основній школі. Полтава: АСМП 407 с.
2. Географія: методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017 / 2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 6-9-х класів; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи. К.: УОВЦ «Оріон», 2017. 88 с.
3. Даценко Л.М. Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика. Монографія. К.: ДНВП «Картографія», 2011. 228 с.
4. Навчальний посібник з топографії 6 кл.: Методичні рекомендації по використанню завдання з топографії з правильними відповідями. Вінниця: ДНВП «Картографія», 2004. 20 карт.
5. Навчальний посібник з топографії 8 кл.: Методичні рекомендації по використанню завдання з топографії з правильними відповідями. Вінниця: ДНВП «Картографія», 2004. 20 карт.

6. Самойленко В.М. Дидактика географії. К.: Педагогічна думка, 2014. 586 с.
7. Топузов О.М. Загальна методика навчання географії: Підручник. К.: Картографія, 2012. 512 с.

* * *

*А. Турець, магістрантка
(наук. кер. – доц. Федій О.А.)*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Формування знань є одним із центральних питань в методиці викладання географії. Забезпечуючи логічний взаємозв'язок усіх курсів економічної і соціальної географії, освіта повинна сприяти формуванню в учнів наукових понять, зокрема, демографічних, їхньому постійному розширенню та поглибленню, засвоєнню та закріпленню. Демографічні поняття є значним елементом тем про населення. Формування в учнів знань про населення світу та України за новими програмами здійснюється на невеликій кількості уроків географії. Демографічні знання являють собою певну комбінацію способів мислення, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність учнів успішно розуміти всі життєдіяльні процеси населення, здійснювати подальшу навчальну діяльність [1; 5].

Засвоєння основ науки – означає оволодіння поняттями цієї науки. Наукові поняття мають логічне визначення і виділені у шкільних навчальних програмах як одиниці для засвоєння. Оволодіти ними – засвоїти не лише їх зміст, але й використовувати під час навчального пізнання [3; 5].

Навчання географії має сприяти розумовому розвитку учнів – складному і тривалому в часі психологічному процесу, який формує інтелект учня, його особистість. Як визначено психологами людина розвиває свої психологічні функції в діяльності. Мета цієї діяльності є планомірний і направлений психічний розвиток індивіда у формі співробітництва, спільної діяльності учителя та учня. В основі навчання лежить процес переходу соціального досвіду у внутрішній план, у психологічні новоутворення особистості, тобто відбувається інтеріоризація. В.В.Давидов пояснив сутність цього процесу як перехід вищої психічної функції із зовнішнього соціального плану до внутрішнього індивідуального плану її здійснення [4, с. 24]. Засвоєння виступає як внутрішній процес, а навчання – як процес управління засвоєнням, тобто здійснюється педагогічна функція [2; 3; 5].

У процесі навчання і пізнання учні проходять шлях від знайомства з об'єктами чи предметами до абстрактного мислення про них і від абстрактного мислення до практики. Процес засвоєння нових понять

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету відбувається у двох напрямках: розширення їх кола і поглиблення раніше засвоєних. Засвоєння демографічних понять у процесі вивчення географії включає рад взаємопов'язаних ланцюгів: сприйняття, запам'ятовування та застосування. До змісту шкільної географії належать дані про чисельність усього населення, народжених і померлих, мігруючих шлюбів і розлучень, дітей у сім'ї, дітей, які народжені однією жінкою, осіб у працездатному віці, пенсіонерів, а також дані про середню кількість прожитих років особами, статеву, професійну тощо. Статистика показує ступінь поширення демографічного процесу, його масштабність, тенденцію розвитку. Так, співставляючи на уроці дані про чисельність населення світу за різні роки, учні спостерігають за його темпом розвитку [4; 6].

Так, аналізуючи карту природного приросту в світі, діти повинні виявити певну закономірність: зростання чисельності населення характерне для бідних країн, а показники сталості чи скорочення для розвинених чи середньо розвинених. При аналізі статистичних таблиць учитель повинен оголосити мету даної роботи записати на дошці назву таблиці, обговорити її зміст. Це дасть можливість учням вірно відбирати відповідні показники, і головне – усвідомити результат. Учні повинні виконувати наступні прийоми: 1) розглянути демографічне поняття і дати йому визначення; 2) виявити територіальну і часову належність об'єкту чи процесу; 3) визначити одиниці виміру даних таблиці; 4) використати дані для практичної роботи.

Отже, формування знань являє собою активну навчальну діяльність, яка направлена на вирішення пізнавальних задач, що в свою чергу забезпечує розуміння багатьох життєвих процесів, а також використання цих знань у повсякденному житті.

Література

1. Вішнікіна Л.П. Компетентнісне навчання географії в основній школі. Полтава: АСМІ, 407 с.
2. Кобернік С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Навч. метод. посібник. К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
3. Стадник О.Г. Інноваційні технології навчання географії. Х.: Основа, 2010. 128 с.
4. Топузов О.М. Вплив демографічних знань на формування життєвих компетенцій учнів // Постметодика. 2011. №6 (103). С. 48–50.
5. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: монографія. Фенікс, 2007. 304 с.
6. Федій О.А. Роль демографічних знань у формуванні економічно компетентної і соціально адаптованої особистості // Дидактика: теорія і практика. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.

*Є. Титар, магістрант
(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)*

ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНІХ ВОД ПОЛТАВЩИНИ

Внутрішні води і водні ресурси використовуються у багатьох галузях господарства і виступають як важливий елемент інтегрального природно-ресурсного потенціалу певної території. Одним із важливих і перспективних напрямків господарського використання внутрішніх вод є їх використання в якості рекреаційного ресурсу.

Наявність сприятливих природно-екологічних та соціально-економічних умов для цього робить вивчення цієї теми вельми цікавим і плідним.

Актуальність подальшого дослідження внутрішніх вод як об'єктів туризму і рекреації в умовах Полтавщини визначається як вже напрацьованим досвідом такого використання, такі тими можливостями, які відкриваються на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави і області, в тому числі появи нових потенційних форм комплексного господарсько-рекреаційного використання природних і штучних водойм. Перспективність роботи в цьому напрямку зростає також у зв'язку з великою кількістю об'єктів поверхневих вод на території області. Полтавська область характеризується досить розвиненою річковою сіткою. Так, на Полтавщині загалом нараховується більш як 120 річок та водотоків (водотоків довжиною понад 10 км) загальна довжина яких перевищує 5 тис. км. Серед них дві великі річки за довжиною – Дніпро і Псел; дев'ять середніх і більше ста малих річок (довжиною до 100 км), а також порядку 1,5 тис. струмків. Найбільшими за довжиною і водністю річками області є Дніпро та його ліві притоки – Сула, Псьол, Ворскла, Оріль, Хорол.

Всі річки області належать до рівнинних, швидкість течії яких складає в середньому 0,1-0,3 см/с, що є сприятливим для широкого використання річок в цілях розвитку водного туризму, рибальства, а також пляжного відпочинку і оздоровлення. На сьогоднішній час в межах області розроблено і використовується кілька туристичних маршрутів, основу яких складає сплав по річках та їх ділянках (насамперед по Ворсклі і Пселу). Крім цього річки області є об'єктами

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
освоєння туристами-аматорами, які самостійно прокладають нові цікаві туристичні водні маршрути.

До інших водних об'єктів відносяться озера, болота, а також штучні об'єкти – канали, водосховища і ставки. Крім двох великих водосховищ (Кременчуцького та Дніпродзержинського), на території Полтавської області створено більше 60 малих водосховищ і більше 1,2 тис. ставків, які акумулюють в собі значні обсяги води і займаючи сумарні площі більше 20 тис. га. При цьому у господарському відношенні вони переважно використовуються комплексно (для потреб сільського і рибного господарства, роботи цукрових заводів, потреб енергетики тощо); рідше обмежуються тільки потребами вирощування водоплавної птиці та риборозведення. Одним із перспективних напрямків господарського використання таких штучних водойм є рекреаційний, який повинен органічно доповнювати інші їх господарські функції.

Зазначені великі сумарні площі водної поверхні штучних водойм виступають у зв'язку з цим потенційними площами для розвитку рекреації і водного відпочинку. Слід відмітити наявність можливостей для розширення площ ставків за рахунок побудови нових гребель на малих річках області, облаштування мальовничих ландшафтів по їх берегах, придатних для рекреаційних цілей. Досвід комплексного використання подібних об'єктів на Полтавщині є. Іншим аспектом є очистка і відновлення придатного стану вже існуючих ставків. Це передбачає також регулювання організаційно-правових засад використання даного типу водних об'єктів, забезпечення форм власності на них з урахуванням дотримання екологічних норм і правил.

Рекреаційно-туристична характеристика гідрологічних об'єктів області повинна включати в себе оцінку внутрішніх вод для потреб розвитку туризму і рекреації, а також районування території області за критеріями ступеня використання водних об'єктів для даних цілей, а також визначення перспективних ареалів розвитку туризму з використанням природних і штучних водних об'єктів.

Таким чином, вивчення геопросторової організації рекреаційного потенціалу внутрішніх вод Полтавщини є важливою складовою наукових туристично-краєзнавчих досліджень, прикладне значення яких полягатиме у сприянні подальшому розвитку сфери туризму на Полтавщині, розвитку відповідної інфраструктури, зростанню її привабливості для вітчизняних і зарубіжних гостей.

* * *

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САДИБ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ

Сучасні світові економічні тенденції, особливо в кризових умовах, спонукають пошук нових джерел поповнення бюджету та зростання рівня життя громадян. Особливо це стосується сільської місцевості. Важливим чинником економічного та інфраструктурного розвитку держави є сільський зелений туризм (СЗТ). Система СЗТ є складним комплексом, який вбирає в себе різноманітні наукові знання і потребує зараз обґрунтованих і продуманих рішень. Через динамічність свого розвитку СЗТ вимагає чіткості, швидкості і водночас простоти управлінських дій і рішень.

Вагомою частиною успіху розвитку системи СЗТ, а як наслідок і його інфраструктури, є промокампанія, маркетинг і сама подача інформації про садибу. Досвід варто перебирати у сусідніх регіонах і сусідніх країнах. На нашу думку, для умов Полтавщини найбільш придатним є організаційний досвід створення садиб СЗТ Польщі, Чехії, Словаччини. Проблемою в Україні є те, що господарі підходять до реклами власної садиби із недостатнім професіоналізмом, і тому малоефективно зацікавлюють потенційних туристів. Підтримка в створенні іміджу для садиб сільського зеленого туризму теж необхідна, особливо якщо орієнтуватися на іноземних споживачів. Пропонується створення для потенційних туристів каталогу садиб сільського туризму із викладом матеріалу, з відповідними картами, маршрутами, порадами та Info-картою садиб.

Розвитку інфраструктури СЗТ заважають безліч факторів та чинників, не всі з яких піддаються легкому вирішенню. До інфраструктури СТ відноситься не тільки саме господарство, а ряд суміжних та допоміжних об'єктів, що допомагають здійснювати господарську діяльність в галузі сільського туризму. Тобто не тільки господарство, а й транспортна інфраструктура, система роздрібної торгівлі, музеї, інші туристичні об'єкти, тобто всі матеріальні засоби, що включені до процесу господарської діяльності в сфері туризму. Все це потребує по-перше, нових планувальних рішень садиб із плануванням, що передбачає ще одне функціональне призначення – прийом гостей. По-друге, потрібно розробити об'ємно-планувальні вирішення житлових будинків, які б включали приміщення для відпочиваючих. Фактично це новий тип житлового будинку, що призначений для підприємницької діяльності.

На сьогоднішній день вже існує певний теоретичний та практичний доробок у галузі проектування і конструктивного вирішення сільських будівель, який відображений у роботах Т.Коберніченка,

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
П.Горішевського та багатьох інших. Але при цьому аналіз ситуації в сфері розбудови інфраструктури СЗТ показує наявність проблеми в проектуванні садиб та будівель в цій галузі. Через нестачу нормативної бази, розроблених прийомів та архітектурно-планувальних рішень, відсутній вибір проектних пропозицій для замовників-підприємців.

Через відносну новизну галузі, в державі загалом ще недостатньо досліджень та публікацій з даного напрямку. Як свідчить моніторинг через Спільку сприяння сільському зеленому туризму в Україні, майже весь фонд представлений переважно статейним матеріалом на дану тему, видань монографічного характеру дуже мало. Ця обставина спонукає до подальших досліджень в досить важливій галузі, що може сприяти розвитку садиб для потреб сільського зеленого туризму, а отже, і розвитку сільської місцевості в Україні і на Полтавщині в цілому.

Крім зазначених вище проблем важливу роль відіграє і вивчення географічного положення окремої місцевості в якій розташована або може бути розташована садиба сільського зеленого туризму. Знання оточуючого середовища сприяє розвитку туристичної садиби і вирішує можливі проблеми з веденням туристичного бізнесу. Тут важливу роль відіграють вже проведені дослідження у галузі конструктивної географії та територіального планування на рівні окремого регіону.

Виходячи з вищезазначеного, основними завданнями подальшого вивчення тенденцій формування системи та умов конструктивного вирішення садиб СЗТ на Полтавщині, є визначення основних принципів конструктивно-географічного вивчення території в аспекті розвитку сільського зеленого туризму; характеристика інфраструктури, необхідної для розвитку СЗТ; проведення перспективного районування території Полтавської області із виділенням місцевостей за критерієм сприятливості умов для організації діяльності у сфері СЗТ (з урахуванням рівня розвитку інфраструктури, наявних і перспективних туристичних маршрутів і додаткових атракцій тощо), а також розробка оптимальних планувальних рішень житлових будівель як туристичних садиб у природно-економічних умовах Полтавщини з урахуванням вимог державних стандартів, вимог і критеріїв Спільки сприяння СЗТ і передового міжнародного, насамперед, східноєвропейського досвіду. Все це разом дозволить значно покращити перспективи розвитку Полтавської області в галузі туризму і рекреації.

* * *

В.Н. ТАРАСОВ – ПЕРШИЙ ВИКЛАДАЧ ІСТОРІЇ І ГЕОГРАФІЇ ПОЛТАВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1914–1917)

Василь Никифорович Тарасов народився 20.03.1887 р. (за старим стилем) у багатодітній бідній сім'ї селянина Нижегородської губернії Росії. У 1906 р. закінчив духовну семінарію в Нижньому Новгороді й зумів вступити на історико-філологічний факультет Казанського університету [1]. На перших двох курсах навчання був змушений підпрацьовувати репетиторством, а на двох останніх отримував стипендію від міністерства освіти (тому зобов'язаний за кожний з двох років відпрацювати 1,5 роки за направленням міністерства). Він понад 40 років пропрацював на ниві освіти, зокрема, займався підготовкою майбутніх учителів.

Після закінчення університету в 1910 р. (з дипломом 1-го ступеня і званням учителя історії середніх навчальних закладів), він був призначений наставником Кукарської учительської семінарії (В'ятська губернія), в якій працював два роки. Із 1912 р. – в Єкатеринбурзькому вчительському інституті (на Уралі) був лектором з методики навчання історії й географії на курсах для підготовки «неповноправних» учителів вищих початкових училищ; головою педагогічної ради Єкатеринбурзької жіночої гімназії імені А.Е. Румянцева.

Переведений штатним викладачем історії і географії Полтавського учительського інституту, заняття в якому розпочалися 12.09.1914 р., і працював у ньому три роки. Директор інституту О.К.Волнін так характеризує В.Н.Тарасова попечителеві навчального округу: "...видный и осведомленный преподаватель своих предметов, особенно истории, и потому пользуется любовью учащихся и популярностью среди них; на службе усердный работник, общителен и услужлив...".

Викладав курси загальної та російської історії з методикою їх навчання; загальної та російської географії з методикою їх навчання. Відповідно до програмних вимог, та виходячи з особистості викладача, курс географії в інституті був країнознавчого і політекономічного змісту. В.Н. Тарасов залишив спогади про навчання в інституті А.С.Макаренка (той, у свою чергу, відзначає свої хороші знання історії і географії).

Відомо також, що В.Н.Тарасов викладав історію та був головою педагогічної ради полтавської жіночої гімназії Н.О.Старицької (на її місці зараз новий корпус педуніверситету та середня школа №6). У 8-му педагогічному класі цієї гімназії викладав педагогіку, історію та методику її навчання.

У зв'язку з вимогою більшості вихованців Полтавського учительського інституту з нового 1917/1918 навчального року перейти на українську мову викладання, майже всі викладачі прийняли рішення покинути його й попросили про призначення в аналогічні інститути з російською мовою викладання. Якраз у цей час Тимчасовий уряд організовував ряд нових учительських інститутів у Росії. В один із них – Тверський, – 28.08.1917 р. В.Н.Тарасов отримав направлення міністерства. До цього призначення мав відношення В.І.Вернадський, який з весни 1917 р., як видний діяч конституційно-демократичної партії, очолював комісію з навчальних і наукових закладів міністерства освіти. Відомо, що саме він любивав відкриття Тверського учительського інституту, і разом із тим, був пов'язаний родинними зв'язками з Полтавою (власниця жіночої гімназії Н.О.Старицька була родичкою дружини В.І.Вернадського).

В.Н. Тарасов ще 8.09.1917 р. був присутній на останньому засіданні педагогічної ради старого складу в Полтавському учительському інституті (попросив відпустку для переїзду і звільнення з 25.09.1917 р.) [2].

Учительський інститут у Твері був відкритий 2.11.1917 р. Із цим закладом у подальшому пов'язані 34 роки роботи Василя Никифоровича. Він не став видатним ученим. Але належав до категорії порядних викладачів, щиро відданих професії, про яких у пам'яті колег залишаються теплі спогади. Хоч спогади студентки останніх років його викладання дещо інші: «Він був старим і не дуже освіченим, і коли його змінив молодий московський історик А.Я.Гуревич, то всі дівчата-студентки захоплювалися останнім». (Із переписки з професором кафедри всесвітньої історії Тверського університету І.Г.Воробйовою, якій ми вдячні за інформацію).

І так, В.Н.Тарасов був призначений на посаду викладача історії, географії та політичної економії словесно-історичного відділення Тверського учительського інституту (який пізніше став Калінінським педагогічним інститутом; а зараз – Тверський державний університет). Із 1918 р. він був заступником голови педагогічної ради інституту, а після його реформування в педагогічний – членом його Правління.

У педагогічному інституті йому було доручено читання лекцій з історії культури стародавнього Сходу, Греції та Риму й вести заняття з методики навчання історії [3].

З 1926 по 1932 р., після того, як соціально-історичне відділення Калінінського педінституту було закрито, В.Н.Тарасов перейшов працювати на Робітфак при інституті (вчителем історії та географії), пізніше – викладачем географії вечірнього відділення інституту.

У 1935-1936 рр. перейшов на посаду завуча Школи медсестер і акушерок.

Після того, як в Калінінському педінституті була відновлена кафедра історії, з 1935 р. викладав курс стародавньої історії на заочному відділенні та на курсах підвищення кваліфікації вчителів. У 1936 р. призначений на посаду асистента і завідувача історичним кабінетом педінституту.

Із 10.1938 р. по 05.1940 р. В.Н.Тарасов виконував обов'язки доцента кафедри історії стародавнього світу і середніх віків. 28.12.1940 р. рішенням Вищої Атестаційної комісії Наркомату освіти він був затверджений на посаді доцента кафедри загальної історії Калінінського педагогічного інституту. Дисертації не захищав (працював над темою «Земельні відносини в Вавилоні часів царя Хамурапі»). Для студентів ним був укладений «Довідник із історичної географії стародавнього світу»; довідник для вчителів з використання наочних посібників і художньої літератури на кожний урок зі стародавньої історії для середньої школи; написана методична стаття «Використання карти на уроках стародавньої історії». Таким чином, він продовжував інтегративний підхід до формування історичних і географічних знань, започаткований ще під час роботи в Полтаві.

Був звільнений на пенсію з 9.09.1951 р., у віці 64 років.

Помер В.Н.Тарасов 10.10.1957 р., у віці 70 років.

Фото В.Н. Тарасова (перше – в 1921 р., останнє – в 1953 р.)⁴



Література

1. Российский государственный исторический архив. Ф. 1349. Оп. 2. Д. 562. Л. 38-41, 62-63.
2. Центральний державний історичний архів України. Ф. 707. Оп. 299. Спр. 6.
3. Архив Тверского государственного университета. №668. Св. №14. (Личное дело Тарасова В.Н.)
4. Із архіву музею історії історичного факультету Тверського державного університету; електронні копії фото люб'язно надані професором І.Г.Воробйовою.

* * *

ЗООЛОГИ – ВИКЛАДАЧІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ПНПУ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА ТА ЙОГО ПОПЕРЕДНИКАХ

Від початку заснування Полтавського учительського інституту фізико-географічна освіта в нашому закладі вищої освіти була тісно пов'язана природничою освітою. У 1914-1917 році навчання географії було доручено двом викладачам: історикові В.Н.Тарасову (який викладав її країнознавчу й економіко-географічну складову), і викладачеві фізики та природознавства І.А.Шестакову (цей курс включав і елементи фізичної географії).

Професійних географів в першій третині XX століття було ще мало. Тому окремі фізико-географічні дисципліни з другої половини 1917-го і в 1920-х/1930-х роках викладали й представники інших природничих наук: ботаніки В.Ф.Ніколаєв і М.Ф.Ніколаєв, зоологи О.Т.Булдовський і М.І.Гавриленко, агроном і ґрунтознавець О.О.Іллічевський, природознавець і геолог І.С.Педан.

Детальніше зупинимося на характеристиці забезпечення освітнього процесу з фізичної географії О.Т.Булдовським (1887-1938) і М.І.Гавриленком (1889-1971).

У жовтні 1917 р. викладачем географії і природничих дисциплін (ботаніки, зоології) був призначений Олександр Теофілович Булдовський. Він викладав методику природознавства та географії і в учительському інституті (друга половина 1917-го – перша половина 1919 рр.), і при його перетворенні в Полтавський український педагогічний інститут (грудень 1919 – квітень 1921 рр.), і в Полтавський інститут народної освіти (ПННО, квітень 1921 – серпень 1930 рр.).

У 1907 р. він вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету. Спеціалізувався на вивченні зоології під керівництвом професорів Рейнгарда і Тарлева. У 1910 р. працював на Севастопольській біологічній станції Академії Наук під керівництвом професора Зернова, і з того часу професійно займався зоологією прісних водойм. Працюючи в 1917-1930 роках у Полтаві займався дослідженнями фауни річки Ворскли, а після звільнення з нашого інституту стає керівником гідробіологічної станції (відділу) Далекосхідного філіалу Академії наук СРСР, у першій половині 1930-х років активно вивчає прісноводну фауну Примор'я.

До 1930-го року О.Булдовський, крім зоології, викладав також зоогеографію, методику навчання природознавства та географії. У 1927-1929 роках був головою природознавчої методичної комісії в

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету
ПНУ, членом Державної науково-методичної комісії Народного комісаріату освіти України.

Працюючи в нашому закладі набув авторитету провідного в Україні фахівця із методики навчання природознавства як у школі, так і в педагогічних зво.

У своїх працях, адресованих учителям і учням, професор О.Т.Булдовський пропагував дослідницький метод викладання природознавства, відстоював ідею вивчення природи та розміщення навчального матеріалу в шкільних програмах і підручниках у формі природних угруповань (ландшафтів). Тому біологічну частину курсів природознавства й краєзнавства він пропонував будувати не на матеріалі з систематики, а на ландшафтному принципі, ідеях залежності функцій організму від навколишнього середовища. Він пропонував вивчати, перш за все, певні ландшафти й особливості пристосування до них організмів.

Особливе місце вчений відводив дослідницьким екскурсіям та спостереженням при реалізації комплексних програм навчання.

Друга частина його досліджень у 1920-х роках зосереджувалася на розробці теоретичних питань методики природознавства в педагогічних вищих навчальних закладах. Професор Булдовський звертав увагу на практичну підготовку вчителя-природознавця, пропагував передові методичні ідеї.

Як і О.Т.Булдовський, Микола Іванович Гавриленко теж був випускником природничого відділення Харківського університету. Але основним напрямом його наукової роботи була зоологія хребетних (головним чином, орнітологія).

У 1919-1928, 1933-1935, 1947-1960 роках працював у педагогічному інституті як лектор з геології і мінералогії, географії тварин, завідував зоологічним кабінетом, вів дисципліну «Екскурсійний метод»; керував природознавчими польовими практиками. Створив нині діючий зоологічний музей нашого закладу вищої освіти.

У 1916 році М.І.Гавриленко почав працювати у Полтавському музеї (у 1923-1935 і 1941-1946 рр. – завідувачем відділу природи). Особливе місце в його діяльності, як музейного працівника, займали питання охорони природи, створення перших заповідних територій на Полтавщині, популяризація знань про природу. Викладав він геологію та в окремі роки – фізичну географію для студентів природничо-географічного відділення Учительського інституту в 1946-1951 роках.

У кінці 1920-х – на початку 1930-х років підготовка вчителів природознавства носила прикладний характер (зокрема, в зв'язку з необхідністю колективізації і наукової організації сільського господарства). Тому викладалися курси агрономії, зоотехнії і

Збірник матеріалів XXI студентської наукової конференції історичного факультету ветеринарії, які викладали за сумісництвом викладачі із зовнішніх – попередників аграрної академії. Проводилися відповідні навчальні й виробничі практики.

У вересні 1933 року в реорганізованому педагогічному інституті створені три окремі природознавчі відділи підготовки учителів, у тому числі – географічний (у межах факультету біологічного, хімічного й географічного відділів, який працював під такою назвою й складом тільки в 1933/1934 навчальному році). 1 вересня 1933 року на посаду керівника кафедри біології призначено агрометеоролога і географа професора М.М.Самбікіна (1878-1968). Основною причиною припинення підготовки вчителів географії в 1934 р. було звільнення з політичних мотивів Михайла Самбікіна.

Загальне керівництво підготовкою вчителів-природознавців було доручене об'єднаному деканату. Декан Іван Ількович Мазепа (1906-1974) – зоолог, в майбутньому відомий фахівець із методики навчання зоології, пізніше працював на цій же посаді у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Коли в 1989 році була відновлена підготовка вчителів географії, то курс геології з основами палеонтології і польові практики студентів вів кандидат геолого-мінералогічних наук, і викладач зоології безхребетних на природничому факультеті нашого університету Віктор Маркович Закалюжний.

Починаючи з 1992 року зоогеографічні компетентності при підготовці вчителів географії на історичному факультеті формувалися у складі курсів «Біогеографія» («Біогеографія з основами ландшафтознавства»). Зокрема, підготовлений електронний навчальний посібник до вивчення зональних біогеоценозів і ландшафтів (автори Л.М.Булава, О.М.Машенко), який є продовженням втілення ідей, викладених майже століття тому професором О.Т.Булдовським.

* * *

Наукове видання

**Збірник матеріалів
XXI студентської наукової конференції,
присвяченої 100-річчю
історичного факультету**

Березень 2018 року

Головний редактор – О.П. Лахно
Коректор – Р.О. Басенко
Комп'ютерна верстка – О.П. Лахно

*Оригінал-макет підготовлений у
«Творчій майстерні історичного факультету»,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

✉ **Наша адреса:** вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003
☎ **Тел.:** (05322) 2-59-08, 📧 **e-mail:** historic@ukr.net

Здано в набір 15.02.2018 р.
Підписано до друку 22.02.2018 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура Times.
Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 11,6. Обл. вид. арк. 11,8.
Наклад 100 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.